

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK **3'99(22)**

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
E.K. Chyłek, J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax 820-19-71
Zlecenie nr 34/99, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

EWA MAŃKOWSKA: Misja doradztwa rolniczego wobec potrzeb rolników i wyzwań okresu transformacji.....	5
MARTA BŁĄD: Rachunkowość rolna w wybranych krajach Unii Europejskiej.....	19
LECH OSTROWSKI: Przedsiębiorczość pozarolnicza chłopów jako czynnik budowania wielofunkcyjności obszarów wiejskich	31
SŁAWOMIR ZAWISZA: Przemiany wsi i rolnictwa w Polsce w świetle badań sondażowych rolników, właścicieli dużych gospodarstw.....	44
JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI: Kredyty inwestycyjne czynnikiem wspierającym rozwój gospodarstw rolnych	56
WŁADYSŁAW RĄCZY: Perspektywy rozwoju rolnictwa grupowego w obliczu wejścia do Unii Europejskiej	66
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Kontrola jakości żywności według systemu HACCP	75

Z PRACY DORADCZEJ

ZENON SZEPTYTOWSKI: Przygotowanie kadry menedżerskiej dla nowopowstających organizacji rolniczych w województwie świętokrzyskim.....	85
TADEUSZ SZALCZYK: Wielkopolscy rolnicy otwierają zagrody.....	90
ROMAN LUSAWA: Pamiętajcie o ogrodach, czyli szkoła w gospodarstwie rolnym	93

INFORMACJE

ANNA PABICH: Opinia doradców ODR o tematach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania	100
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską	105
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Doradztwo rolnicze na MTRP Polagra'99	114
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	117

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

EWA MAŃKOWSKA: The agricultural extension service mission in relation to farmers needs and challenges of transformation period	5
MARTA BŁĄD: Agricultural accountancy in selected EU countries	19
LECH OSTROWSKI: Countrymen non-agricultural enterprise as a factor of multifunctionality rural areas creation	31
SŁAWOMIR ZAWISZA: Transformation in country and agriculture in the light of sounding research results of farmers - owners of large farms.....	44
JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI: Investment credit as a factor supporting agricultural farms development.....	56
WŁADYSŁAW RĄCZY: Perspectives of group agriculture development as an aspect of integration with EU	66
Iwona Kajdan-Zysnarska: Food quality inspection under HACCP system	75

FROM EXTENSION SERVICE WORK

ZENON SZEPTYTOWSKI: Manager personnel preparation for newly created organizations in Świętokrzyskie voivodeship	85
TADEUSZ SZALCZYK: Farmers from Wielkopolska open their farms	90
ROMAN LUSAWA: Remember about gardens, in other words a school in an agricultural farm	93

INFORMATION

ANNA PABICH: Agricultural advisers opinions about scientific research topics appropriated for dissemination in 1999	100
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Agricultural extension service in preliminary period for integration with European Union	105
DANUTA PRUSS GŁOWACKA: Agricultural extension service on IAIF Polagra'99	114
PUBLISHING NEWS	117

ARTYKUŁY

EWA MAŃKOWSKA

*Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
we Wrocławiu*

MISJA DORADZTWA ROLNICZEGO WOBEC POTRZEB ROLNIKÓW I WYZWAŃ OKRESU TRANSFORMACJI

Misja doradztwa rolniczego sprowadza się do ułatwienia pokonywania barier związanych z transformacją i modernizacją rolnictwa w warunkach gospodarki rynkowej i stowarzyszania się Polski z Unią Europejską.

1. Potrzeby doradcze rolników i środowisk wiejskich w świetle transformacji gospodarki

Ocena i analiza potrzeb doradczych rolników została dokonana na podstawie:

- badań własnych, przeprowadzonych na celowo dobranej próbie 180 gospodarstw rolnych, w lipcu - sierpniu 1998 r.,
- badań prowadzonych przez B.Wawrzyniaka i S.Zawiszę nad potrzebami doradczymi producentów rolnych, w warunkach reformy gospodarczej w latach 1993 - 95, na próbie 617 gospodarstw,
- badań prowadzonych przez Biuro Analiz Marketingowych i Badań Społecznych na zlecenie WODR Wrocław w 1992 r., na próbie 579 gospodarstw rolnych, poświęconych procesom dostosowawczym do mechanizmów gospodarki rynkowej w rolnictwie indywidualnym (na przykładzie województwa wrocławskiego),
- badań „Rolnicy '92”, przeprowadzonych przez CBOS nad stosunkiem rolników do zmian systemowych w 208 gminach i 49 województwach Polski, na próbie 995 gospodarstw rolnych.

Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że potrzeby doradcze producentów rolnych w znacznej mierze zdeterminowane są przez opinie o gospodarowaniu. W opinii rolników województwa wrocławskiego zebranych w 1992 roku warunkiem poprawy sytuacji w gospodarowaniu są:

- powiększenie gospodarstwa, bo tylko większe będą się liczyć 74% odpowiedzi,
- poprawienie wyposażenia w maszyny i urządzenia 53% odpowiedzi,
- powiększenie stada zwierząt 16% odpowiedzi,
- zmiana struktury produkcji 14% odpowiedzi,
- budowa domu i poprawa jego wyposażenia 7% odpowiedzi,
- praca poza rolnictwem 31% odpowiedzi,
- większe zwracanie uwagi na opłacalność produkcji, liczenie kosztów 53% odpowiedzi,
- większe korzystanie z doradztwa, szkoleń, wiedzy 27% odpowiedzi,
- inne 3% odpowiedzi,

Zdaniem rolników, którzy uczestniczyli w badaniach większa pewność gospodarowania wynika z:

- kontraktacji i pewności zbytu 85% odpowiedzi,
- tanich kredytów dla wszystkich, którzy chcą 22% odpowiedzi,
- tańszych kredytów, ale na warunkach sprzyjających poprawie gospodarowania 54% odpowiedzi,
- cen gwarantowanych przez państwo 60% odpowiedzi,
- dobrego wykształcenia i znajomości zasad zarządzania gospodarstwem 21% odpowiedzi,
- stałego szkolenia i zdobywania wiedzy przez rolników 32% odpowiedzi,
- współpracy z innymi rolnikami 14% odpowiedzi,
- włączenia się we wszystko państwa 2% odpowiedzi,
- inne 1% odpowiedzi.

Polepszenie warunków gospodarowania i większą gwarancję stabilności ankietowani rolnicy widzieli poprzez następujące formy działań interwencyjnych państwa:

- regulowanie cen produktów rolnych 51% odpowiedzi,
- regulowanie cen środków do produkcji rolniczej 22% odpowiedzi,
- zapewnienie wszystkim rolnikom dostępu do tanich kredytów 35% odpowiedzi,
- zapewnienie tylko dobrym rolnikom dostępu do tanich kredytów 30% odpowiedzi,

- zapewnienie zbytu produktów rolnych wszystkim rolnikom 28% odpowiedzi,
- zapewnienie zbytu produkującym dobre produkty 30% odpowiedzi,
- zagwarantowanie bezpłatnego doradztwa, dostępu do oświaty, podnoszenia kwalifikacji zawodowych, 36% odpowiedzi,
- przeznaczenie znacznych środków, aby w rolnictwie pozostali najlepsi, a pozostali mogli znaleźć pracę poza rolnictwem 37% odpowiedzi,
- wspieranie tylko tych, którzy modernizują swoje gospodarstwa według programów, 9% odpowiedzi,
- inne 1% odpowiedzi.

Z przytoczonych wyników badań terenowych⁽¹⁾ wynika, że choć rolnicy w znacznie większym stopniu dziś akceptują reguły rynku - w dalszym ciągu oczekują, że państwo podejmie się decydującej roli w regulowaniu procesów rozwoju. Wyrażane poglądy na temat adaptacji do warunków gospodarki rynkowej pokazują, że rolnicy z wielkim pesymizmem postrzegają przyszłość swoich gospodarstw, potrafią raczej zdefiniować własne problemy rozwoju i niedostatki niż znaleźć szansę wyjścia z trudności, nie widzą zdecydowanych perspektyw na przyszłość a swoje oczekiwania formułują w dalszym ciągu przez pryzmat oczekiwań pod adresem państwa jako regulatora produkcji, dochodów, gwaranta rozwoju gospodarstwa rolnego. Odczucia pesymistyczne rolników nie zależą od stopnia zaawansowania procesu transformacji.

Z badań prowadzonych⁽²⁾ na próbie reprezentatywnej 40 gmin, nad przystosowaniem gospodarki żywnościowej do zasad rynku, wynika, że trzy problemy wysuwają się na czoło:

- nowe miejsca pracy, które wymagać będą rozwoju różnych form drobnej przedsiębiorczości poza gospodarstwem rolnym,
- niedorozwój technicznej i społecznej infrastruktury na obszarach wiejskich, od których w dużym stopniu zależy czy przedsiębiorczość może się rozwijać (atrakcyjność terenów dla inwestorów),
- unowocześnienie gospodarstw rolnych.

Respondenci (przedstawiciele samorządów, liderzy życia społeczno-gospodarczego, drobni przedsiębiorcy, rolnicy prowadzący towarowe gospodarstwa) mieli świadomość zmian, choć często ich nie akceptowali (zwłaszcza rolnicy).

(1) Rolnicy województwa wrocławskiego u progu gospodarki rynkowej. WODR Wrocław, ARMO-TWIG, Wrocław 1993, s. 37-40.

(2) J. Małyśz: Przystosowanie gospodarki żywnościowej do wymogów rynku, badanie empiryczne SGH-IERG. Warszawa 1991 r. - maszynopis powielany.

Jednocześnie często wskazywali na barierę wiedzy i informacji jako czynnika hamującego przedsiębiorczość i sukces w przedsięwzięciach gospodarczych.

Opinie rolników o gospodarowaniu oparte zostały na dwóch filarach:

- zły i pogarszającej się kondycji własnego gospodarstwa rolnego na skutek zmiany ustroju gospodarczego,
- obarczania winą państwa za brak interwencji, wycofanie się z roli regulatora produkcji i dochodów i żądanie, aby państwo do takiej roli powróciło.

Sposób postrzegania przyczyn kryzysu rolnictwa w badaniach CBOS-u niewiele różni się od opinii i ocen wyrażanych przez rolników województwa wrocławskiego.

Wspólne było przekonanie, że przyczyny trudności tkwią poza gospodarstwem rolnym i nie wynikają ani z wadliwej struktury agrarnej, ani przestarzałych metod produkcji, ale: ze zbyt wysokich cen środków produkcji, konkurencji zachodniej żywności oraz zbyt wysokiej stopy procentowej kredytów, wspartych nieudolnością władz i ogólnym kryzysem gospodarczym w Polsce.

W szczególności opinie te sprowadzały się w przeważającej liczbie respondentów do następujących czynników:

- nieopłacalność produkcji,
- kłopoty ze zbytem,
- konkurencyjność tańszej żywności zachodniej,
- wysokie ceny środków produkcji,
- nieudolność polityki rolnej państwa,
- kryzys gospodarczy.

Jako czynniki zaradcze większość rolników uznała: gwarantowany przez państwo odbiór całej produkcji rolnej, zakaz importu produktów rolnych, gwarantowane ceny minimalne zapewniające opłacalność produkcji.

Znaczącym jest fakt, że tylko 1,8% respondentów wskazało brak informacji o nowościach jako czynnik ograniczający możliwości gospodarstwa rolnego, a tylko 9% uznało, że w gospodarce rynkowej państwo winno tylko wspierać rolników, którzy modernizują swoje gospodarstwa wg. programów.

2. Opinie i oczekiwania rolników wobec doradztwa

Cytowane badania wrocławskie pokazują, że opinie rolników o gospodarowaniu, barierach rozwoju rolnictwa i przystosowanie do wymogów rynku zmieniają się niewiele. Rośnie natomiast świadomość rolników co do potrzeb korzystania z doradztwa, podnoszenia kwalifikacji, znaczenia wykształcenia i znajomości zasad zarządzania gospodarstwem. Świadczy o tym zakres preferencji rolników odnośnie usług doradczych i zdobywania wykształcenia. Potrzeba doradztwa w badanej populacji była następująca:

- tak, jest niezbędne 53% odpowiedzi,
- jest zbędne bo nie korzystam z doradztwa 1% odpowiedzi,
- jest zbędne bo i tak robię nie to co radzi mi doradca 3% odpowiedzi,
- nie mam zdania 13% odpowiedzi.

Preferencje rolników dotyczące zakresu usług doradczych były następujące:

- nowoczesne technologie produkcji roślinnej i zwierzęcej 19% odpowiedzi,
- ekonomika związana z obniżką kosztów produkcji 62% odpowiedzi,
- zarządzanie, usprawnianie podejmowania decyzji „co produkować” 32% odpowiedzi,
- marketing, jak produkować na rynek i jak sprzedąć produkt 42% odpowiedzi,
- wiadomości o Unii Europejskiej, rynku rolnym 19% odpowiedzi,
- podnoszenie kwalifikacji, poradnictwo zawodowe 22% odpowiedzi,
- alternatywne źródła dochodu, przedsiębiorczość 27% odpowiedzi,
- gospodarstwo domowe 11% odpowiedzi,
- wszystkie wcześniej wymienione problemy 24% odpowiedzi,
- inne 2% odpowiedzi.

Najmniejsze zapotrzebowanie na wiedzę rolniczą wykazywali respondenci o wykształceniu podstawowym (25,3%), im silniejsze ekonomicznie gospodarstwa, położone na lepszych glebach, tym zapotrzebowanie na wiedzę rolniczą wzrasta. Ocena działalności doradców rolnych jest wysoka. Wydaje się, że wśród badanych rolników nie było jeszcze wyrobionych nawyków stałej współpracy z doradcami, organizowania całości procesów produkcyjnych przy tego rodzaju współpracy. Zdaniem 84,6% badanych współpraca z doradcami miała sens w każdym gospodarstwie rolnym.

Z badań E. Wieteski⁽³⁾ przeprowadzonych w I kwartale 1993 roku, w 16 województwach, w 390 gospodarstwach rolnych, wynika, że 80% respondentów wykazało gotowość podjęcia współpracy ze służbami doradczymi. Największym zainteresowaniem cieszyły się kursy, pokazy, szkolenia, porady technologiczne związane z produkcją roślinną (nowe odmiany, zabiegi pielęgnacyjne, ochrona roślin), poradnictwo marketingowe, także ekonomiczne (opłacalność, rentowność, konkurencyjność), porady prawne, wycieczki szkoleniowe (krajowe i zagraniczne), porady rachunkowe, kalkulacyjne, związane z przemysłem przetwórczym, kredytami, zdrową żywnością, programami komputerowymi.

Z badań wrocławskich wynika podobnie, iż tylko 9% badanych respondentów nie zamierza w przyszłości korzystać z żadnych form doradztwa.

(3) E. Wieteska: Rola doradztwa w przekształcaniu gospodarstw rolnych. [w:] Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. W stronę wsi wielofunkcyjnej. Pr. zb. pod red. K. Duczkowskiej-Małysz IRWiR, PAN, FNRNP. Warszawa 1993, s. 98-107.

W badanej populacji wyraźnie wyodrębniły się trzy grupy właścicieli gospodarstw (A, B i C), według kryterium zachowania się, którym były zmiany i inwestycje przeprowadzone w gospodarstwie w ciągu ostatnich 3 lat, jak również zamiar inwestowania w gospodarstwo obecnie i w przyszłości.

Grupa A to 66% gospodarstw, których właściciele aktywnie uczestniczyli w przekształceniach swoich gospodarstw przez wprowadzanie różnego rodzaju zmian. Jest to grupa rolników przedsiębiorczych, aktywnie przystosowujących się do nowych warunków.

Grupa B to 21% gospodarstw biernych, które nie przeprowadziły w ciągu ostatnich 3 lat żadnych zmian (ani na lepsze, ani na gorsze) i w przyszłości również nie zamierzają ich przeprowadzić. Można o niej powiedzieć, że jest to grupa gospodarstw nastawionych na przetrwanie.

Grupa C to 13% gospodarstw wyraźnie pasywnych, jeśli chodzi o wszelkie zmiany proinnowacyjne, dotyczące działalności rolniczej, wręcz skłaniająca się w kierunku wycofywania się z rolnictwa. Można ją jednak zaliczyć do aktywnych, biorąc pod uwagę wycofywanie się z produkcji rolnej na rzecz takich działań pozarolniczych, jak handel, transport czy turystyka.

Badani rolnicy zainteresowani są w dużym stopniu wszelkimi nowościami „nowinkami”, innowacjami, które mogliby stosować we własnym gospodarstwie. W dotychczasowej działalności innowacyjno-doradczej ogromne znaczenie mają środki masowej komunikacji. Zaletą prezentowanych na antenie programów jest ich różnorodność (publicystyka, programy edukacyjne, informacyjne, notowania, itp.). Wysoko oceniona została przez rolników prasa, chociaż zawsze odczuwali braki ściśle fachowych czasopism i fachowej literatury (większość wydawnictw książkowych adresowana jest do specjalistów i środowisk naukowych).

Z danych, uzyskanych w badaniach z 1993 roku wynika, że rolnicy byli przede wszystkim zainteresowani informacjami o charakterze rynkowym. Na 242 badanych, którzy oglądali programy rolnicze w telewizji, aż 86,8% systematycznie oglądało program „Notowania”, w którym były podawane ceny produktów rolnych i środków produkcji. Podobnie na 237 czytających prasę rolniczą aż 88,2% czytało systematycznie „Rolniczy Rynek”, zawierający informacje giełdowe⁽⁴⁾.

W opinii badanej populacji rolników, dużym uznaniem cieszyły się kursy, pokazy i szkolenia, jako źródło wszelkiej innowacyjności i pobudzania przedsiębiorczości. Zdecydowana większość respondentów opowiedziała się za taką właśnie formą ewentualnej przyszłej współpracy.

Badania potwierdziły również tezę, że wzajemne kontakty międzysąsiedzkie nie tracą znaczenia i utrzymują się w czołówce przy określaniu źródeł informacji

(4) S.Kłopot: Procesy dostosowawcze do mechanizmów gospodarki rynkowej w rolnictwie indywidualnym (na przykładzie województwa wrocławskiego). Wyd. Uniwersytet Wrocławski 1996 r., s. 146.

innowacyjnej. Mniej zróżnicowany okazał się podział na korzystających (51,9%) i nie korzystających (47,2%) z doradztwa. W praktyce okazuje się, że różne są tego przyczyny. Blisko połowa badanych respondentów, którzy nie korzystają z doradztwa, uważa, że nie ma go w gminie - nikt nie organizuje zebrań, jak to kiedyś bywało. Respondenci winią za taki stan rzeczy brak finansów na jakąkolwiek działalność doradczo-usługową i pokazową. Niewielka część tej grupy nie widzi konieczności korzystania z doradztwa, uważając je za zbyt teoretyczne (oderwane od praktyki - 2 odpowiedzi); niektórzy twierdzą, że sami umieją więcej od doradców (4 odpowiedzi) i świetnie dają sobie radę.

Najbardziej popularne okazały się porady indywidualne (26,9% badanej populacji).

Korelując grupę gospodarstw korzystających z doradztwa rolniczego z grupami podziału w zależności od stopnia aktywności (A, B i C), widać, iż przedsiębiorczość grupy A wiąże się w dużym stopniu z doradztwem rolniczym - 60,6% gospodarstw z tej grupy korzysta z usług doradczych. Ogólnie można powiedzieć, że chłonność na usługi doradcze jest związana z wiekiem respondenta. Za najbardziej aktywny czy chłonny uznaje się w literaturze (co znalazło potwierdzenie i w tych badaniach) wiek 30-40 lat; są to więc ludzie uznawani w rolnictwie za młodych.

Charakterystyczny dla wieku respondenta jest również spadek aktywności po 60 roku życia. Dotyczy on nie tylko gospodarstw, które przyjęliśmy traktować jako przedsiębiorcze, ale i z dwóch pozostałych grup (B i C). Badania udowodniły, że grupa przedsiębiorczych rolników jest też najbardziej zainteresowana inwestycjami i stosunkowo w większym stopniu od pozostałych korzysta, bądź wyraża w przyszłości chęć korzystania z doradztwa. W dwóch pozostałych grupach - gospodarstw nastawionych na przetrwanie i pasywnych - na miejsce także zainteresowanie doradztwem. Wśród gospodarstw pasywnych, wycofujących się z produkcji rolnej, jest to zainteresowanie doradztwem z dziedziny rozwoju drobnej przedsiębiorczości, turystyki i hotelarstwa. Z doradztwa rolniczego zdecydowani są korzystać w przyszłości rolnicy uznawani za przedsiębiorczych.

Respondenci podkreślili, że, szczególnie znaczenia nabierają wydawnictwa ośrodków doradztwa rolniczego, obejmujące informacje marketingowe, innowacyjno-upowszechnieniowe, informacyjno-edukacyjne. Powszechność ich stosowania, tak istotna dla wspomagania przedsiębiorczości i wszelkich przekształceń, jest jednak utrudniona z powodów finansowych. Czasopisma też stały się substytutem nieosiągalnego w terenie doradcy, co nie budzi zdziwienia, zwłaszcza, że z porad doradców często korzystali rolnicy lepiej wykształceni. Odnotowano także wzrost roli telewizji w informowaniu i doradzaniu rolnikom. Programy telewizyjne również w pewnym zakresie rekompensują utrudniony dostęp do zmniejszonej kadry pracowników ośrodków doradztwa rolniczego.

Jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych najbardziej oczekiwano kontaktu z doradcą ogólnorolniczym, takim do którego można zgłosić się z każdym problemem. Następuje wzrost zainteresowania, w stosunku do lat 80-tych, poradami dotyczącymi organizacji pracy w gospodarstwie oraz możliwościami zastosowania rachunku ekonomicznego. Zdaniem aż 83% respondentów doradztwo jest niezbędne, aby rolnik mógł gospodarować. 62,0% respondentów oceniło zdecydowanie korzystnie zmiany w doradztwie po 1990 roku, 16% w ogóle tym się nie interesuje, a 11% wskazało, że zmiany są niekorzystne.

3. Kształtowanie potrzeb doradczych ludności wiejskiej

Dotychczasowe doświadczenia wykazały, że skuteczność oddziaływania systemu doradztwa rolniczego na procesy modernizacji rolnictwa i rozwój obszarów wiejskich jest uzależniona od:

- kondycji samego doradztwa rolniczego,
- gotowości i podatności na zmiany ludności wiejskiej, w tym rolniczej,
- stopnia świadomości, poziomu wiedzy i potrzeb samych rolników w tym zakresie.

Dylemat, czy i w jakiej mierze doradztwo rolnicze powinno odpowiadać potrzebom rolników i być zgodne z ich oczekiwaniami - w jakiej zaś aktywnie te potrzeby i oczekiwania kreować, należy zastąpić odpowiedzią na pytania: czy potrzeby te i oczekiwania są dość jasno wyartykułowane przez rolników, aby:

- akceptowali trudności rozwojowe gospodarstw rolnych, będące wynikiem regulacji i zasad rynku,
- rozumieli, że strukturalne trudności ich gospodarstwa mogą zostać złagodzone dzięki jednoczesnemu rozwojowi obszarów wiejskich i aktywizacji pozarolniczej,
- podejmowali działania przedsiębiorcze z rozpoznaniem: gdzie inwestować, jak prowadzić z sukcesem małą firmę, jak uzyskać pomoc na uruchomienie przedsięwzięcia,
- nabywali skłonności proinnowacyjnych, skłaniających ich do wprowadzania postępu.

Odpowiedzi na te pytania muszą być negatywne. Potwierdzają to długoletnie badania socjologiczne, z których wynika, że rolnik jest otwarty na sprawę rodziny i swojego gospodarstwa, ale zamknięty na wszystko to, co dzieje się „za bramą”: na sprawy wsi, otoczenia, społeczeństwa⁽⁵⁾, na wszystko to, co narusza jego spokój i tradycję gospodarowania. Jest faktem, że po roku 1990 nastąpiło

(5) D.Gałąj: *Przeobrażenia w sposobach pracy i życia rodzin chłopskich w strukturze instytucji i organizacji społeczeństwa*. [w:] *Przeobrażenia i tendencje rozwojowe gospodarki chłopskiej*. Zbiór wstępnych syntez pod red. A.Wosia. Warszawa 1979, IPPM -x, 11.3.s.24 i nast. Gałęzki B: *Kierunki zmian społecznych wsi i jej perspektywy*. „Wieś Współczesna” 12/1961.

dość wyraźne rozwarstwienie gospodarstw, które oczekiwać będą na odmienne doradztwo.

1. Gospodarstwa wysokotowarowe, wysokorentowne, zapewniające wysoki poziom życia, gospodarowania i zdolne do konkurencji na rynku - oczekują na doradztwo zindywidualizowane, wysoko wyspecjalizowane, obejmujące procesy powstawania decyzji produkcyjnych, kierunki i celowość instytucji rolniczych, problemy marketingu.
2. Gospodarstwa średnie, niskorentowne, które mogą podnieść opłacalność produkcji, pod warunkiem usprawnienia zarządzania i poprawy wyposażenia technicznego - oczekują na doradztwo podstawowe, techniczne i ekonomiczne o charakterze strukturalnym (warunkiem poprawy efektywności jest poprawa struktur w gospodarstwie, oznaczająca zmianę relacji czynników produkcji, ziemia : praca : kapitał).
3. Gospodarstwa nierentowne, nieopłacalne, które nie mają szans na rynku - oczekują na doradztwo koncentrujące się na rozwiązywaniu problemów socjalnych i socjalno-ekonomicznych gospodarstw i rodziny⁽⁶⁾.

Badania, prowadzone w krajach wysokorozwiniętych, nad potrzebami doradczyimi rolników i kierunkami ewolucji pracy doradczej dowiodły, że doradztwo ewaluuje od:

- problematyki technologii ku problematyce ekonomii zarządzania, marketingu,
- form powszechnych, związanych z upowszechnianiem do form wyspecjalizowanych, wysoko zindywidualizowanych,
- formy usług publicznych, bezpłatnych, do formy skomercjalizowanych, wysokoodpłatnych⁽⁷⁾.

Kształtowanie potrzeb doradczych, w wysoko rozwiniętych krajach, zaznaczone jest już w kierunkach pracy doradczej⁽⁸⁾:

1. Doradztwo techniczno-ekonomiczne - promowanie i wdrażanie innowacji, prowadzenie działalności uświadamiającej, która sprzyja umocnieniu się grupy gospodarstw rozumiejących i wykorzystujących informację w procesie podejmowania decyzji.
2. Doradztwo socjalno-ekonomiczne - poradnictwo w zakresie alternatywnych źródeł dochodów lub działalności nierolniczej, informacje o kursach i szkoleniach, przygotowujących na rynek pracy - dla gospodarstw o wadliwych strukturach, nie osiągających odpowiednich dochodów z rolnictwa.

(6) Por. K.Duczowska-Małysz, E.Chyłek: Zadania, organizacja oraz formy i metody pracy w ODR w realizacji i integracji polskiego rolnictwa i strategii wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. [w:] Strategia doradztwa w realizacji rządowego, regionalnych i lokalnych programów rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Red. A.Lewczuk, CROW-ART, Olsztyn 1998.

(7) OECD

(8) Dr Ch.Jacobsen: Principles and Methods of Extention Work. Cinadco, Israel 1993.

3. Doradztwo socjalno-strukturalne, polegające na wyjaśnianiu relacji rolniczych do nierolniczych działów gospodarki narodowej, skierowane do rolników, którzy powinni przystosować gospodarstwo do warunków narzucanych przez rynek i społeczeństwo lub są skłonni zrezygnować z gospodarstwa rolnego⁽⁹⁾.

Za aktywną rolę doradztwa w kreowaniu potrzeb przemawiają nie tylko merytoryczne treści i zadania, wynikające z obowiązku realizacji przez ośrodki doradztwa makroekonomicznej polityki rolnej (szczebel krajowy) oraz uwarunkowań regionalnych i lokalnych (szczebel regionalny), ale także techniki, metody i narzędzia pracy doradczej, a także jego istota.

Doradztwo jest społecznym procesem komunikowania się, jego istotą jest uczenie się i nauczanie. Metoda form nauczania jest wiele: wykłady, grupy dyskusyjne, demonstracje - pokazy, obserwacje, odwiedzanie gospodarstw, dni otwarte, przekazy za pomocą publikacji i inne. W każdej kryje się - w większym lub mniejszym stopniu - przekazywanie informacji, które prowadzić mogą do pozytywnych zachowań odbiorców i zmiany zachowań, jako procesu wywołanego i pożądanego. Rolę katalizatora pełnią doradcy⁽¹⁰⁾.

Można zaryzykować tezę, że gdyby doradztwo tylko odpowiadało na potrzeby rolników, bez jednoczesnego kreowania ich poglądów i zachowań produkcyjnych - postęp byłby nie możliwy.

4. Wizja doradztwa w świetle procesów transformacji wsi i rolnictwa

Problemy okresu transformacji a także włączania się polskiej wsi i rolnictwa we wspólną politykę rolną i regionalną politykę strukturalną potwierdzają, że bariera wiedzy i informacji stać się może jedną z głównych, najbardziej dotkliwych przyczyn, uniemożliwiających ludności wiejskiej, w tym - rolniczej, skorzystania z szans, jakie przyniesie integracja europejska. Problemem o pierwszorzędym znaczeniu jest przygotowanie rolników do sprostania warunkom konkurencji w sferze produkcji i ekonomiki. Spełnienie tego warunku zależy nie tylko od szybkiej poprawy poziomu wykształcenia, ale przede wszystkim od wprowadzania sprawnie zorganizowanego systemu informacji naukowej, technicznej, marketingowej, ekonomicznej i prawnej. Bez dogłębnej wiedzy z zakresu nowoczesnych metod gospodarowania, funkcjonowania rynku nie będzie możliwe bezkonfliktowe przejście od obecnego do zmodernizowanego typu rolnictwa.⁽¹¹⁾

Wszystkie przytaczane badania empiryczne potwierdziły rosnącą świadomość rolników w tym zakresie. Nie będzie takich możliwości aby nadmiar siły

(9) Por. K.Duczowska-Małysz, E.Chylek: *Zadania ...* op.cit.

(10) Por. Ch. Jacobsen: *Principles ...* op.cit

(11) Por. Ch. Jacobsen: *Principles ...* op.cit. Por. K.Duczowska-Małysz, M.Duczowska-Piasecka: *Refleksje końcowe i wnioski. [w]: Przedsiębiorczość ...* op.cit.

roboczej, występujący w polskim rolnictwie mógł być przyuczony do rynku pracy w trybie oświaty szkolnej. Jediną szansą jest dobrze zorganizowana oświata pozaszkolna i doradztwo. Organizacją, która może sprostać oczekiwaniom rolników i wesprzeć działania administracji różnego szczebla, w procesie przekształceń polskiego rolnictwa, może być doradztwo państwowe, finansowane z budżetu.⁽¹²⁾

We wszystkich wysoko rozwiniętych krajach świata doradztwo było głównym mechanizmem adresowanej interwencji państwa, nakierowane z jednej strony na przemiany strukturalne w rolnictwie, z drugiej na rozwój wsi i poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania. Doświadczenia międzynarodowe wskazują, że odpowiedzialność za doradztwo rolnicze, w aktualnej fazie rozwoju rolnictwa, winna pozostać w kompetencji organizacji państwowych. Wiodące miejsce w systemie doradztwa rolniczego, w wielu krajach, zajmują państwowe organizacje doradcze. Występują one w zdecydowanej większości państw na świecie. Państwowe doradztwo wg. FAO charakteryzuje się następującymi cechami:

- powszechnością usług (równym dostępem wszystkich rolników do usług doradczych),
- niekomercyjnym charakterem działania (występuje tu nastawienie na zaspokojenie potrzeb doradczych ludności rolniczej, a nie na osiągnięcie zysków),
- jakością działania,⁽¹³⁾
- uspołecznieniem procesów sterowania (reprezentanci ludności rolniczej mają wpływ na programowanie działalności),
- fundusze pochodzą ze środków publicznych.

Państwowe organizacje doradztwa rolniczego często realizują zadania wynikające z polityki państwa w sferze rolnictwa i wsi, a więc stanowią jedną z metod interwencjonizmu państwowego w rolnictwie. W Polsce sprawa ta nabiera dodatkowego znaczenia z dwóch powodów:

1. Transformacja gospodarki, od planowanej centralnie ku gospodarce rynkowej, postawiła rolnictwo w obliczu nie znanych problemów: trudności ze zbytem produktów rolnych, pogłębiającej się niewydolności dochodowej gospodarstw rolnych na skutek relatywnych zmian cen i kosztów produktów rolnych, wysokich stóp kredytowych, konieczności sprostania wymogom rynku.
2. Integracja z Unią Europejską nie pozbawia wątpliwości, że konkurencji na rynku europejskim sprosta tylko część gospodarstw rolnych.

(12) Podobnego zdania są m.in. K.Duczowska-Małysz: Zadania systemu wiedzy rolniczej ...op.cit. M.Drygas: Cele, zadania i struktura systemu wiedzy rolniczej ...op.cit. Wskazują na to także doświadczenia krajów wysoko rozwiniętych: USA, W.Brytanii, Holandii, Danii, itp.

(13) Zofia Szalczyk: Systemy Doradztwa Rolniczego a samorząd rolniczy. Materiały z konferencji Sejmiku Samorządowego województwa poznańskiego, wydanie specjalne 1993 r.

3. Pogłębia się dysparytet socjalno-bytowy między wsią a miastem co zmusza mieszkańców wsi do nowych, przedsiębiorczych działań.

5. Organizacja doradztwa - propozycja systemu

W żadnym z krajów doradztwo rolnicze nie przyjęło jednorodnych zmonopolizowanych form organizacyjnych. W większości krajów, w skład systemu doradztwa rolniczego wchodzi różnorodność podmiotów o silnie zróżnicowanych strukturach organizacyjnych i źródłach finansowania oraz różnym stopniu zaangażowania rolników w ich funkcjonowanie.

Podmioty świadczące usługi doradcze noszą najczęściej charakter instytucji: państwowych, samorządowych, spółdzielczych, prywatnych o charakterze komercyjnym, służb surowcowych zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego i organizacji handlowych, służb doradczych związków rolników, służb doradczych banków finansujących rolnictwo, jednostek doradczych uczelni rolniczych.

Zakres doradztwa związany jest z etapem rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym - etapem modernizacji rolnictwa i przekształceń wsi. Doradztwo rolnicze jest rozumiane jako przekazywanie wiedzy i informacji oraz wspieranie rolników w procesach podejmowania decyzji. Wszystko wskazuje, iż w Polsce doradztwo odpowiedzieć będzie musiało na:

- nowo powstające potrzeby z zakresu ekonomii, marketingu, zarządzania i organizacji rynku,
- zmieniające się potrzeby, dotyczące stosowania nowych technologii,
- pytania związane z integracją europejską, dotyczące jednolitego rynku i regionalnej polityki strukturalnej,
- zapotrzebowanie związane z zarządzaniem projektami UE.

Nowe kierunki działań dla doradztwa to wspieranie rolników w poszukiwaniu alternatywnych form gospodarowania w rolnictwie, dodatkowych źródeł dochodów, wspieranie przedsiębiorczości.

Proponowane rozwiązania uwzględniać muszą zalecenia UE, zgodne z Dyrektywą Rady Wspólnot Europejskich nr 72/161, z dnia 17 kwietnia 1972 r., w sprawie prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego oraz zdobywania kwalifikacji przez osoby zatrudnione w rolnictwie. Dobrze zorganizowany, sprawny system doradztwa charakteryzuje się różnymi formami organizacyjnymi, silnie zróżnicowanym pod względem rozmiarów, struktury i zasilania finansowego, przy czym różnorodność ta ulega znacznemu pogłębieniu w miarę, jak rodzą się nowe, coraz bardziej wyspecjalizowane potrzeby i nowe możliwości ich realizacji.

Prawidłowość jest przy tym następująca: coraz bardziej wyspecjalizowane doradztwo, np. z zakresu sadownictwa - jest doradztwem elitarnym - rzadkim,

stosunkowo drogim, wymagającym doradców o głębokiej wiedzy i najwyższych kwalifikacjach. Doradztwo to jednocześnie musi być mobilne - zarówno co do treści, jak i formy. Stąd najlepiej realizowane jest w postaci doradztwa prywatnego, w którym rolnik płaci za usługę, konkretyzuje potrzeby i żąda pomocy w ich rozwiązywaniu.

W Polsce zezwalają na to ustawy o działalności gospodarczej. Z doświadczeń zachodnich wynika, że w miarę rozwoju rolnictwa zmniejsza się udział doradztwa państwowego i wzrasta konkurencja między różnymi dostawcami usług. Organizacja systemu i formy doradztwa są jednak silnie skorelowane z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Prawdopodobnie jest przy tym następująca: im bogatszy kraj, zamożniejsze społeczeństwo, tym wyższy poziom świadomości społecznej, bardziej sprecyzowane potrzeby doradcze - wyższa skłonność do korzystania z komercyjnych usług i niepublicznych instytucji doradczych. Polska do takiego poziomu nie może jeszcze aspirować. Zachodzi obawa, że polskie doradztwo nie będzie mogło odegrać roli dynamicznej - kreatora innowacji i pioniera przemian, jeśli w stosunkowo krótkim czasie nie nastąpią radykalne zmiany w systemie organizacji finansowania doradztwa.

Koncepcji dotyczących modelu doradztwa rolniczego w Polsce jest szereg. Wszystkie wskazują na konieczność:

- współpracy nauki z doradztwem;
- szybkiego przepływu informacji od nauki do praktyki i odwrotnie;
- opracowania systemu kształcenia doradców i systematycznego podnoszenia kwalifikacji;
- zmiany finansowania;
- zdecydowanego łączenia zadań doradztwa z celami rozwoju rolnictwa i przekształceń obszarów wiejskich, w świetle integracji z Unią Europejską.

Zmiany te, dotyczące całego systemu, wskazują na konieczność zorganizowania doradztwa podstawowego w formie specjalnej instytucji, świadczącej usługi publiczne, zdolnej do realizacji stawianych przed nią zadań, która za państwowe pieniądze świadczyłaby usługi dla rolników. Instytucja ta winna posiadać:

- swoją strukturę organizacyjną - na szczeblu krajowym (podległą najczęściej ministrowi rolnictwa), regionalnym i lokalnym,
- wyznaczone ekonomiczno-społeczne cele strategiczne (w długim okresie) i cele do realizacji w krótkim okresie,
- zasady finansowania na źródłach budżetowych (w początkach okresu modernizacji w 100%) - z jasno zdefiniowaną perspektywą środków ze źródeł pozabudżetowych i pomocowych, na bezpłatne doradztwo dla rolników, a także zasadami korzystania z usług nieodpłatnych, częściowo odpłatnych i świadczonych na zasadzie komercyjnej,

- obowiązkowe związki z instytutami naukowo badawczymi, szkołami rolniczymi tak, aby ściśle stały się nieodłącznym elementem doradztwa, pozostającym w znacznej mierze pod nadzorem i kontrolą tych, dla których usługi miałyby świadczyć, tj. - rolników.

Podstawowe usługi doradcze takiej instytucji to:

- dostarczanie informacji o Unii Europejskiej, jej polityce (gospodarczej, społecznej, zagranicznej, oświatowej, ochrony środowiska, rolnej, regionalnej, itp.) i instytucjach, a także doświadczeniach innych krajów członkowskich w wyżej wymienionym zakresie (programy i projekty realizowane zwłaszcza w krajach o podobnych strukturach agrarnych),
- szkolenie tysięcy urzędników administracji publicznej, członków instytucji samorządowych, liderów życia społeczno-gospodarczego w zakresie opracowywania regionalnych i lokalnych programów rozwoju, organizacji Wspólnego Rynku (w tym - zasad funkcjonowania grup producentów i grup marketingowych),
- upowszechnianie - w trybie krótkich kursów informacyjnych i szkoleń - wiadomości z zakresu Wspólnej Polityki Rolnej, polityki strukturalnej, zapoznanie z procedurami obowiązującymi w UE i zasadami dysponowania funduszami strukturalnymi,
- permanentne doksztalcanie rolników w trybie oświaty pozaszkolnej z zakresu zarządzania gospodarstwem towarowym, a także szkoleń rolników - producentów żywności, w zakresie dostosowywania do standardów i norm jakościowych UE,
- wskazywanie możliwości i dróg alternatywnego zarobkowania dla gospodarstw wielokierunkowych lub o niekorzystnym położeniu, (LFA) na obszarach górskich, podgórskich, terenach zalewowych, które to gospodarstwa nie będą mogły sprostać konkurencji w rolnictwie; takich gospodarstw jest w makroregionie kilkadziesiąt tysięcy,
- przygotowywanie kobiet wiejskich i młodzieży.

Zgodne z trendami występującymi w wysoko rozwiniętych krajach świata, do których Polska aspiruje, system rolniczego doradztwa winien zostać określony w trybie ustawowym i stanowić jeden z istotnych czynników przebudowy wsi.

MARTA BŁĄD

*Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości
w Ostrowcu Świętokrzyskim*

RACHUNKOWOŚĆ ROLNA W WYBRANYCH KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej staje się coraz bardziej realne. Jednym z ważniejszych i trudniejszych problemów w pracach dostosowawczych będą działania przystosowawcze w rolnictwie, między innymi wdrożenie systemu rachunkowości rolnej. W opracowaniu przedstawiono rozwiązania stosowane w UE (sieć FADN) oraz działania podjęte w Polsce, mające na celu dopracowanie standardów zgodnych z istniejącymi w Unii.

1. System rachunkowości rolnej funkcjonujący w Unii Europejskiej

FADN jest to Sieć Danych Rachunkowości Rolnej w Unii Europejskiej (UE) służąca do gromadzenia informacji z zakresu rachunkowości gospodarstw rolniczych. Jej skrótowa nazwa pochodzi od nazwy angielskiej – Farm Accountancy Data Network. Powstała ona z inicjatywy Komisji Europejskiej i wprowadzona została Rozporządzeniem Rady 75/65 z 15 czerwca 1965 r. Rozporządzenie to było modyfikowane i rozszerzane, posiada zatem Aneks II zawierający wykaz wszystkich aktualnych rozporządzeń i decyzji.

Celem FADN jest uzyskiwanie bazy danych empirycznych, wykorzystywanych dla kreowania wspólnej polityki rolnej UE. W szczególności zadaniem tej sieci jest zbieranie informacji potrzebnych do określenia dochodów gospodarstw rolniczych objętych badaniem i analizy ich działalności. FADN jest systemem badań reprezentatywnych dla rolnictwa całej Unii Europejskiej, opartym o zapisy prowadzone zgodnie z opracowaną formułą oraz przy wykorzystaniu ściśle sprecyzowanych pojęć i metody doboru gospodarstw, a także kontroli ewidencji. Zgodnie z Rozporządzeniem Komisji Europejskiej nr 79/65, z 15 czerwca 1965 r. i jego kolejnymi uzupełnieniami, ze zbioru gospodarstw rolniczych do próby FADN włączane są gospodarstwa „komercyjne”. Polem obserwacji FADN są zatem tzw. towarowe gospodarstwa rolnicze. Tym mianem określa się gospo-

darstwa, które są wystarczająco duże dla zapewnienia rolnikowi zatrudnienia oraz dochodów niezbędnych do utrzymania rodziny rolniczej. Dla zakwalifikowania jako towarowe gospodarstwo musi przekroczyć określone minimum wielkości ekonomicznej [Bernacki 1998]. Na przykład w polu obserwacji RICA (Sieć Danych Rachunkowości Rolnej we Francji) znajdują się wyłącznie gospodarstwa mające określone rozmiary ekonomiczne, większe niż 9600 europejskich jednostek obrachunkowych (równoważnik 12 hektarów pszenicy w regionie centralnym) i zatrudniające co najmniej 0,75 pracownika w roku [Notes et etudes economiques nr 4, 1997].

Wybór gospodarstw do próby FADN jest losowy, z zachowaniem reprezentatywności pod względem ich siły ekonomicznej i ukierunkowania, określonych na podstawie standardowej nadwyżki bezpośredniej. Uwzględnia się również, w zależności od państwa, inne cechy, takie jak: wielkość gospodarstwa, wiek rolnika, udział dochodów z produkcji rolniczej w ogólnych dochodach rodziny itp. Na przykład gospodarstwa rolnicze we Francji zostały wyselekcjonowane „metodą kwotową”, zapewniającą reprezentatywność statystyczną próby według trzech kryteriów: regionu administracyjnego, orientacji techniczno-ekonomicznej, czyli kierunku produkcji oraz rozmiarów ekonomicznych gospodarstwa, mierzonych standardową nadwyżką bezpośrednią.

Zmienne ekstrapolacji są stosowane do każdego gospodarstwa w ten sposób, że dane RICA są powiązane z wynikami, powtarzanych co dwa lata ankiet, dotyczących struktury gospodarstw rolniczych. Podstawowa próba RICA w 1995 r. wynosiła 7524 gospodarstw. Po ekstrapolacji próba ta reprezentowała 428 700 gospodarstw „komercyjnych”, objętych ankietą o strukturze gospodarstw przeprowadzoną w tymże roku. Te gospodarstwa spełniały kryterium wielkości ekonomicznej i dlatego znalazły się w polu obserwacji RICA. Stanowiły one 58% wszystkich gospodarstw rolniczych Francji. Pozostałe małe gospodarstwa, nie wchodzące do pola obserwacji, pomimo ich liczby (ponad 300 000 w 1995 r.) obejmowały tylko 10% UR kraju, dostarczały 5% dostaw krajowych i otrzymywały 7% subwencji [Notes et etudes economiques nr 4, 1997].

Porównanie wyników uzyskanych z próbki RICA z otrzymywanymi z innych źródeł (coroczna statystyka rolnicza, ankiety o strukturze gospodarstw, krajowa rachunkowość rolnictwa i in.) pozwala stwierdzić, że odchylenia między nimi są bardzo niewielkie. Na przykład różnica w powierzchni zbóż, roślin oleistych i białkowych między wynikami ankiety o strukturze gospodarstw w 1995 r., a ekstrapolacją danych uzyskanych z RICA wynosiła 5%. Dane pochodzące z RICA, dotyczące subwencji bezpośrednich, w 1995 r. różniły się o 2% od danych pochodzących z krajowej rachunkowości rolnictwa [Notes et etudes economiques nr 4, 1997]. Porównywalność oraz reprezentatywność danych FADN, przedstawiona na przykładzie Sieci Danych Rachunkowości Rolnej we Francji (RICA), w pełni uzasadnia wykorzystanie tej bazy danych do nakreślenia

ewolucji gospodarstw rolniczych oraz do kreowania i oceny skutków wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej.

Od 1991 r. zgodnie z wymogami UE, gospodarstwo może być poddawane badaniom nie dłużej niż 10 lat. Na podstawie badań stwierdzono bowiem, że w okresie dłuższym następuje poprawa efektywności gospodarowania na skutek prowadzenia rachunkowości rolnej, stąd badane gospodarstwa nie są wówczas reprezentatywne dla wyników uzyskiwanych przez przeciętne gospodarstwo w danym kraju [Nowak, Czerwińska 1998]. Zgodnie z przepisami ustanawiającymi Sieć Danych Rachunkowości Rolnej, istnieje wymóg, aby wszystkie dane odnoszące się do pojedynczych gospodarstw rolniczych, które są otrzymywane przez Komisję Europejską, były traktowane z zachowaniem najwyższego stopnia tajności. Dlatego do publikacji przeznaczają się tylko zagregowane wyniki dotyczące grup gospodarstw, według kierunków produkcji i gospodarstw, z określonych regionów i krajów członkowskich [Bernacki 1998].

Komisja Europejska nie gromadzi bezpośrednio danych źródłowych. Do tego zobowiązane są Agencje Łącznikowe każdego z krajów członkowskich, bądź powołane przez nie jednostki. Na przykład, w Danii zbieraniem danych źródłowych, na zlecenie Państwowego Instytutu Ekonomiki Rolnictwa w Kopenhadze zajmują się lokalne centra doradcze (w 1991 r. było ich 150). Przekazują one dane do Instytutu w kodowanej formie na nośnikach pamięci, tam zaś przy pomocy specjalnych programów komputerowych przeprowadzana jest kontrola rachunkowa i merytoryczna. Po przeprowadzonej kontroli wyniki ekonomiczne są przesyłane do rolnika oraz do centralnej bazy w Sieci Danych Rachunkowości Rolnej UE w Brukseli [Nowak, Czerwińska 1998].

W Niemczech gromadzenie danych z pojedynczych gospodarstw zlecane jest odpłatnie, za pośrednictwem Federalnego Ministerstwa Rolnictwa, lokalnym usługowym biuram rachunkowym. Zebrane od rolników informacje są przenoszone do zakodowanego formularza i wysyłane do terenowych ośrodków obliczeniowych. Po kontroli i opracowaniu dane są odsyłane do Ministerstwa Rolnictwa. Tam, specjalny zespół opracowuje, w oparciu o całą zbiorowość badanych gospodarstw coroczne raporty o stanie rolnictwa, które wysyłane są do Sieci Danych Rachunkowości Rolnej w Brukseli. Dane przekazane Komisji Europejskiej służą jej do opracowywania analiz ekonomicznych, na podstawie których podejmowane są inicjatywy i decyzje w dziedzinie polityki rolnej.

Każda Agencja Łącznikowa jest nadzorowana w zakresie Sieci Danych Rachunkowości Rolnej przez Krajowy Komitet Sieci Danych Rachunkowości Rolnej. W skład komitetów krajowych wchodzi przedstawiciele Agencji Łącznikowych oraz instytucji odpowiedzialnych za tworzenie Sprawozdań z Gospodarstw Rolniczych FADN. Komitety udzielają porad z zakresu metodycznych aspektów prowadzenia badań, takich jak typologia gospodarstw stosowana przez Unię, wybór gospodarstw rolnych z pola obserwacji, interpretacja pojęć.

W niektórych krajach członkowskich analogiczne komitety istnieją także na poziomie regionalnym.

Źródłem danych na poziomie gospodarstwa rolniczego mogą być: książka kasowa, rejestr lub dziennik prowadzony przez rolnika bądź urzędnika, lub też specjalne książki rachunkowe dla rolników, opracowywane przez Agencje Łącznikowe. Podstawowym dokumentem służącym zbieraniu danych jest Sprawozdanie z Gospodarstwa Rolniczego FADN. Jego opis, szczegółowe instrukcje dotyczące jego wypełniania oraz definicje stosowanych pojęć są zawarte w Rozporządzeniu Komisji 2237/77 z 23 września 1977 r. i jego późniejszych nowelizacjach. Komisja opublikowała Sprawozdanie i przepisy jemu towarzyszące w postaci podręcznika: FADN Handbook of Legislations, Notes for Guidance, Section III „The Farm Return”.

Podstawowe tabele znajdujące się w sprawozdaniu zawierają:

TABELA A:

Informacje ogólne – kod numeryczny gospodarstwa, typ i wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolniczego;

TABELA B:

Rodzaj władania – struktura obszaru gospodarstwa własnego, dzierżawionego i użytkowanego w ramach umowy o wspólny zbiór;

TABELA C:

Praca – ilość i rodzaj pracy (własna, najemna, stała, sezonowa itp.);

TABELA D:

Liczba i wartość zwierząt – wycena wszystkich zwierząt znajdujących się w gospodarstwie rolniczym na początku i końcu okresu obrachunkowego oraz średnie stany zwierząt;

TABELA E:

Zakup i sprzedaż zwierząt – wartość tych transakcji oraz wartość spożycia zwierząt w gospodarstwie domowym;

TABELA F:

Koszty – koszty pracy, eksploatacji maszyn, pasz, koszty bezpośrednie i pośrednie produkcji roślinnej, opłaty za ziemie i zapłacone odsetki;

TABELA G:

Ziemia i budynki, zapasy i kapitał obrotowy – wycena, inwestycje, sprzedaż i amortyzacja (obliczana na podstawie kosztów odtworzenia);

TABELA H:

Zadłużenie – wartość na początku i w końcu roku obrachunkowego krótko-, średnio-, i długoterminowych pożyczek;

TABELA I:

Podatek od wartości dodanej VAT – obowiązujący system podatku VAT, wpłaty i wypłaty z tytułu podatku VAT;

TABELA J:

Granty i subsydia – wartość dopłat do nakładów i produkcji (bez inwestycji);

TABELA K:

Produkcja roślinna i zwierzęca – powierzchnia, ilość i wartość wszystkich płodów, produktów zwierzęcych i innych działalności.

2. Klasyfikacja gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej według Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej (SGM) i Europejskiej Jednostki Wielkości (ESU)

W Unii Europejskiej istnieje jednolita metoda klasyfikowania gospodarstw rolniczych, która ma zastosowanie przede wszystkim przy wyłanianiu reprezentatywnej próby gospodarstw, znajdujących się w polu obserwacji FADN. Zasady klasyfikacji gospodarstw zostały ustanowione Decyzją Komisji Europejskiej nr 78/463 z 7 kwietnia 1978 r., wraz z późniejszymi uzupełnieniami. Od tego czasu stały się powszechnie obowiązujące we wszystkich krajach członkowskich.

Metoda klasyfikowania gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej wykorzystuje koncepcję Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej (Standard Gross Margin – SGM). Aktualnie obowiązujące zasady jej obliczania znajdują się w załączniku nr 1 Decyzji Komisji 85/377 z 7 czerwca 1985 r. *Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia* odzwierciedla nadwyżkę wartości produkcji działalności rolniczej nad wartością ustalonego rodzaju kosztów bezpośrednich, w określonych, przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia (SGM) produkcji roślinnej lub zwierzęcej to standardowa wartość produkcji uzyskiwanej z jednego hektara lub z jednego zwierzęcia pomniejszona o standardowe koszty bezpośrednie, niezbędne do wytworzenia tej produkcji [Goraj 1998]. Nadwyżki są obliczane w przekrojach regionalnych, w zestawach liczących nawet 24 działalności, w odniesieniu do 1 ha uprawy określonej rośliny lub na 1 sztukę zwierząt. Pomnożenie rozmiaru każdej z działalności w gospodarstwie, np. powierzchni zasiewów, liczby krów przez odpowiednią (jednostkową – np. dla 1 ha, na 1 sztukę) standardową nadwyżkę bezpośrednią daje standardową nadwyżkę bezpośrednią dla każdej działalności realizowanej w gospodarstwie. Suma SGM dla poszczególnych działalności daje SGM całego gospodarstwa.

Wartość produkcji danej działalności jest sumą wartości produktów głównych i ubocznych znajdujących się w obrocie towarowym. Są one określone według cen loco gospodarstwo. Do wartości produkcji doliczane są także subsydia do produktów, powierzchni lub do zwierząt. *Koszty bezpośrednie*, które ode-

jmowane są od wartości produkcji, to takie koszty, które bez żadnej wątpliwości można przypisać do określonej działalności i których wielkość ma proporcjonalny związek ze skalą produkcji oraz te, które mają bezpośredni wpływ na wielkość (wartość) produkcji. Składniki kosztów bezpośrednich są ustalane według cen dostawy na teren gospodarstwa. Koszty te są pomniejszone o wszelkie subsydia dotyczące poszczególnych składników kosztów. Zestaw kosztów bezpośrednich jest różny w przypadku produkcji roślinnej i zwierzęcej. Przy obliczaniu SGM z poszczególnych roślin, od wartości produkcji odejmowane są następujące koszty: nasion i sadzeniaków, nawozów z zakupu, środków ochrony roślin oraz koszty specjalne, np. woda do nawadniania, energia grzewcza, koszty przygotowania do sprzedaży, koszty ubezpieczenia. Z kolei, przy obliczaniu SGM z produkcji zwierzęcej, od wartości produkcji odejmowane są następujące koszty: pasz, wymiany stada, koszty specjalne typu: opłaty weterynaryjne, koszty inseminacji, badań wydajności, przygotowania do sprzedaży [Goraj 1998]. Do kosztów bezpośrednich nie mogą być zaliczane koszty: pracy, usług, maszyn, paliw i smarów oraz koszty remontu budynków, konserwacji maszyn i urządzeń oraz ich amortyzacji.

Na podstawie danych pochodzących ze sprawozdawczości gospodarstw rolniczych oblicza się SGM działalności roślinnych i zwierzęcych dla ustalonych regionów danego kraju. W celu uniknięcia zniekształceń wywołanych zmiennością cen czy też zmiennością rozmiaru produkcji, spowodowaną np. złą pogodą, przyjmuje się wartość średnią z trzech lat. Dla niej stosuje się oznaczenie z użyciem znaku cudzysłowia. Na przykład „1996” oznacza średnią z lat 1995-1997.

Europejska Jednostka Wielkości (European Size Unit – ESU) służy do określania wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolniczego w Unii Europejskiej. Wartość jednej ESU została zdefiniowana jako stała liczba Europejskich Jednostek Monetarnych (ECU-European Currency Unit), w których wyrażana jest Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia (SGM). Wraz z upływem czasu liczba Europejskich Jednostek Monetarnych, określająca ESU- Europejską Jednostkę Wielkości, ulegała zmianie pod wpływem inflacji. W tabeli 1 przedstawiono wartość jednej ESU odpowiadającej zestawom Standardowych Nadwyżek Bezpośrednich (SGM), mającym wówczas zastosowanie.

Wartość Europejskiej Jednostki Wielkości

Tabela 1

SGM	1 ESU odpowiada wartości:
„1980”	1000 ECU
„1982”	1100 ECU
„1984”	1200 ECU

Źródło: L.Goraj: Zasady klasyfikacji gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1998, nr 2-3.

3. Klasyfikacja gospodarstw według ich wielkości ekonomicznej oraz typu

Wielkość ekonomiczna gospodarstwa stanowi standardowe kryterium grupowania gospodarstw przy tworzeniu raportów opisujących działalność gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej (np. publikacja „Farm Incomes in the European Community”). Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolniczego określana jest za pomocą sumy standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności występujących w gospodarstwie. Wielkość gospodarstwa rolniczego w Europejskich Jednostkach Wielkości oblicza się poprzez podzielenie obliczonej dla gospodarstwa Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej przez wartość 1 ESU. Np. stosując SGM „1984” (czyli średnią z lat 1983-1985) należy podzielić obliczoną dla gospodarstwa Standardową Nadwyżkę Bezpośrednią przez 1200 (por. tabela 1). Otrzymany wynik odzwierciedla wielkość gospodarstwa rolniczego w Europejskich Jednostkach Wielkości (ESU).

Wszystkie gospodarstwa w polu obserwacji FADN są klasyfikowane do jednej z dziewięciu klas. Są one wyszczególnione w tabeli 2.

Tabela 2

Klasy wielkości ekonomicznej gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej

Klasa wielkości ekonomicznej	Wielkość w ESU	Nazewnictwo klas wielkości stosowane od 1983/84 r.
I	<2	Bardzo małe
II	2 - <4	
III	4 - <6	Małe
IV	6 - <8	
V	8 - <12	Średnio małe
VI	12 - <16	
VII	16 - <40	Średnio duże
VIII	40 - ,100	Duże
IX	= >100	Bardzo duże

Źródło: Jak tabela 1.

Drugim kryterium stosowanym w klasyfikacji gospodarstw rolniczych jest udział poszczególnych działalności w tworzeniu ogólnej wartości Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej gospodarstwa. Wyznaczony według tego kryterium typ gospodarstwa odzwierciedla jego system produkcji. Formuły do określania typów gospodarstw opierają się o wartości progowe SGM: 1/3 i 2/3. Jeżeli Standardowa Nadwyżka Bezpośrednia danej działalności w gospodarstwie stanowi ponad 2/3 SGM całego gospodarstwa, to działalność ta określa typ gospodarstwa [Goraj 1998].

Typologia stosowana w Unii Europejskiej wyróżnia osiem typów ogólnych gospodarstw. Są to gospodarstwa: roślinne, ogrodnicze, winnice, pozostałe plantacje trwałe, gospodarstwa mleczne, bydłowe, trzodowe oraz wielostronne. Wyniki pochodzące z Sieci Danych Rachunkowości Rolnej, jak wspomniano, publikowane są w formie zagregowanej dla każdego kraju według kierunków produkcji, czyli wymienionych typów gospodarstw oraz łącznie dla wszystkich gospodarstw rolniczych objętych próbą FADN.

4. Zastosowanie systemu FADN w gospodarstwach rolniczych w Polsce

Założenia systemu FADN wskazują, że w celu przeprowadzenia oceny działalności gospodarstwa rolniczego i jego kondycji finansowej niezbędne jest posiadanie odpowiednich danych, od jakości których zależy adekwatność analizy i trafność podejmowanych decyzji. Szczególne znaczenie w gospodarce rynkowej przypada zatem funkcji informacyjnej rachunkowości rolnej. W Polsce dla uzyskania danych o stanie rolnictwa, także niezbędne jest przeprowadzenie badań reprezentatywnych. Ponadto, w momencie uzyskania statusu członka Unii Europejskiej, Polska będzie zobowiązana do dostarczania standardowych zestawów danych z ilościowo określonego, reprezentatywnego zbioru gospodarstw rolniczych do Sieci Danych Rachunkowości Rolnej (FADN). Obowiązek taki, wprowadzony Decyzją Komisji nr 79/65 z 15 czerwca 1965 r., spoczywa na wszystkich krajach członkowskich Unii Europejskiej.

W Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej podjęto w 1995 r. decyzję o opracowaniu jednolitego, prostego systemu rachunkowości, do masowego wdrożenia w gospodarstwach rolniczych, nie objętych obowiązkiem ustawowego prowadzenia rachunkowości, w myśl ustawy o rachunkowości z dnia 29. 09. 1994 r. (Dz. Ustaw nr 121, poz. 591 z dnia 19. 11. 1994 r.). Podstawową przesłanką tej inicjatywy było spowodowanie koncentracji środków i działań dla merytorycznej unifikacji rachunkowości rolnej finansowanej ze środków publicznych, np. w formie kredytów preferencyjnych na finansowanie rozwoju i modernizację gospodarstw rolniczych.

W Narodowym Programie Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej, przyjętym przez Radę Ministrów 23 czerwca 1998 r., wyróżniono osiem priorytetów dotyczących rolnictwa i terenów wiejskich. Jednym z nich jest wykształcenie zdolności wprowadzania i wdrażania wspólnej polityki rolnej. W jego ramach przyjęto zadanie opracowania i wprowadzenia w Polsce zunifikowanego systemu rachunkowości rolnej [Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej 1998].

Opracowano już polską wersję systemu nazwanego Zunifikowanym Systemem Rachunkowości Rolnej Gospodarstw Rolniczych (ZSRGR). Przewodnią

rolę w tworzeniu metodyki i wprowadzaniu tego systemu odgrywa obecnie Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Przygotowany system jest zgodny z wymogami FADN. Zakłada się podobny do stosowanego w przypadku FADN wskaźnik reprezentatywności, który wynosi około 2% gospodarstw znajdujących się w polu obserwacji, czyli gospodarstw towarowych. Wynika stąd, że w Polsce należy objąć zunifikowaną rachunkowością 12-14 tys. gospodarstw rolniczych [Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej 1998].

5. Podstawowe założenia Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Rolnej

W Zunifikowanym Systemie Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych przyjęto założenie o odzwierciedleniu faktycznego, bądź potencjalnego związku gospodarstwa rolniczego z rynkiem (jest to zasada stosowana w systemie FADN).

Podstawowe cele Zunifikowanego Systemu Rachunkowości Rolnej są następujące:

- a) dostarczenie rolnikowi i współpracującemu z nim doradcy informacji służącej poprawie jakości zarządzania gospodarstwem i ułatwienia współpracy z partnerami rynkowymi (głównie bankami);
- b) dostarczenie ośrodkom decyzyjnym i dysponentom funduszy publicznych kierowanych do gospodarstw rolniczych informacji do oceny sytuacji ekonomicznej indywidualnych gospodarstw;
- c) przygotowanie krajowej statystyki do wywiązania się z nakładanego na kraje członkowskie Unii Europejskiej obowiązku dostarczenia zestawów indywidualnych danych o gospodarstwach rolniczych [Winter, Goraj 1998].

Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych opiera się na następujących zasadach:

- a) dobrowolność uczestniczenia rolników w prowadzeniu rachunkowości; oznacza to, że podjęcie decyzji o prowadzeniu rachunkowości rolnej należy będzie do samego rolnika, stąd zakłada się, że będą ją prowadzili rolnicy pozytywnie do niej umotywowani;
- b) tajność danych indywidualnych – bez wiedzy i zgody rolnika, nikt, poza bezpośrednim organizatorem badań, nie będzie miał dostępu ani możliwości rozpoznania, z którego gospodarstwa dane te pochodzą;
- c) jednolitość metodyczna – metodyka prowadzenia rachunkowości wg ZSRGR ma być porównywalna z Systemem Danych Rachunkowości Rolnej Unii Europejskiej – FADN, w tym celu wszystkie zmienne opisujące

gospodarstwo rolnicze i jego działalność będą określone według jednolitych zasad, bez względu na osobę prowadzącą i nadzorującą rachunkowość i położenie gospodarstwa;

- d) jednolity okres obrachunkowy (od 1 stycznia do 31 grudnia);
- e) wycena rzeczowych aktywów trwałych dokonywana jest według wartości odtworzeniowej (wyklucza się wycenę według aktualnych wartości rynkowych);
- f) zastosowanie techniki komputerowej do wnoszenia danych źródłowych i wykonywania obliczeń wg specjalnie opracowanych programów. W tym celu opracowano specjalną aplikację o nazwie Program Obsługi Rachunkowości Rolnej (PORR) opartą na specjalnym systemie kodów, który umożliwia rozpoznanie przez program poszczególnych zmiennych wprowadzanych do bazy danych komputera [Goraj, Kondraszuk... 1997].

W Zunifikowanym Systemie Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych przyjęto następujące fundamentalne koncepcje:

- a) założenie kontynuacji działalności jednostki gospodarczej – przy wycenie aktywów i pasywów oraz ustalaniu wyniku finansowego przyjmuje się, że jednostka będzie kontynuowała, w dającej się przewidzieć przyszłości, działalność gospodarczą w nie zmniejszonym istotnie zakresie;
- b) uwzględnienie zasady istotności – zgodnie z wymogiem rachunkowości UE uwzględnia się wszystkie składniki majątku, łącznie z wyceną produktów nietowarowych;
- c) zasada kasowa weryfikowania – polega na tym, że wpłata (potencjalny przychód) rejestrowana jest dopiero w momencie otrzymania pieniędzy (rozliczenia transakcji); wypłata (potencjalny koszt) jest rejestrowana dopiero w momencie wydatkowania pieniędzy (rozliczenia transakcji);
- d) zasada ostrożnej wyceny (zasada przezorności) – nakazuje ona, aby aktywa i dochody nie były zawyżane, a zobowiązania i koszty nie były zaniżane;
- e) zasada ciągłości – oznacza wymóg prowadzenia rachunkowości według jednolitych zasad w kolejnych okresach obrachunkowych;
- f) zasada priorytetu istoty nad formą – czyli przestrzeganie zgodności z rzeczywistością nawet kosztem wymagań formalnych;
- g) zasada racjonalności - stosowanie racjonalnych i opłacalnych form, metod i środków technicznych, współmierność korzyści i nakładów prowadzenia rachunkowości [Goraj, Kondraszuk ... 1998].

6. Podsumowanie

Prezentowany system (ZSRGR), oparty w swoich założeniach o system FADN, jest tak skonstruowany, że pozwala na uzyskanie następujących informacji: sprawozdania o przepływie pieniędzy, rachunku wyników działalności operacyjnej gospodarstwa i bilansu finansowego. Powyższy zestaw informacji umożliwia sporządzenie analiz według standardów odpowiadających zasadom gospodarki rynkowej, a mianowicie: płynności, wypłacalności, rentowności, zdolności obsługi zadłużenia i efektywności finansowej oraz wyliczania innych wskaźników przydatnych w zarządzaniu gospodarstwem rolniczym oraz w jego ocenie.

W odniesieniu do pojedynczego gospodarstwa ZSRGR umożliwia opracowanie raportu o wynikach działalności gospodarstwa i jego sytuacji finansowej w okresie obrachunkowym, a także raportu porównującego wyniki tego gospodarstwa z grupą gospodarstw jemu podobnych. System dostarcza także kwartalnych sprawozdań o płynności finansowej. Raporty będące wiarygodnym odzwierciedleniem kondycji finansowej gospodarstwa umożliwią wykorzystanie tych danych przez partnerów rynkowych gospodarstwa, przede wszystkim ułatwią określenie zdolności kredytowej oraz zwiększą wiarygodność rolników ubiegających się o kredyt. Umożliwią one także rzetelne informowanie ośrodków decyzyjnych rządu i ich agend o stanie gospodarstw, co ułatwi trafność podejmowanych decyzji.

Ośrodki decyzyjne, jako dysponenti środków publicznych kierowanych do gospodarstw rolniczych w postaci subwencji i dotacji celowych, dzięki raportom będą mieć możliwość dokonywania oceny skuteczności podjętych działań. Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych umożliwi dostarczanie danych o polskich gospodarstwach rolniczych do Sieci Danych Rachunkowości Rolnej (FADN) w Unii Europejskiej oraz porównanie wyników polskich gospodarstw z wynikami gospodarstw krajów Unii.

LITERATURA

Farm Accountancy Data Network. User manual for the FADN farm return. Brussels 1995.

Goraj L., Zasady klasyfikacji gospodarstw rolniczych w Unii Europejskiej; „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 2-3, 1998.

Goraj L., Kondraszuk T., Mańko S., Pokrzywa T., Sass R., Wójcik E.: Zunifikowany System Rachunkowości Gospodarstw Rolniczych. Instrukcja prowadzenia ksiąg rachunkowych. Warszawa 1998.

Informacja o Sieci Danych Rachunkowości Rolnej (FADN – Farm Accountancy Data Network). [w] Bernacki A.: Rolin 2000. Warszawa 1998.

Klepacki B.: Założenia Narodowego Programu Przygotowania Polski do członkostwa w Unii Europejskiej dotyczące terenów wiejskich. [w:] „Wieś jutra” nr 1/1998.

Narodowy Program Przygotowania Polski do Członkostwa w Unii Europejskiej. Materiał powielony. Warszawa 1998.

Nowak A., Czerwińska D.: Omówienie zmian polskiego systemu rachunkowości rolniczej wobec systemów rachunkowości w wybranych krajach Unii Europejskiej. [w:] Sznajder M. (red.): Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Poznań 1998.

Winter M., Goraj L., Szadkowska-Rucińska M., Kruk K. : Elementy rachunkowości. Warszawa 1998.

LECH OSTROWSKI

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Warszawa*

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ POZAROLNICZA CHŁOPÓW JAKO CZYNNIK BUDOWANIA WIELOFUNKCYJNOŚCI OBSZARÓW WIEJSKICH

Przedsiębiorczość rodzin chłopskich rozumiana, jako zarobkowanie w różnej formie poza własnym gospodarstwem rolnym, z wyłączeniem pracy najemnej, jest zjawiskiem powszechnym i świadczy o aktywnych postawach tej grupy rodzin wobec mechanizmów gospodarki rynkowej oraz o chęci i potrzebie łączenia dochodów z rolnictwa z dochodami z zarobkowania w pracy stałej, sezonowej i dorywczej wykonywanej na rachunek własny. Z charakterystyki źródeł utrzymania gospodarstw domowych rodzin rolniczych (dane PSR 1996)⁽¹⁾ wynika, że dochód z działalności gospodarczej łącznie z działalnością rolniczą stanowił główne źródło utrzymania dla 63,0% rodzin, tylko dodatkowym źródłem utrzymania był dla 34,1%, a ta forma aktywności nie stanowiła w ogóle źródła utrzymania dla 2,9% gospodarstw domowych rodzin chłopskich. W latach 1988-1996 działalność pozarolnicza, mierzona stałą aktywnością ekonomiczną podejmowaną na rachunek własny, uległa wzrostowi, ale odsetek ludności chłopskiej łączącej pracę w gospodarstwie i poza gospodarstwem rolnym zmniejszył się o 7,3%. Takie zjawisko wystąpiło w 38 województwach, a w pozostałych 11 tendencja była odwrotna⁽²⁾.

Przedsiębiorczość w tej grupie rodzin nie związana z własnym gospodarstwem rolnym obejmuje szereg sytuacji, które można wyodrębnić z zastosowaniem takich cech jak:

- 1) działalność gospodarcza rejestrowana,
- 2) działalność w tzw. szarej strefie,

(1) Zob. Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych. PSR 1996, GUS, Warszawa 1998, tabl. V, s. 88.

(2) J.Heller: Pozarolnicza aktywność ekonomiczna ludności wiejskiej w ujęciu przestrzennym. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 4/1998, s. 32.

- 3) działalność gospodarcza typu rodzinnego,
- 4) przedsiębiorczość powiązana z zatrudnieniem obcej siły roboczej,
- 5) działalność gospodarcza prowadzona w mieście i działalność prowadzona na wsi,
- 6) działalność dotycząca usług sąsiedzkich oraz cały szereg innych podziałów.

Różne formy tej działalności, a także zaangażowanie w nią jednej osoby z gospodarstwa domowego lub kilku osób (biznes rodzinny) określa różne sytuacje, w których rolnicy starają się znaleźć klientów dla własnej przedsiębiorczości, niezależnie od tego czy dotyczy to wytwórczości, działalności usługowej czy handlu.

Oszacowanie całkowitej skali przedsiębiorczości rodzin chłopskich jest trudne, a wręcz niemożliwe z tego powodu, że te same osoby i rodziny przemienne lub równolegle są aktywne w różnych formach działalności gospodarczej. Niektóre grupy przedsiębiorczych rolników zostały jednak opisane i przybliżają nas do poznania kierunków i znaczenia tej formy aktywności gospodarczej rodzin chłopskich⁽³⁾.

Najliczniejsza grupa rolników zarabkuje sezonowo i dorywczo w pracy świadczonej odpłatnie sąsiadom w zakresie usług rolniczych, transportowych, budowlanych i innych (w 1996 r. - 14%)⁽⁴⁾. Ta grupa rodzin rolniczych z całą pewnością może być zaliczona do przedsiębiorczych. Ich praca nie ma jednak cech inwestowania własnych środków w warsztat pracy i łączy się zwykle z wykorzystaniem własnego ciągnika lub kombajnu przy świadczeniu usług sąsiedzkich. Tego sprzętu rolnicy przeważnie nie kupują wyłącznie z przeznaczeniem na cele zarobkowe, ale dla własnych potrzeb. Odsetek inwestujących pod kątem zarobkowania (np. w maszyny) jest niewielki (ok. 0,5%), a osoby z tej grupy tylko incydentalnie przechodzą do grupy koncesjonowanych zakładów usług rolniczych. Usługi sąsiedzkie są nieopodatkowane, co zachęca do uczestnictwa w tej formie zarobkowania, ale nie jest to znaczący kierunek wchodzenia rolników w działalność gospodarczą rejestrowaną w urzędach skarbowych.

Zupełnie inny status - ze względu na źródła dochodów - mają te rodziny rolnicze, które zajmują się rzemiosłem, handlem, usługami i wytwórczością prowadzoną w formie rejestrowanych podmiotów gospodarczych (firm). Ta grupa przedsiębiorców prowadzi zwykle, tzw. biznesy rodzinne, w których praca jest wykonywana siłami własnej rodziny, bez korzystania z obcej siły roboczej. Tę grupę w badaniach IERiGŻ nazwaliśmy umownie rzemieślnikami i handlowca-

(3) Zob. L. Ostrowski: Przedsiębiorczość a wielofunkcyjność obszarów wiejskich. [w:] Proces transformacji wsi i rolnictwa do gospodarki rynkowej. IERiGŻ, Warszawa 1997, s. 20 i następne.

(4) B. Karwat-Woźniak: Usługi mechanizacyjne w gospodarstwach chłopskich. IERiGŻ, Warszawa 1997, Komunikaty, raporty, ekspertyzy, z. 414, s. 14 i następne.

mi, m.in. z powodu zryczałtowanego opodatkowania (praca na kartę). W dość nielicznej grupie rodzin chłopskich występują przedsiębiorcy, którzy w odróżnieniu do rzemieślników i handlowców zatrudniają obcą siłę najemną, płacą podatek dochodowy według rozliczeń indywidualnych i najczęściej mają większe firmy handlowe, usługowe, produkcyjne i wytwórcze.

Ludność rolnicza zajmująca się pozarolniczą działalnością gospodarczą w 1994 i 1996 roku była badana przez GUS w Powszechnym Spisie Rolnym i stwierdzono, że w wymienionych przekrojach czasowych odsetek takich gospodarstw wynosił: 1994 r. - 6,4 i 1996 r. - 7,3%⁽⁵⁾. Aktywność rolników, w zarobkowaniu na rachunek własny, dość równomiernie rozkładała się w grupach obszarowych, z dwoma wyjątkami. Po pierwsze - **najniższy odsetek** gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą występował w grupie 10-15 ha (4,9% w 1994 r. i 5,4% w 1996 r.), co świadczyło o tym, że rodziny z gospodarstw średnich obszarowo są ogólnie rzecz biorąc w trudniejszej sytuacji niż gospodarstwa pozostałe. Ich zasoby siły roboczej silnie absorbuje praca w produkcji rolniczej. Są to gospodarstwa często niedoinwestowane, w których brakuje maszyn i dlatego potrzebują więcej niż inne gospodarstwa siły roboczej. Rolnicy z tych gospodarstw mają także skromne dochody, co wynika z ogólnie niskiej opłacalności produkcji i wysokiego zatrudnienia na 100 ha UR. Po drugie - w grupie gospodarstw 50 hektarowych i większych odsetek prowadzących poza-rolniczą działalność gospodarczą zarówno w 1994 jak i 1996 r. był **najwyższy**. Wiązało się to ze świadomym uprofilowaniem części tych gospodarstw na łączenie produkcji rolniczej z jej przetwórstwem (8,9%), usługami, wytwórczością i handlem hurtowym. Należy jednak podkreślić, że odsetek takich gospodarstw był wprawdzie wysoki (np. w 1996 r. 21,8%), ale ich liczba niewielka, gdyż w 1996 r. w Polsce gospodarstw 50 hektarowych i większych było tylko 8 tys. (0,04%).

Według danych GUS z 1996 r. 51% gospodarstw z działalnością pozarolniczą realizowało tę aktywność w gminach wiejskich, 29,1% i w miejsko-wiejskich, a 19,9% w gminach miejskich. Dochody z działalności pozarolniczej w strukturze dochodów całkowitych gospodarstwa domowego dla 2,5% tych rodzin stanowiły do 10%, w 22,4% od 10 do 30%, w 18,8% od 30 do 50%, w 10,1% od 50 do 60%, w 18,4% od 60 do 80% i dla 27,8% gospodarstw domowych dochód z działalności pozarolniczej stanowił od 80 do 100% dochodów całkowitych. Dla 67,1% rodzin chłopskich dochód z działalności pozarolniczej stanowił w 1996 r. główne źródło utrzymania, dla 18,7% było to źródło wyłączne, a tylko dla 14,2% rodzin dochody z działalności pozarolniczej stanowiły dodatkowe źródło utrzymania rodziny.

(5) Zob. Pozarolnicza działalność gospodarstw rolnych. GUS, Warszawa 1997. Seria wydawnicza PSR 1996.

Z badań IERiGŻ przeprowadzonych w 1996 r. wynika, że odsetek gospodarstw rolnych prowadzących działalność pozarolniczą na rachunek własny był wyższy niż według danych GUS i wynosił 12,3%. Próba IERiGŻ obejmowała wszystkich rolników mieszkających w 73 wsiach różnych regionów kraju (4122 rodziny) i ze względu na aktywność w działalności pozarolniczej nie była ona reprezentatywna w skali kraju (reprezentatywność dotyczyła struktury agrarnej). To odchylenie w stosunku do danych statystyki masowej było łatwe do przewidzenia, co oczywiście nie zmniejszyło wartości ankiety w kwestii kierunków i struktury przedsiębiorczości jaka ukształtowała się wśród rodzin rolniczych w Polsce, w okresie transformacji ustrojowej.

1. Działalność biznesowa ludności chłopskiej

Zmiany ustrojowe jakie się dokonały w Polsce po 1989 r., w sposób szczególny wpłynęły na sytuację społeczną i ekonomiczną ludności rolniczej. Wieś wchodząc w procesy transformacji ustrojowej miała wiele cech niekorzystnych, utrudniających ten proces. Wiązało się to z zacofaniem, które wyrażało się m.in. wysokim odsetkiem ludności mieszkającej w tym środowisku, niskim poziomem wykształcenia i jej słabą mobilnością przestrzenną oraz zawodową. To zacofanie manifestowało się również w postawach ludności ukształtowanych w gospodarce niedoborów i wynikało z przeświadczenia, że rynek wchłonie - podobnie jak to mało miejsce w okresie PRL - każdą ilość produktów żywnościowych, a opiekuńcze funkcje państwa będą tak rozwijane, że każda rodzina utrzyma się z pracy we własnym gospodarstwie niezależnie od jego obszaru, poziomu i struktury produkcji czy potencjału wytwórczego.

Wieś w okresie PRL, mimo kilkakrotnie podejmowanych prób deglomeracji przemysłu, zachowała wybitnie rolniczy charakter, a odsetek pracujących w zakładach pracy pozarolniczej na wsi był skromny. Upowszechniała się migracja wahadłowa (mieszkanie na wsi - praca w mieście). Na wsi słabo była rozwinięta infrastruktura nie tylko handlowo-usługowa, ale także techniczna, produkcyjna i społeczna. Wiele wsi zaliczano do tzw. nierozwojowych i nie budowano w nich sklepów, przedszkoli czy wodociągów, skazując te jednostki osadnicze na likwidację.

Wady polityki rozwijania obszarów wiejskich z okresu PRL były jednak łagodzone przyrostem liczby miejsc pracy w miastach w budownictwie, transporcie i w przemyśle. Te działy gospodarki wchłaniały duże ilości wiejskiej siły roboczej o niskich kwalifikacjach. W tym okresie utrzymywała się także znaczna skala migracji definitywnej, a cały przyrost naturalny ludności wiejskiej był neutralizowany przez ruch wędrowniczy do miast.

W nowych warunkach ustrojowych powstały liczne bariery rozwoju wsi, a narastające bezrobocie stało się podstawowym problemem tego środowiska. W tej niezwykle trudnej sytuacji podejmowano wiele działań łagodzących skutki

tych zmian w sferze społecznej i gospodarczej, ale ich wpływ na poprawę warunków bytu ludności wiejskiej był skromny. Nie wchodząc w szczegóły tych problemów należy podkreślić, że te wszystkie wysiłki złożyły się w sumie na koncepcje dezagraryzacji wsi i **opracowanie założeń strategicznych budowania wielofunkcyjności obszarów wiejskich**. Koncepcje te mają spore tradycje w nauce i praktyce rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce, a ich wiodącym założeniem jest przyrost liczby miejsc pracy na wsi, z wykorzystaniem możliwości jakie w tym zakresie tworzą zasoby materialne, kapitał ludzki i przyroda.

Rozwijanie przedsiębiorczości ma wiele aspektów, konieczne jest podejmowanie wielu działań a mianowicie:

1. Rozwijanie infrastruktury technicznej, handlowej i społecznej tworzącej korzystne warunki rozwoju podmiotów gospodarczych i miejscowego społeczeństwa.
2. Podejmowanie inicjatyw mających na celu udzielenie pomocy osobom fizycznym i prawnym w rozwijaniu przedsiębiorczości pod wpływem ułatwień podatkowych, organizacyjnych i kadrowych przyciągających przedsiębiorców i kapitały do konkretnej wsi lub gminy.
3. Szkolenie osób zainteresowanych pracą na rachunek własny w zakresie zorganizowania własnej firmy, zmiany kwalifikacji zawodowych, starania się o pomoc kredytową na ten cel, wskazywanie sposobów na pozyskanie partnerów w biznesie, w działalności promocyjnej i marketingowej. Takie działania podejmują rejonowe urzędy pracy, ale także władze samorządowe, organizacje gospodarcze, zrzeszenia producentów, ODR czy izby rolnicze.
4. Rozwijanie różnych form i programów pomocy kredytowej dla drobnej i średniej przedsiębiorczości, w tym także tej zlokalizowanej na obszarach wiejskich.

Mimo tych wszystkich wysiłków liczba miejsc pracy likwidowanych na obszarach wiejskich rosła szybciej niż liczba miejsc pracy, które były tworzone⁽⁶⁾. Szczególnie niekorzystnie te relacje układały się w latach 1989-1994. Dopiero od 1995 r. zaobserwowano istotne zmiany w poziomie i strukturze zatrudnienia ludności wiejskiej, z tendencją na szybsze niż wcześniej odbudowywanie miejsc pracy, z wyraźną przewagą wzrostu zatrudnienia na wsi niż w miastach. Dynamiczny przyrost liczby miejsc pracy w sektorze prywatnym na obszarach wiejskich (po 1998 r.) trwał krótko i miał charakter żywiołowego powstawania placówek handlowych. Były to sklepy, kioski, stragany z lokalizacją wzdłuż szlaków komunikacyjnych, na jarmarkach lub w systemie obwoźnym na obszarach

(6) Zob. L.Ostrowski: Rozwój inwestycji i przedsiębiorczości na wsi. IERiGŻ, Warszawa 1995, Komunikaty, raporty, ekspertyzy z. 372.

o słabo rozwiniętych placówkach handlowych i we wsiach położonych peryferyjne w stosunku do centrum gminy. Placówki handlowe i gastronomiczne powstawały także w miejscowościach letniskowych i innych, często odwiedzanych przez duże grupy ludzi (sąsiedztwo przejść granicznych, miejsca pielgrzymkowe itp.). Taki handel był prowadzony w dość prymitywnych warunkach technicznych i lokalowych, ale pod wpływem konkurencji, w krótkim czasie likwidowano najłabsze placówki, a handel wiejski podlegał intensywnej modernizacji.

Na obszarach wiejskich wyraźnie gorzej niż w handlu przebiegały procesy rozwoju usług produkcyjnych i bytowych⁽⁷⁾. W tym wypadku istniała dość duża bariera niedostatku kapitału, odpowiednich pomieszczeń, urządzeń technicznych i co ważne występował ostry niedostatek wykwalifikowanej kadry rzemieślników, szczególnie w grupie usług nowoczesnych wyznaczających postęp, takich jak naprawy nowej generacji sprzętu gospodarstwa domowego, samochodów wysokiej klasy, sprzętu radiowo-telewizyjnego czy komputerów.

Przyczyny słabego rozwoju usług na obszarach wiejskich wiązały się również z niskimi dochodami ludności i ograniczonym zapotrzebowaniem na te usługi. Najwolniej na wsi rozwijały się przedsiębiorstwa produkcyjne nie powiązane z rolnictwem i z przetwórstwem rolno-spożywczym. Tylko nieliczne gminy z racji położenia i dobrze rozwiniętej infrastruktury technicznej potrafiły pozyskać wartościowych inwestorów strategicznych dla przemysłu, w tym również z zagranicy. Bariery rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich po 1990 roku były przedmiotem szczególnego zainteresowania władz samorządowych, a także fundacji i funduszy pomocowych krajowych i zagranicznych, gdyż przyrost miejsc pracy w środowisku pozamiejskim był silnie powiązany ze strategicznymi koncepcjami wielofunkcyjności i dezagryzacji obszarów wiejskich⁽⁸⁾.

Z badań IERiGŻ wynika, że w 1996 roku 568 rodzin (13,5%) z badanej próby (4122 rodzin mieszkających w 73 wsiach różnych regionów Polski) zajmowało się prowadzeniem pozarolniczej pracy na rachunek własny. Jeżeli liczbę podmiotów gospodarczych prowadzonych przez rodziny chłopskie podzielimy na **firmy typu rodzinnego (zwykle jednoosobowe bez pracowników najemnych)** to się okaże, że 85,7% badanych jednostek właśnie miało taki charakter. W badaniach tę grupę określono jako handlowców i rzemieślników, natomiast pozostali (14,3%) **to przedsiębiorcy zatrudniający obcą siłę najemną (średnio 2,48 osoby)**.

Handlowcy i rzemieślnicy oraz przedsiębiorcy, z punktu widzenia sektorów gospodarczych mieli dość zróżnicowaną strukturę, co ilustrują następujące dane:

(7) L.Ostrowski: Procesy dostosowawcze w sieci placówek obsługi produkcyjnej, handlowej i usługowej na wsi w latach 1992-1996. IERiGŻ, Warszawa 1997. Seria: Procesy transformacji wsi i rolnictwa do gospodarki rynkowej, z. 3.

(8) M.Makowiecki: Inwestycje wspierane przez państwo. Nowe życie gospodarcze 33/1999, s. 30.

Sektor	handel i rzemiosło (firmy rodzinne)	przedsiębiorcy z zatrudnieniem obcej siły roboczej
Handel i usługi	50	62
Usługi okołorolnicze	37	6
Rolnictwo, rybactwo, leśnictwo	10	3
Przemysł i budownictwo	3	23
Przemysł rolno-spożywczy	–	6
R a z e m	100	100

Jak wynika z powyższego firmy rodzinne - wiodące w obydwu grupach jednostek gospodarczych (handel i rzemiosło, przedsiębiorcy) - były szczególnie aktywne - poza handlem i transportem - w usługach na rzecz rolnictwa, rybactwa i leśnictwa, natomiast przedsiębiorcy wyróżniali się udziałem firm zajmujących się wytwórczością i budownictwem. Usługi okołorolnicze to głównie praca z wykorzystaniem kombajnu, ciągnika, samochodu ciężarowego, a także usługi ochrony roślin i inseminacji zwierząt. Natomiast wytwórczość i usługi dotyczące rolnictwa, rybactwa i leśnictwa to: wylęganie drobiu, hodowla narybku, pozyskiwanie drzewa w lesie, handel nasionami, zbieranie i skup runa leśnego; jagód, grzybów oraz handel tymi produktami.

W grupie przedsiębiorców 6% stanowiły zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego. Był to udział znaczący, ale w porównaniu z danymi z 1992 roku zarówno udział w strukturze jak i liczba takich zakładów w badanych wsiach uległa zmniejszeniu (o 10 pp.). Ze względu na konkurencję i trudności ze spełnieniem wymogów SANEPID z rynku wypadły niektóre masarnie, ubojnie zwierząt, przetwórnice owoców i warzyw, a nawet piekarnie.

2. Cechy demograficzne osób z rodzin rolniczych prowadzących działalność pozarolniczą na rachunek własny

W grupie 568 rodzin zajmujących się działalnością pozarolniczą, w 463 mężczyźni kierowali tymi podmiotami gospodarczymi (81,5%) i w 105 rodzinach kobiety (18,5%). Wśród tych firm wyraźną przewagę miały drobne warsztaty rzemieślnicze i placówki handlowe (85,7%), a podmioty gospodarcze zatrudniające obcą siłę najemną obejmowały 81 przedsiębiorstw, co w strukturze rodzin z działalnością biznesową stanowiło 14,3%. Wśród rolników prowadzących warsztaty rzemieślnicze, sklepy lub stragany 83,8% właścicieli to mężczyźni, natomiast wśród przedsiębiorców odsetek mężczyzn stanowił 67,9%. Z zestawienia tych wskaźników wynika, że mężczyźni częściej niż kobiety zajmowały się działalnością pozarolniczą prowadzoną na rachunek własny. Warto jednak podkreślić, że w grupie przedsiębiorców kobiety z rodzin rolniczych są

częściej osobami prowadzącymi przedsiębiorstwo niż to miało miejsce w grupie rzemiosła i drobnych firm handlowo-usługowych.

Charakter działalności pozarolniczej rodzin chłopskich z dużym udziałem sklepów i warsztatów przetwórstwa rolno-spożywczego powoduje, że wśród ogółu rodzin rolniczych aktywnych w działalności gospodarczej pozarolniczej 86,4% miało swoje firmy na wsi, nato-miast 13,6% prowadziło je w miastach w pomieszczeniach własnych lub wynajmowanych. Aktywność biznesowa kobiet poza miejscem zamieszkania była wyraźnie mniejsza niż mężczyzn niezależnie od tego czy dotyczyło to zakładu rzemieślniczego czy przedsiębiorstwa.

Działalność rodzin chłopskich, jeśli chodzi o skalę biznesu, była skromna o czym świadczyła liczba osób zatrudnionych w tych firmach. W ankiecie pytano ile osób z badanej rodziny pracuje na stałe w prowadzonym przedsiębiorstwie. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że 89,6% tych podmiotów gospodarczych to firmy jednoosobowe, a tylko 10,4% to przedsiębiorstwa, w których z danej rodziny pracowały dwie lub więcej osób. To zatrudnienie obejmowało wyłącznie osoby z badanej rodziny, natomiast w 81 jednostkach gospodarczych (65 prowadzonych na wsi i 16 w miastach) zatrudnionych było 198 pracowników najemnych, a średnie zatrudnienie na jedną przedsiębiorstwo wynosiło 2,48 osoby. Najwięcej było firm małych 2-3 osobowych, a tylko 15% tych jednostek zatrudniało łącznie z właścicielami 4 osoby i więcej.

Przedsiębiorcy z rodzin rolniczych zatrudniający obcą siłę najemną byli grupą osób lepiej wykształconych i młodszych wiekiem niż rzemieślnicy. Różnica średniego wieku przedsiębiorców oraz rzemieślników była niewielka (jeden rok), a w strukturze osób według wieku w całej badanej zbiorowości 46% stanowiły osoby do 40 lat i 54% osoby starsze. W grupie osób młodszych wiekiem dwie osoby nie miały ukończonych 25 lat, a osoby przed trzydziestką częściej występowały w grupie przedsiębiorców niż rzemieślników i handlowców. Przedsiębiorcy także byli grupą lepiej wykształconą niż rzemieślnicy i handlowcy, ale różnice pod tym względem były niewielkie. Pracujący z rodzin chłopskich na rachunek własny blisko w 3/4 to osoby z wykształceniem podstawowym i zasadniczym, a osoby z ukończoną szkołą średnią (21%) i wyższą (4%) łącznie stanowiły 1/4 całej badanej zbiorowości. W grupie przedsiębiorców najniższe odsetki osób ze szkołą podstawową i zasadniczą występowały w makroregionie północno-wschodnim (25%), północnym (40%) oraz południowo-zachodnim (46%). Grupa rzemieślników i handlowców była bardziej wyrównana niż przedsiębiorcy pod względem wysokości odsetka osób z najniższym poziomem wykształcenia (szkoła podstawowa i zasadnicza). Mimo dość niskiego wykształcenia rzemieślników i handlowców rekrutujących się z rodzin chłopskich były to osoby o wykształceniu wyższym niż przeciętnie wśród tej grupy ludności⁽⁹⁾, która pracowała wyłącznie we własnym gospodarstwie.

(9) Por. I.Frenkiel: Zatrudnienie i bezrobocie u rolników indywidualnych. *Więś i rolnictwo* 3/1998, s. 9 i następne.

Wśród ogółu osób z rodzin rolniczych aktywnych w działalności pozarolniczej prowadzonej na rachunek własny 55% stanowiły głowy rodzin, 14% współmałżonkowie i 31% inne osoby - zwykle dorosłe dzieci.

3. Rolnicy, którzy wycofali się z gospodarczej działalności pozarolniczej

Okresem obserwacji w ankiecie IERiGŻ objęto 4 lata, w czasie których 49 rodzin rolniczych, które podjęły działalność gospodarczą na rachunek własny zaprzestały jej prowadzenia. W stosunku do ogółu rodzin chłopskich prowadzących działalność pozarolniczą w 1996 roku odsetek ten był niewielki (8,8%). Oznacza to, że trudny rynek wyeliminował małą część podmiotów gospodarczych tej grupy ludności, natomiast wszyscy pozostali, tzn. 91,2% w tym czasie odnieśli sukces lub mając różnego typu problemy nadal próbowali rozwijać swoje firmy⁽¹⁰⁾. Należy podkreślić, że w tej grupie znalazły się również rodziny, które likwidowały i zakładały na nowo kolejne przedsiębiorstwa, zmieniały branże, partnerów handlowych i produkcyjnych, a także zmieniały miejsce prowadzenia firmy. W tym wypadku ważne było jednak to, że ta grupa rodzin na trwałe - mimo przejściowych niepowodzeń - związała się z działalnością pozarolniczą i starała się aktywnie walczyć o pozycję na rynku.

Pomagały im w tych działaniach doświadczenia jakie wynieśli z biznesu, nawet takiego który kończył się stratami finansowymi i koniecznością szukania nowych rozwiązań organizacyjnych czy kadrowych w dalszym prowadzeniu warsztatu rzemieślniczego, sklepu, hurtowni czy składu.

Cechy demograficzne osób, które wycofały się z pozarolniczej działalności gospodarczej wymagają pewnego komentarza. Po pierwsze, wiek nie stanowił cech istotnie różnicujących badanych, którzy prowadzili taką działalność z osobami, które się z niej wycofały.

Po drugie, charakter wiejskiej przedsiębiorczości rozwijanej przez rodziny chłopskie był zwykle bardzo prosty, żeby nie powiedzieć prymitywny. Te cechy nie dotyczyły tylko samego rodzaju firmy, ale także wiązały się z niedostatecznym przygotowaniem tych osób w zakresie znajomości rynku, źródeł zaopatrzenia w towary, umiejętności liczenia kosztów, poszukiwania źródeł taniego kredytu kupieckiego, znajomości systemu podatkowego, wymogów sanitarnych i bhp związanych z prowadzeniem warsztatu, sklepu czy przedsiębiorstwa produkcyjnego. Niski poziom kwalifikacji osób z rodzin rolniczych wchodzących do drobnego biznesu dotyczył także zasad działalności marketingowej, promocyjnej i reklamowej. Z analizy struktury rodzajowej podmiotów gospodarczych, które nie wytrzymały próby w konfrontacji z rynkiem przeważały działalności

(10) Por. M.Kłodziński: Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. *Wieś i rolnictwo* 3/1998, s. 28 i następne.

inne niż handel. Świadczy to o wyjątkowych możliwościach i potrzebach w latach 1992-1996 rozwijania sieci sprzedaży na obszarach wiejskich.

W usługach i wytwórczości, które zostały poddane silnym naciskom nowych warunków rynkowych sprawa przedstawiała się wyraźnie gorzej. Dość gwałtownie zmieniła się struktura usług, a tradycyjna działalność na tym rynku straciła klientów. Wynikało to m.in. z napływu z zagranicy dużej ilości nowej i używanej konfekcji, odzieży i obuwia oraz innych produktów przemysłowych. Po wpływie importu zmieniła się także generacja sprzętu technicznego w gospodarstwie domowym, a naprawy polegały coraz częściej na wymianie części lub podzespołów nie zaś na rzemieślniczym dorabianiu zużytych części, co było powszechną praktyką przed 1990 rokiem. Stąd charakterystyczną cechą było otwieranie zakładów usługowych i wytwórczych przez osoby o wyższym poziomie wykształcenia niż te, które lokowały się głównie w handlu.

Po trzecie, najmniej odporne na trudności związane z prowadzeniem pozarolniczej działalności gospodarczej okazały się osoby, tzw. głowy rodzin (75%), a najmniejszy udział w grupie osób, które zaprzestały działalności gospodarczej na własny rachunek stanowiły dorosłe dzieci rolników, które dla siebie przejściowo zorganizowały pracę w handlu, usługach lub w wytwórczości.

Z analizy rozkładu przestrzennego wynika, że 30% ogółu osób, które przerwały pracę na rachunek własny to mieszkańcy wsi z makroregionu środkowego. Były to osoby wyraźnie starsze wiekiem (45 lata) niż przeciętnie w grupie (39 lata) pracujące we własnych firmach i co ważne były to osoby ze średnim i wyższym wykształceniem pełniące funkcje głowy rodziny. Dla tych osób rynek okazał się obszarem zbyt trudnym dla samodzielnej działalności gospodarczej i wołały one przejść do pracy w administracji, samorządach lub w innych prywatnych przedsiębiorstwach w roli pracowników najemnych. Wśród osób, które przerwał pozarolniczą działalność gospodarczą 35% powróciło do pracy we własnym gospodarstwie rolnym. Były to trzy gospodarstwa drobne (3,40, 7,32 i 7,61 ha UR), dwa średnie (12 i 18 ha UR) i dwa duże obszarowo (33 i 38 ha UR). Dalsze trzy osoby zaprzestały działalności gospodarczej na rachunek własny, gdyż jedna z nich została siołtysem, a dwoje młodych ludzi z tej grupy przeniosło się do miasta. W czasie badania (1996) pozostawały one bez pracy z tym, że jedna uzyskała rentę inwalidzką, która stanowiła jej główne źródło utrzymania w nowej sytuacji życiowej, a druga była na zasiłku dla bezrobotnych. Pozostałe 10 osób z 20, które przerwały działalność gospodarczą na rachunek własny podjęło pracę w charakterze pracowników najemnych stałych lub sezonowych. Z tej grupy 4 osoby kontynuowały pracę w handlu (sprzedawcy), a pozostali to pracownik zajmujący się skupem owoców, agent ubezpieczeniowy, pracownik przedsiębiorstwa melioracyjnego, pracownik najemny w RSP (wyższe wykształcenie rolnicze), a dwie osoby pracowały w warsztatach mechanicznych naprawy sprzętu rolniczego i usług rolniczych.

Studium przypadku, obejmującego 20 osób z rodzin chłopskich, które zaprzestały pozarolniczej działalności gospodarczej wskazuje, że odsetek tych niepowodzeń był niewielki, a ponadto łatwiej z tej formy zarobkowania rezygnowały osoby, które z racji wieku, wykształcenia, sytuacji rodzinnej i posiadanego gospodarstwa rolnego o obszarze średnim lub dużym wracały do wcześniej realizowanych karier zawodowych. Tylko dwie osoby z dwudziestu (10%) wchodzących w skład tej grupy w 1996 roku były na zasiłku dla bezrobotnych (1 na wsi i 1 po przeniesieniu się do miasta). Oznacza to, że przełamanie barier świadomościowych związanych z aktywnością pozarolniczą prowadzoną na rachunek własny przez osoby z rodzin chłopskich jest bardzo ważnym zdarzeniem i skutkowało w dalszej karierze zawodowej tych osób. Duży ich odsetek (65%) to osoby, które nie wróciły do statusu rolnika, a nawet jeżeli zrezygnowały z prowadzenia własnej firmy to były na tyle przedsiębiorcze, że znalazły zajęcie na lokalnym rynku pracy w charakterze pracownika najemnego. Tylko nieliczna grupa po przerwaniu działalności gospodarczej na rachunek własny wróciła wyłącznie do pracy w gospodarstwie rolnym. Dotyczyło to osób ze średnich i dużych gospodarstw. Należy przypuszczać, że doświadczenia rynkowe tych osób zdobyte we własnej firmie - niezależnie od tego jaki miała ona charakter i skalę - będą wykorzystane przez te osoby także w prowadzeniu własnego gospodarstwa rolnego.

W badaniach interesowano się przyczynami rezygnacji osób z rodzin chłopskich z gospodarczej działalności pozarolniczej. Statystyka odpowiedzi w tej sprawie była następująca:

Przyczyny zaprzestania działalności gospodarczej na rachunek własny	liczba przypadków	%
- nieopłacalna działalność	5	25
- brak popytu, mało klientów	3	15
- wysokie koszty stałe, duże podatki	7	35
- trudno łączyć pracę w gospodarstwie rolnym z biznesem	2	10
- choroba, sytuacja rodzinna	2	10
- brak danych o przyczynie	1	5

Z powyższych informacji wynika, że brak opłacalności i wysokie koszty stałe, w tym duże podatki, to główne przyczyny likwidacji sklepów, punktów usługowych i warsztatów rzemieślniczych. Wszystkie te przyczyny, chociaż akcentowały różne kwestie, w istocie sprowadzały się do niskiej zyskowności podjętych działań. Wysokie koszty stałe były opisywane jako wysoki czynsz za wynajem lokalu handlowego (w mieście), wysokie koszty energii elektrycznej, duże podatki, nawet wtedy gdy dotyczyły one zryczałtowanego podatku wynika-

jącego z karty rzemieślniczej. Inne ujęcie tego samego zjawiska (niskiej rentowności) wiązało się z brakiem klientów i popytu. W sumie niska opłacalność, brak popytu i wysokie koszty stałe to przyczyny zlikwidowania 3/4 podmiotów gospodarczych uruchomionych po 1992 roku przez osoby z rodzin chłopskich, a pozostała 1/4 wiązała się z przyczynami losowymi (choroba) i rodzinnymi (opieka nad dziećmi, trudności z łączeniem pracy w gospodarce i w biznesie).

W n i o s k i

Mechanizmy reformy gospodarczej i utrzymujące się trudne warunki ekonomiczne rozwoju sektora rolnego wymusiły po 1990 roku zmiany w poziomie i strukturze zatrudnienia ludności rolniczej. Brak pracy w miastach i na wsi, dla osób o niskich kwalifikacjach zawodowych i niskim poziomie wykształcenia ogólnego, spowodował w wielu regionach kraju spadek odsetka osób z rodzin chłopskich zarobkujących w charakterze pracowników najemnych. Ten problem m.in. wymuszał rozwój przedsiębiorczości, chociaż nadal sytuacja jest niekorzystna z punktu widzenia odbudowy zlikwidowanych miejsc pracy w PGR, RSP, SKR., spółdzielczości „Samopomocy Chłopskiej” i w innych zakładach pracy (przemysł terenowy). Z badań IERiGŻ wynika, że do 1996 roku na wsi zdołano tylko w 60% odbudować zlikwidowane po 1990 roku miejsca pracy. Nowe miejsca pracy powstawały na wsi przede wszystkim w handlu i usługach i w mniejszym stopniu w przedsiębiorstwach produkcyjnych. Bardziej aktywni od rolników w tych działaniach byli nierolnicy, ale wiele pozytywnych inicjatyw małej i średniej przedsiębiorczości wyszło od rodzin chłopskich gospodarujących indywidualnie.

Z badań IERiGŻ wynika, że w 1996 roku 12,3% (wg. GUS 7,3%) gospodarstw rolnych prowadziło stałą, sezonową lub dorywczą działalność gospodarczą na rachunek własny. Były to zarówno przedsiębiorstwa rejestrowane jak i znajdujące się poza rejestrem urzędu skarbowego. Najaktywniejsze w tych działaniach, które głównie miały charakter tworzenia tzw. przedsiębiorstw rodzinnych, były osoby z gospodarstw rolnych do 10 ha. Osoby te miały średnio wyższy poziom wykształcenia i były młodsze wiekiem niż przeciętnie pracujący w gospodarstwach. Blisko 90% przedsiębiorstw rodzin rolniczych to firmy jednoosobowe, a w pozostałych średnie zatrudnienie na jeden podmiot gospodarczy wynosiło 2,48 osoby. Największy udział w strukturze sektorowej firm prowadzonych przez rodziny rolnicze miały przedsiębiorstwa handlowe (sklepy, składy, hurtownie) i transportowe, w drugiej kolejności były to usługi okołorolnicze, następnie przemysł i budownictwo oraz przemysł rolno-spożywczy oraz usługi rolnicze, rybne i leśne.

W latach 1992-1996 z działalności pozarolniczej zrezygnował tylko niewielki odsetek rodzin chłopskich (8,8%). Pozostali, często zmieniali branżę, partnerów handlowych, miejsce prowadzenia biznesu, ale nawet przy negatywnych doświadczeniach z działalności w przedsiębiorstwie nadal szukali w tej formie sposobu na zarobkowanie. Największą trwałość utrzymywały placówki handlowe, składy i hurtownie, a najtrudniej było utrzymać się rzemieślnikom i wytwórcom. W gminach brakuje mechanizmów organizacyjnych i finansowych promujących przedsiębiorczość. Mała pod tym względem jest aktywność samorządów, izb gospodarczych, rzadko tworzone są inkubatory przedsiębiorczości, ograniczona jest w tym zakresie działalność rejonowych biur pracy, a także ODR, które w ostatnich latach próbują promować pozarolniczą aktywność gospodarczą wsi, np. agroturystykę. Słabym partnerem przyszłych przedsiębiorców rekrutujących się z rodzin chłopskich są także banki spółdzielcze.

SŁAWOMIR ZAWISZA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

PRZEMIANY WSI I ROLNICTWA W POLSCE W ŚWIETLE BADAŃ SONDAŻOWYCH ROLNIKÓW WŁAŚCICIELI DUŻYCH GOSPODARSTW

Wstęp

Przemiany obszarów wiejskich są nieuchronnym elementem procesów przekształcania się systemów społecznych i gospodarczych na całym świecie, a postęp i rozwój gospodarczy kraju wiąże się zawsze ze zmianami w strukturze społecznej i gospodarczej wsi. Jak wynika z obserwacji ewolucji krajów wysoko rozwiniętych⁽¹⁾, najbardziej widoczną tam tendencją jest nieustanne zmniejszanie się odsetka osób zamieszkujących wieś i obszary o niskim poziomie urbanizacji. Wzrasta zaś zainteresowanie mieszkańców wsi migracją do środowisk o wyższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, dających możliwość uzyskania bardziej wygodnych warunków życia oraz źródła utrzymania w rozwijającym się systemie gospodarczym.

Wieś z rozdrobnionej obszarowo, skupiającej rodziny rolnicze funkcjonujące w wielu wymiarach według tradycyjnych schematów, zaczyna się równocześnie przekształcać, w efekcie czego następuje koncentracja ziemi i kapitału. Migrujący mieszkańcy wsi powodują z czasem wyludnianie się terenów wiejskich, a odchodzące generacje drobnych rolników przyspieszają przemiany struktury agrarnej. Do produkcji rolniczej wkraczają w coraz większym stopniu przemysłowe metody, a gospodarstwo staje się coraz bardziej przedsiębiorstwem funkcjonującym w globalnym systemie ekonomicznym kraju.

Włączenie gospodarstwa w system rynkowej wymiany towarowo-pieniężnej powoduje przyspieszenie procesów adaptowania się do wymagań i realiów zmiennej rzeczywistości gospodarczej. Jednym z nich jest naturalne dążenie każdego człowieka do zapewnienia sobie i swej rodzinie możliwie komforto-

(1) J.Turowski : Socjologia wsi i rolnictwa. Norberbnum, Lublin 1995.

wych i bezpiecznych warunków życia. Rolnicy rozwijają zatem wzajemne relacje ułatwiające im funkcjonowanie gospodarcze w postaci instytucji spółdzielczych oraz innych organizacji integrujących środowiska producentów. Ze względu na coraz większe zasoby wolnego czasu, uzyskane dzięki technizacji i mechanizacji procesów technologicznych, rolnicy poszukują dodatkowych źródeł dochodu w postaci pracy najemnej lub rozwijania różnych form pozarolniczej działalności gospodarczej. Taka droga ewolucji była charakterystyczna dla wszystkich rozwiniętych obecnie krajów Unii Europejskiej, co więcej procesy te trwają nadal.

Materiał i metody

W 1998 roku zostały przeprowadzone badania sondażowe mające na celu ukazanie opinii rolników na temat możliwości i gotowości do aktywnego wzięcia przez nich udziału w przemianach jakie mają miejsce obecnie w Polsce. W badaniach wzięło udział 70 osób z kilku województw północnej i centralnej części Polski (obszar objęty badaniami zaprezentowano na mapie - rys. 1).

Rys. 1

Obszar badań sondażowych rolników w 1998 roku

Procedura badawcza polegała na przeprowadzeniu wywiadu za pomocą przygotowanego kwestionariusza ankiety zawierającego 25 pytań. Badania te są kontynuacją sondażu przeprowadzonego w 1997 roku.⁽²⁾ Pomimo, że nie zastosowano żadnej specjalnej procedury selekcji badanych obiektów w obserwowanej populacji znaleźli się w większości właściciele dużych gospodarstw. Stało się tak zapewne pod wpływem sugestii mieszkańców miejscowości, w których prowadzono badania, którzy kierowali ankietera do takich właśnie obiektów. Wśród respondentów najwięcej było właścicieli gospodarstw o powierzchni od 30 do 40 ha (51,4%), od 10 do 20 ha (20,0%), oraz od 20 do 30 ha (10,0%), następnie od 5 do 10 ha (8,6%), zaś małych obiektów do 5 ha nie zarejestrowano w ogóle, a 10,0% respondentów nie udzieliło na to pytanie odpowiedzi. Odpowiadającymi na pytania były zwykle osoby w wieku od 41 do 50 lat (62,9%). Zanotowano także respondentów w kategorii wieku do 30 lat (14,3%), od 51 do 65 lat (10,0%), oraz pomiędzy 31 a 40 rokiem życia (8,6%). Osobami odpowiadającymi na pytania byli najczęściej mężczyźni (87,1%), zaś dominującym było wykształcenie średnie (50,0%) oraz zawodowe (37,1%). Ze względu na strukturę badanej populacji oraz jej ograniczoną liczebność spostrzeżenia i wnioski można odnosić w pełni tylko do grupy badanych rolników.

Wyniki badań

Dzięki powrotowi gospodarki do rynkowego mechanizmu sterowania jej procesami, na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, jesteśmy świadkami przemian wsi i rolnictwa. Polska znajduje się obecnie w okresie, w którym jednocześnie rozważane są drogi zmian, kierunki rozwoju i sposoby wykonywania zamierzeń. Następuje także ich konkretna realizacja, a jedną z ważniejszych szans na rozwój, ale zarazem także i przyczyną obaw, jest proces integracji z Unią Europejską. W przeprowadzonych badaniach poruszono to zagadnienie, zadając pytania rolnikom o ich opinię w kwestii korzyści z integracji. Nie wszyscy badani rolnicy są optymistami, bowiem 20,0% wyraziło opinię nieprzychylną, natomiast 61,4% z nich uznało, że integracja będzie korzystna dla Polski, przy czym zdecydowane stanowisko wyraziło 27,1%, zaś mniej radykalną odpowiedź „raczej tak” określiło 34,3% pytanym. Znaczna grupa badanych rolników (18,6%) nie potrafiła zająć stanowiska w tej sprawie (rys. 2).

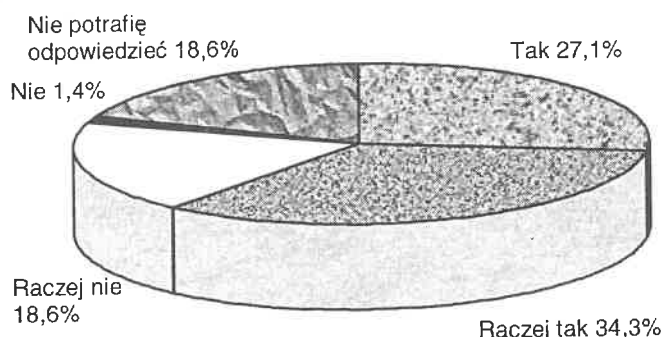
Nieco więcej jest sceptyków wśród pytanym rolników w kwestii korzyści dla nich samych z przystąpienia Polski do Unii, bowiem 32,9% wyraża nieprzychylnie stanowisko, zaś 57,1% respondentów spostrzega integrację jako proces, który będzie korzystny dla nich jako rolników. „Tak” odpowiedziało 25,7% oraz rów-

(2) Wyniki tych badań zaprezentowałem między innymi w artykule pt.: Rolnicy wobec współczesnych dylematów gospodarczych oraz integracji z Unią Europejską. „Postępy Nauk Rolniczych”, nr 1/1999, ss. 105-122.

niez 31,4% powiedziało „raczej tak”. Mniej osób badanych (10,0%) wyraziło niezdecydowane opinie (rys. 3).

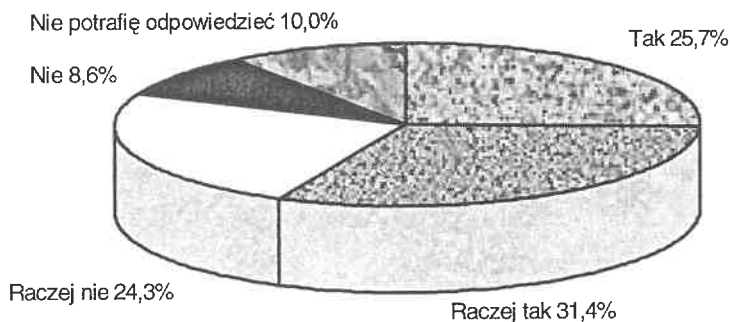
Rys. 2

Czy przystąpienie do Unii Europejskiej będzie korzystne dla Polski?

Rys. 3

Czy przystąpienie do Unii Europejskiej będzie korzystne dla rolników?

Jedną z poważniejszych obaw w procesie integracji z Unią Europejską jest możliwość skutecznego konkurowania polskich rolników, którzy posiadają gospodarstwa przeciętnie znacznie mniejsze obszarowo od farmerów europejskich. Problemem struktury agrarnej w Polsce jest także tendencja, jaka ujawniła się w latach dziewięćdziesiątych, do zwiększania się liczby gospodarstw w kategorii do 2 ha. Z analizy danych statystycznych wynika także, że następuje tendencja do zmniejszania się liczby gospodarstw o powierzchni od 2-10 ha, natomiast gospodarstwa o powierzchni od 10 do 15 ha wykazują pewną stagnację w porównaniu z rokiem 1980 oraz tendencję malejącą w latach dziewięćdziesiątych. Mankamentem jest też zbyt powolny wzrost przeciętnej powierzchni gospodarstwa. Najbardziej pozytywnym zjawiskiem jest wszakże wzrost odsetka gospo-

darstw o powierzchni powyżej 15 ha (por. tab. 1 i 2), jednak nie jest to stała tendencja, lecz głównie efekt przejmowania prywatyzowanych zasobów dawnych PGR, mający także regionalny, a nie ogólnokrajowy charakter.

Przeprowadzone badania wskazują, że 52,9% pytanym rolników stwierdziło, iż posiadany obecnie obszar gospodarstwa nie jest wystarczający. Odpowiedzi takie otrzymano pomimo, że w badaniach wzięło udział sporo respondentów posiadających już zasoby ziemi przekraczające znacznie średnią krajową. Zadowolone z wielkości użytkowanego gospodarstwa wyraziło 40,0% respondentów, niektórzy zaś (5,7%) nie potrafili odpowiedzieć, natomiast 1,4% nie udzieliło na to pytanie odpowiedzi. Stosunek do własnych zasobów przestrzeni produkcyjnej jest podstawą do kształtowania się aspiracji dotyczących zmiany istniejącego niezadowolenia. Z badań wynika, że 65,7% pytanym rolników zamierza powiększyć w przyszłości swoje gospodarstwo, 22,9% nie ma takich zamiarów, natomiast 11,4% nie potrafiło określić swych zamiarów w tej kwestii (por. rys. 4).

Tabela 1

Indywidualne gospodarstwa rolne według grup obszarowych w Polsce

Lata	Ogółem w tys.	1-2 ha	2-5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-15 ha	15 ha
		w %					
1980	2390	18,7	37,0	15,3	14,7	10,0	4,3
1990	2138	17,7	35,1	14,9	14,9	11,3	6,1
1995	2048	20,9	33,7	13,4	13,3	10,7	8,0
1996	2041	22,7	32,7	12,8	12,7	10,6	8,5
1997	2008	21,9	34,4	12,7	12,3	10,3	8,4

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1997. Warszawa 1997, s. 324. Rocznik Statystyczny GUS 1998. Warszawa 1998, s. 330.

Tabela 2

Przeciętna powierzchnia gospodarstwa w ha w Polsce

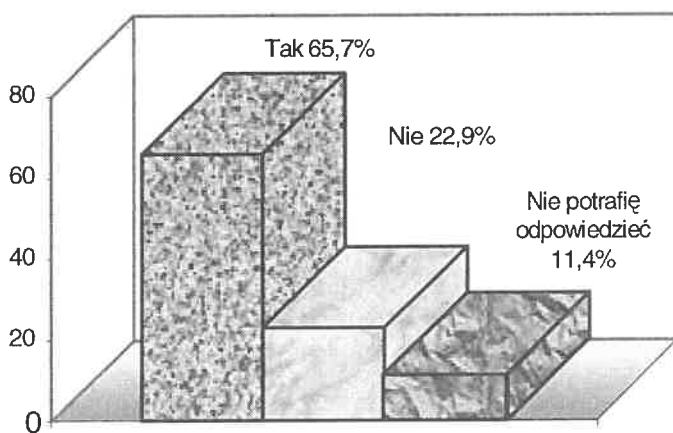
Lata	Ogółem	Użytki rolne
1980	6,5	5,7
1985	6,7	6,0
1990	7,1	6,3
1995	7,6	6,7
1996	7,9	7,0
1997	7,8	6,9

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1997. Warszawa 1997, s. 324. Rocznik Statystyczny GUS 1998. Warszawa 1998, s. 330.

Zgłaszane aspiracje rolników tylko wtedy mogą przekształcić się w realne działania, jeśli istnieje możliwość zrealizowania zamierzeń. Bariery mogą być natury finansowej, ale także sentymentalnej. W wielu społecznościach wiejskich znajdują się osoby dysponujące odpowiednimi środkami finansowymi. Jednak aby przemiany agrarne następowały, muszą jeszcze istnieć chętni do sprzedania lub przekazania w dzierżawę użytkowanej do tej pory ziemi. Z przeprowadzonych badań wynika, że część pytanym rolników nie jest w stanie zaspokoić pragnień powiększenia obszaru z powodu braku w okolicy ziemi, którą można kupić lub wydzierżawić. Brak możliwości kupna ziemi zgłosiło 45,7% respondentów, zaś 34,3% nie dostrzega ofert ziemi przeznaczonej do wydzierżawienia. Powoduje to, że u części rolników chętnych do zwiększenia potencjału własnego gospodarstwa, potrzeby z tym związane pozostają w sferze życzeń i planów niemożliwych do zrealizowania. Istnieje wszakże pewna grupa badanych rolników, dla której brak ofert ziemi nie musi być przeszkodą w realizacji celów związanych z rozwojem potencjału gospodarstwa. Znaczna część, bowiem 42,9% respondentów dostrzega oferty sprzedaży ziemi, a 45,7% ma możliwość wydzierżawienia ziemi w okolicy.

Rys. 4

Czy zamierza Pan powiększyć w przyszłości swoje gospodarstwo?

Badani rolnicy (71,4%) chcieliby skorzystać z zakupu ziemi, część z nich na kredyt (40,0%) a część nawet za gotówkę (31,4%). Często odpowiedzi te łączono, sygnalizując chęć kupienia części ziemi z własnych zasobów finansowych oraz otrzymania kredytu na zakup dodatkowego obszaru. Dzierżawa jako forma powiększenia gospodarstwa nie znalazła zbyt wielu zwolenników, bowiem tylko 30,0% rolników byłoby skłonnych z niej skorzystać. Jak wynika z badań, pytani rolnicy traktują emocjonalnie ziemię i ciągle jeszcze stanowi ona dla nich znaczącą wartość.

Wyraża się to z jednej strony w niedoborze ofert sprzedaży ziemi w stosunku do popytu wyrażającego się w potrzebach zakupu, z drugiej natomiast w przewadze ofert dzierżawy nad chęciami do korzystania z tej formy zwiększenia obszaru. Badani rolnicy niechętnie pozbyliby się ziemi, woląc oddać ją w dzierżawę bez utraty prawa do własności, ale też chętniej pragną stać się jej pełnoprawnymi właścicielami niż tylko czasowymi użytkownikami bez praw własności. Jak wskazują badania, pytani rolnicy oczekują finansowania ich zamierzeń przez podatników, ponieważ chcieliby dokonywać tych zakupów za pieniądze pożyczone, oczywiście z obniżoną stopą oprocentowania kredytu dzięki wykupieniu części odsetek przez budżet państwa.

Badani rolnicy potrafią wprost określić cele związane z ich prywatnymi aspiracjami dotyczącymi przemian obszarowych. Najwięcej osób (21,4%) deklaroowało, że chciałoby mieć w przyszłości gospodarstwo o powierzchni ponad 200 ha oraz w granicach od 50 do 100 ha (21,4%). Nieco mniej, bowiem 20,0% interesuje obiekt 100 - 200 hektarowy, 15,7% rolników aspiruje do posiadania 30 - 50 ha, a kolejne 15,7% pragnie gospodarstwa 20 - 30 hektarowego. Ostatnie w kolejności pod względem liczebności były osoby deklarujące chęć posiadania gospodarstwa o powierzchni od 10 do 20 ha (2,9%). Niewielka liczba respondentów (2,9%) nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie. Jak wynika zatem z uzyskanych rezultatów jest coraz więcej osób o wysokich aspiracjach dotyczących wielkości gospodarstwa. Jest to pozytywny objaw, świadczący o istnieniu sporych aspiracji, które z czasem zapewne będą realizowane w praktyce. Im szybciej rolnicy zdołają zaspokoić swe dążenia, tym szybciej nastąpią przemiany struktury obszarowej gospodarstw i tym lepsza będzie zdolność do konkurowania z farmerami krajów Europy.

Ważnym kierunkiem przemian obszarów wiejskich jest proces migracji ze wsi do miasta. Aspiracje w tym zakresie są skorelowane z wieloma czynnikami: ekonomicznymi (korzystna koniunktura gospodarcza i wzrost liczby nowych miejsc pracy), społecznymi (warunki demograficzne skłaniające do przemian struktury społecznej) oraz indywidualnymi (obawy i możliwości jednostki - na przykład jej kwalifikacje). Dane statystyczne wskazują na znaczne zahamowanie procesu opuszczania swych środowisk lokalnych przez mieszkańców wsi w latach dziewięćdziesiątych (por. tabele 3 i 4).

Tabela 3

Saldo migracji ludności w miastach (w tysiącach)

Wyszczególnienie	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Kobiety	+ 56,4	+ 53,3	+ 43,4	+ 30,9	+21,3	+15,4	+13,9	+10,7
Mężczyźni	+56,3	+ 53,1	+ 42,3	+ 29,0	+17,7	+11,5	+9,4	+5,1
Ogółem	+112,7	+106,4	+ 85,7	+ 59,9	+39,0	+26,9	+23,3	+15,8

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1995. Warszawa, 1995 s. 68 i 1997 s. 110 i 1998 s. 102.

Tabela 4

Saldo migracji ludności w miastach - dane sumaryczne (w tysiącach)

Wyszczególnienie	1981-1985	1986-1990	1991-1995
Kobiety	+ 361,5	+ 337,2	+ 164,3
Mężczyźni	+ 324,2	+ 321,1	+ 153,6
Ogółem	+ 685,7	+ 658,3	+ 317,9

Źródło: Rocznik Statystyczny GUS 1997. Warszawa 1997, s. 110

Generalnie w świecie występują różne tendencje w rozwoju obszarów wiejskich⁽³⁾. Jedną polega na stałym powiększaniu gospodarstw i znikaniu najslabszych i najmniejszych farm i co się z tym wiąże, wyludnianiu się wsi (taka tendencja występuje w krajach Unii Europejskiej). Inna tendencja polega na zanikaniu farm średnich, część bowiem z nich zwiększa swój potencjał i przechodzi do kategorii farm większych, część natomiast zostaje wyeliminowana z rynku i przekształca się w małe, słabe gospodarstwa zapewniające egzystencję i przetrwanie rodzinie lub stanowiące dodatkowe źródło dochodu. Tendencja taka charakteryzuje rolnictwo USA. Kolejną polega na stałym i systematycznym rozdrabnianiu struktury agrarnej z powodu podziału niewielkiego gospodarstwa pomiędzy usamodzielniające się dzieci. Ma to miejsce w słabiej rozwiniętych krajach azjatyckich (np. w Indiach). Z danych statystycznych wynika, że generalnie w Polsce ujawnia się w latach dziewięćdziesiątych tendencja zbliżona do tej, jaką można obserwować w Stanach Zjednoczonych. Następuje polaryzacja gospodarstw - zwiększa się odsetek dwu skrajnych kategorii gospodarstw - najmniejszych i największych. Jednocześnie migracja do miast znacznie została zredukowana, co przysparza problemów związanych z przeludnieniem agrarnym na wsi, ze wszystkimi tego konsekwencjami. Należy jednak pamiętać, że tendencje te mają swe regionalne odrębności. Zachodnia i północna część Polski jest obszarem, na którym gospodarstwa zwiększają swą powierzchnię i potencjał (dzięki istnieniu zasobów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa), natomiast na wschodzie i południu Polski istnieje zjawisko stagnacji lub pogarszania struktury agrarnej gospodarstw.

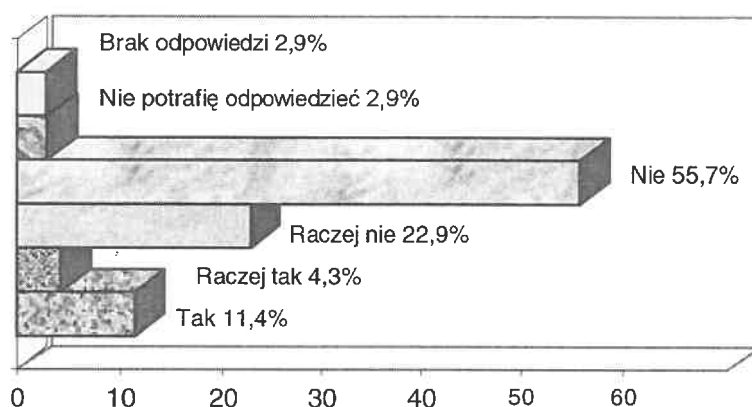
W wyniku przeprowadzonych badań stwierdzono, że 87,1% pytanym rolników nie jest przychylnie ustosunkowanych do sprzedaży gospodarstwa. Zdecydowane stanowisko wyraziło 61,4%, a „raczej nie” powiedziało 25,7%. Tylko 5,7% jest skłonnych sprzedać swe gospodarstwo, natomiast kolejne 5,7% ma tu pewne wątpliwości odpowiadając „raczej tak”. Sprzedaż gospodarstwa jest także najczęściej związana ze zmianą miejsca zamieszkania, co potwierdzają badania, bowiem chęć taką wyraziło 4,3% badanych, a 10,0% ma pewne wątpliwości odpowiadając „raczej tak”. Zdecydowanie nie wyobraża sobie zmiany miejsco-

(3) J.Turowski : Socjologia wsi i rolnictwa..., op.cit.

wości na stałe 60,0% rolników, zaś 21,4% „raczej nie”. Wyniki te świadczą o małej ruchliwości społecznej badanych rolników. Podobne zachowawcze stanowisko zajęli badani rolnicy w kwestii możliwości zmiany zawodu i przestania bycia rolnikiem (por. rys. 5). Większość pytaných rolników (78,6%) w ogóle nie bierze takiej ewentualności pod uwagę lub ma wątpliwości, jednak z negatywnym nastawieniem, odpowiadając „raczej nie”. Wyniki te nie powinny być zaskakujące zważywszy, że odpowiadają osoby będące właścicielami stosunkowo dużych gospodarstw. Odpowiedzi takie są jednak także konsekwencją funkcji jaką pełni w Polsce gospodarstwo rolne. Jest ono dla wielu rodzin sentymentalną spuścizną wielu pokoleń i symbolem trwania wbrew przeciwnościom jakie targały Polską na przestrzeni wielu lat.

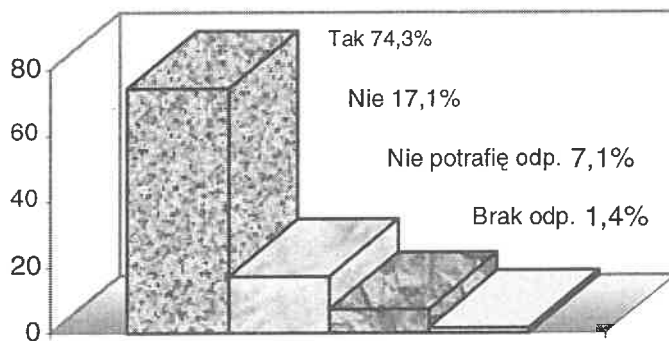
Rys. 5

Czy byłby Pan skłonny zmienić zawód i przestać być rolnikiem?

Pomimo sygnalizowanego niezadowolenia rolników ze złej sytuacji materialnej ich rodzin oraz małej dochodowości gospodarstw, nawet tych które posiadają nie najmniejsze zasoby przestrzeni produkcyjnej, aż 74,3% respondentów zgłosiło plany zakupu sprzętu i maszyn w najbliższej przyszłości, natomiast 17,1% badanych nie sformułowało zapowiedzi dokonania takich zakupów (por. rys. 6). Biorąc pod uwagę deklaracje rolników w zakresie ich możliwości finansowych oraz zamierzeń dotyczących planów inwestycji, występuje znaczna rozbieżność. Osoby uskarżające się na brak pieniędzy jednocześnie myślą o kosztownych zakupach. Aspiracje w tej kwestii wydają się więc nadmierne, zwłaszcza, że aż 34,3% planuje samodzielny zakup za gotówkę, zaś 50,0% pragnęłoby dokonać kupna na kredyt, oczywiście dofinansowany z budżetu państwa. Sytuacja wydaje się dosyć paradoksalna, bowiem bogatsi farmerzy w Unii Europejskiej starają się dokonywać wspólnych zakupów kosztownego sprzętu technicznego, natomiast biedniejsi rolnicy w Polsce ciągle aspirują do posiadania wyłącznie własnego drogiego wyposażenia gospodarstwa.

Rys. 6

Czy planuje Pan w najbliższej przyszłości zakup sprzętu i maszyn?

Jednym z rozwiązań pomagających zmniejszyć koszty funkcjonowania przeciętnie małego gospodarstwa jest właśnie współpraca w ramach społeczności lokalnej. Integracja rolników może być ważnym elementem obniżenia kosztów prowadzenia gospodarstwa, na przykład poprzez wspólne dokonywanie zakupów drogiego sprzętu technicznego. Niestety tego typu działalność interesuje tylko 12,9% badanych, z tego 2,9% rolników chciałoby kupować sprzęt wspólnie z sąsiadami ale za gotówkę, a 10,0% także wspólnie lecz na kredyt. Wysokie aspiracje oraz brak specjalizacji gospodarstw powodują, że drogi proces technizacji gospodarstw w Polsce jest jeszcze bardziej dolegliwy, bowiem wielokierunkowe gospodarstwa muszą być wyposażone w wiele różnych rodzajów sprzętu niezbędnego do kilku kierunków działalności rolniczej. Chęć samodzielnego ich dokonywania przez rolników jest nieracjonalna i nadmiernie obciąża finansowo budżet gospodarstwa i rodziny.

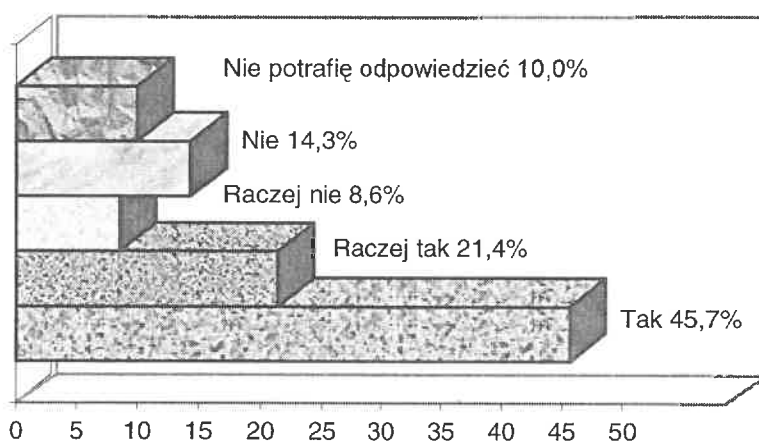
Jak wynika z badań niektórzy pytani rolnicy mają świadomość korzyści wynikających ze wspólnego podejmowania różnych przedsięwzięć gospodarczych. Taką opinię wyraziło ogółem 55,7%. Część rolników (28,6%) wyraziła zdecydowanie taką opinię, część natomiast odpowiedziała „raczej tak” (27,1%). Wśród opinii respondentów były wszakże głosy o braku możliwości znalezienia w okolicy, godnych zaufania i gotowych do współpracy partnerów. Część badanych (8,6%) nie potrafiła określić swego zdania w tej sprawie, 14,3% było raczej przeciwnych, zaś 21,4% nie dostrzega korzyści ze współpracy sąsiedzkiej. Wśród możliwych przedsięwzięć najczęściej wymieniano: współpracę w sprzedaży produktów rolnych (60,0%), w zaopatrzeniu w środki do produkcji (38,6%) oraz właśnie wspólne kupowanie i użytkowanie droższych maszyn (35,7%). Najmniejsze zainteresowanie wzbudza wspólne użytkowanie ziemi (7,1%) oraz budynków inwentarskich i magazynowych (8,6%). Nieco więcej respondentów uważa za możliwą współpracę z sąsiadami w zakresie rozwijania innej niż rolni-

cza działalności gospodarczej (15,7%), dokonywania wspólnych inwestycji (17,1%) oraz kooperacji w procesach produkcyjnych (25,7%).

Pomimo obaw związanych ze zmianami gospodarczymi i społecznymi w kraju 61,4% pytanym rolników wybrałoby swój zawód jeszcze raz, gdyby mogli decydować ponownie (34,3% tak, 27,1% „raczej tak”). Należy jednak zauważyć, że 32,9% respondentów nie chciałoby jeszcze raz związać swego życia z rolnictwem (14,3% „raczej nie”, 18,6% „nie”). Interesujące jest wszakże to, że większość (67,1%) pragnie aby ich dzieci zostały kiedyś właścicielami gospodarstwa (por. rys. 7).

Rys. 7

Czy chciałby Pan aby dzieci zostały kiedyś właścicielami gospodarstwa?

„Tak” odpowiedziało 45,7% badanych, „raczej tak” 21,4% respondentów. Wyjaśnienia takich odpowiedzi należy szukać w strukturze badanej populacji, w której przeważają właściciele gospodarstw o znacznym potencjale. W tej sytuacji oczekiwanie kontynuowania tradycji rodzinnych przez pokolenie dzieci jest naturalne. Jeszcze raz wszakże ujawnia się przewaga nieco sentymentalnej argumentacji w decyzjach dotyczących gospodarstwa. Oto bowiem rolnicy przedkładają utrzymanie za wszelką cenę posiadanej ziemi w rękach rodziny i przyszłego pokolenia ponad zapewnienie swym dzieciom jak najbardziej korzystnego miejsca w przyszłym życiu, które wcale nie musi wiązać się z gospodarstwem, nawet jeśli jest ono duże i silne ekonomicznie. Argumentacja sentymentalna, zmierzająca do zapewnienia następcy dla gospodarstwa wynika w bezpośredni sposób z systemu preferowanych wartości przez rolników. Ziemia i gospodarstwo jest często jeszcze traktowana jako niezbywalna własność wielu pokoleń w rodzinie i stanowi znaczną wartość, nie koniecznie materialną, dla jej członków.

Instrumentalne traktowanie ziemi jako wynajmowanego warsztatu, umożliwiającego wykorzystywanie dla celów zarobkowych nie mieści się w systemie wartości większości badanych rolników w sondażu. Nic w tym dziwnego skoro, jak wynika

z badań, 75,7% pytanym rolników stało się właścicielami gospodarstw w wyniku procesu dziedziczenia w spadku po rodzicach. Niektórzy respondenci stali się właścicielami gospodarstwa w wyniku zakupu ziemi (20,0%), jednak najczęściej chodziło o powiększenie posiadanych, odziedziczonych zasobów. Tylko 12,9% respondentów zgłosiło dzierżawę jako formę własności swego gospodarstwa i także było to często połączone z posiadaniem już gospodarstwa odziedziczonego. W tym świetle wydaje się, że przemiany własnościowe i ewolucja struktury agrarnej jeszcze długo mogą napotykać na opory sfery świadomości, mentalności oraz systemu wartości rolników.

Podsumowanie i wnioski

Przemiany gospodarcze jakie mają miejsce obecnie w Polsce niosą zarówno zagrożenia dla wsi i rolnictwa, jak i szanse oraz możliwości rozwoju. Spora grupa pytanym rolników wykazuje pesymistyczne lub niezdecydowane postawy wobec korzyści wynikających z integracji z Unią Europejską, zwłaszcza dla nich samych. W swym postępowaniu kierują się w znacznym stopniu argumentami sentymentalnymi zamiast racjonalnymi. Dotyczy to zwłaszcza niezmiennie wysokich aspiracji do posiadania na własność drogiego sprzętu technicznego oraz ziemi, zajmującej ciągle bardzo wysoką pozycję w indywidualnej hierarchii wartości mieszkańców wsi, którzy wzięli udział w prezentowanych badaniach.

Badani rolnicy pragną powiększać swe gospodarstwa, ale mimo dostrzeganych ofert sprzedaży lub dzierżawy ziemi przemiany struktury agrarnej nie są zbyt szybkie. Pewną alternatywą dla zbyt małych gospodarstw mogłaby być integracja i kooperacja rolników w procesach produkcyjnych w ramach społeczności lokalnych, jednak badani rolnicy wykazują zainteresowanie tego typu działalnością bardziej we wspomaganiu zakupów środków do produkcji lub sprzedaży płodów rolnych. Rolników charakteryzuje też silne przywiązanie do wykonywanego zawodu oraz miejsca zamieszkania. Oczekują jednocześnie kontynuowania pracy w gospodarstwie przez dzieci, które powinny odziedziczyć majątek rodziny, pomimo, że sami często nie wybraliby ponownie zawodu rolnika. Badani rolnicy zawód rolnika oraz posiadanie ziemi traktują jako powinność wobec przeszłych i przyszłych pokoleń, a sprawy gospodarki żywnościowej jako elementarny wymiar tożsamości, nie tylko lokalnej, ale nawet narodowej.

Pomimo mniejszego potencjału produkcyjnego od farmerów krajów rozwiniętych, większość badanych rolników zamierza dokonywać, tak jak oni, kosztownych inwestycji związanych z mechanizacją i technizacją. Mimo dostrzegania pozytywnych cech współdziałania, w ramach własnej społeczności lokalnej nie podejmują takiej współpracy na większą skalę, jak to ma miejsce wśród farmerów krajów Unii Europejskiej. Badania pozwalają więc postrzegać rolników, odpowiadających na pytania w ankiecie, jako indywidualistów pragnących samodzielnego działania i nie ufających swym sąsiadom na tyle, by podjąć z nimi realne przedsięwzięcia.

JÓZEF RYZNAR, JULIAN KALINOWSKI
Akademia Rolnicza we Wrocławiu

KREDYTY INWESTYCYJNE CZYNNIKIEM WSPIERAJĄCYM ROZWÓJ GOSPODARSTW ROLNYCH

Gospodarka polska, poczynawszy od przełomu lat 1989/90, znajduje się w ciągłej transformacji od planowanej centralnie do rynkowej, na którą dodatkowo wywierają wpływ coraz bliższe perspektywy wejścia Polski do Unii Europejskiej. Zjawiskom tym podlegają indywidualne gospodarstwa rolne. Dokonują się w nich przeobrażenia mające na celu powiększenie skali i podniesienie jakości produkcji, wzrost efektywności ekonomicznej lub ułatwienie i uproszczenie pracy [1,2,3,5]. Jedną z form wspierania realizacji zamierzeń modernizacyjnych jest możliwość skorzystania z kredytów [4].

Przedmiotem badań zaprezentowanych w artykule była modernizacja gospodarstw rolnych w następstwie podjętych kredytów inwestycyjnych. Celem poznawczym jest ukazanie ich wpływu na zakres zmian w gospodarstwach. Cel użyteczny polegał na wskazaniu w pracy doradczej możliwości poczynania modernizacyjnych wspierających rozwój gospodarstw rolnych.

Badania zostały przeprowadzone w jednolitych warunkach przyrodniczo-ekonomicznych w południowej i środkowej części województwa wrocławskiego. Znajdowało się w niej 14 946 gospodarstw w różnych grupach obszarowych (tab. 1).

Liczebność indywidualnych gospodarstw rolnych
w województwie wrocławskim

Tabela 1

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR						
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	pow. 50	razem
Liczba gospodarstw w województwie:	15619	7901	3610	1420	1420	390	30360
- struktura (%)	51,45	26,02	11,89	4,68	4,68	1,28	100,00
Liczba gospodarstw w rejonie badań:	7443	4349	1810	607	563	174	14946
- struktura (%)	49,80	29,10	12,11	4,06	3,77	1,16	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

W latach 1994 do 1996 roku z kredytów inwestycyjnych z dopłatą Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) skorzystało 1600 gospodarstw (tab. 2).

Tabela 2

Dobór gospodarstw do badań

Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu			
	1994	1995	1996	razem
Gospodarstwa w woj. wrocławskim podejmujące kredyty inwestycyjne z dopłatą ARiMR	213	395	992	1600
Gospodarstwa w rejonie spełniające kryteria metodyki	43	84	107	234
Gospodarstwa objęte badaniami szczegółowymi	30	35	48	113
Gospodarstwa kontrolne	x	x	x	30

Źródło: obliczenia własne.

Dążąc do ustalenia liczebności gospodarstw do badań szczegółowych, przyjęto założenia:

1. Gospodarstwa muszą posiadać zbliżoną powierzchnię i być typowe w tym środowisku. Stąd badania zlokalizowano w gospodarstwach w przedziale 10 do 15 hektarów.
2. Biorąc pod uwagę równowagę pomiędzy mężczyzną a kobietą w podejmowaniu decyzji gospodarczych, w rodzinie nie mogło być więcej niż troje i nie mniej niż dwoje dzieci.

Ze wskazanej liczby (1600) gospodarstw korzystających z kredytów w kolejnych latach 1994, 1995, 1996 kryteria założeń metodycznych spełniało odpowiednio 43, 84, 107 gospodarstw. Z tych wielkości do badań szczegółowych metodą losową wybrano 30, 35, 48 obiektów. Pobrały one kredyty inwestycyjne (z dopłatami do oprocentowania ze środków ARiMR) na zakup ziemi, ciągników i maszyn rolniczych. Tak utworzono trzy grupy gospodarstw z trzy, dwu i jednorocznym okresem kredytobrania. Dla porównania utworzono grupę z 30 gospodarstw o tych samych parametrach, lecz niekorzystających z kredytu.

W zbieraniu materiału badawczego skorzystano z kwestionariusza wywiadu z rolnikami, pozyskując dane dotyczące rodzin oraz zmian modernizacyjnych w gospodarstwach. Stosowano także metody obserwacji uczestniczącej, rozmów kierowanych i dyskusji, które pozwoliły na wzbogacenie danych z kwestionariusza. Przeprowadzono wywiady z urzędnikami banków oraz z doradcami Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (WODR), opracowującymi biznes plany dla uzyskania kredytu. Korzystano z zapisów rolników odnośnie wydatków i dochodów. Zebrany materiał badawczy dotyczył tych cech gospodarstw i zdarzeń, jakie miały w nich miejsce w okresie jednego roku - 1996. Materiały gromadzono od grudnia 1996 do marca 1997 roku.

W opracowaniu materiałów badawczych zostały zastosowane metody jakościowe powszechnie stosowane w ekonomice rolnictwa, statystyce i doradztwie rolniczym. *Kwalifikacje zawodowe* obliczono metodą punktową opracowaną przez M. Jerzaka, gdzie za jedną jednostkę kwalifikacyjną przyjęto wykształcenie na poziomie zasadniczej szkoły rolniczej. Metodę tę uzupełniono o staż pracy. Wyrazić to można wzorem:

$$Kw = Wsz + Sp$$

gdzie: *Kw* - kwalifikacje zawodowe,
Wsz - poziom wykształcenia szkolnego,
Sp - staż pracy.

Innowacje rolnicze przyjęte w gospodarstwach również wyrażono w punktach. Ich oddziaływanie i ranga zależą od wielkości gospodarstwa i urodzajności występujących w nim gleb. Wskaźnik syntetyczny innowacji obliczono jako iloczyn wszystkich punktów innowacyjnych, ilości ha UR i wskaźnika bonitacji gleb, zgodnie z następującym wzorem:

$$In = Ip \times Wb \times P$$

gdzie: *In* - wskaźnik syntetyczny innowacji,
Ip - suma punktów innowacji w gospodarstwie,
Wb - wskaźnik bonitacji,
P - powierzchnia gospodarstwa w ha UR.

Intensywność pracy doradczej wyliczono metodą punktową. Poszczególne działalności przeliczono na punkty, przyjmując różną ich liczbę, zależnie od stopnia trudności w realizacji, np. za: szkolenie, konkurs, lustrację pól, pokaz, demonstrację, wycieczkę, doświadczenie rolnicze - 2 punkty, wystawę - 1 punkt, sporządzenie planu przedsięwzięcia gospodarczego (biznes planu) - 10 punktów. Przyjęto wzór:

$$W = x_1 d_1 a_1 + x_2 d_2 a_2 + \dots + x_n d_n a_n$$

gdzie: *W* - wskaźnik intensywności pracy doradczej,
x - liczba działalności,
d - rodzaj działalności,
a - współczynnik działalności.

Poziom intensywności organizacji obliczono również metodą punktową według wzoru:

$$I_{r+z} = I_r + I_z$$

gdzie: *I_{r+z}* - intensywność organizacji gospodarstwa,
I_r - suma iloczynów (*p x s*),
I_z - suma iloczynów (*q x t*);

przy czym:

p - procentowy udział powierzchni zasiewów roślin polowych oraz powierzchni trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni UR,

- s* - współczynnik intensywności w produkcji roślinnej,
- q* - liczba sztuk dużych zwierząt poszczególnych gatunków w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych,
- t* - współczynnik intensywności w produkcji zwierzęcej.

W opracowaniu została zastosowana analiza pozioma dla określenia różnic między gospodarstwami korzystającymi z kredytu inwestycyjnego oraz nie korzystającymi z tego rodzaju źródła finansowania. Wszystkie dane liczbowe dotyczące obiektów badawczych charakteryzują wyniki osiągnięte w roku 1996.

Ze względu na brak rachunkowości w gospodarstwach obliczono kategorie ekonomiczne (dochód rolniczy, dochód osobisty, produkcję końcową, produkcję towarową) na podstawie prowadzonych przez rolników zestawień wydatków i dochodów, stąd mają one charakter szacunkowy.

Przeprowadzono rachunek korelacji prostej dla określenia zależności statystycznych między wysokością podjętych kredytów inwestycyjnych a wybranymi cechami gospodarstw. Miarą korelacji między zmiennymi o zależności liniowej jest tzw. współczynnik korelacji „*r*”, który przyjmuje wartość w przedziale od (-1) do (+1) [3]. Sposób postępowania polega na porównaniu obliczonej wartości współczynnika „*r*” ze współczynnikiem teoretycznym „*r*” przy założonym poziomie istotności. W analizie statystycznej stosowanej w rolnictwie stosuje się wartość = 0,05. Dla obliczenia związku korelacyjnego zastosowano metodę najmniejszych kwadratów. Zależność między badanymi cechami (zmiennymi) może mieć różny charakter, jeśli $r \leq r_t$ korelacja jest nieistotna, przy $r > r_t$ istotna. Jeśli $r > r_t$ o 30% mamy do czynienia z niską korelacją, gdy $r > r_t$ od 30 do 60% średnią, jeśli różnica zawiera się w przedziale od 60 do 100%, korelacja jest wysoka.

W przeprowadzonym rachunku korelacji prostej za zmienną niezależną przyjęto wysokość zadłużenia kredytem inwestycyjnym w zł/ha UR w 1996 r. Jako zmienne zależne wzięto do obliczeń następujące cechy gospodarstw: wyposażenie w siłę roboczą (RP/100 ha UR), kwalifikacje zawodowe rolników (jedn. kw.), umaszynowanie (zł/ha UR), wyposażenie w siłę pociągową (JP/100ha UR), obsadę inwentarza żywego (SD/100 ha UR), intensywność organizacji gospodarstwa (pkt), zużycie nawozów mineralnych (kg/ha UR), dochód rolniczy brutto (zł/ha UR), przyjęte innowacje (pkt/gospodarstwo), wskaźnik intensywności pracy doradczej (pkt/gospodarstwo).

Wyniki badań

Warunki glebowo-klimatyczne występujące na tym obszarze są korzystne dla prowadzenia działalności rolniczej. Charakteryzują się lepszymi parametrami niż przeciętne wielkości dla województwa wrocławskiego. Warunki te sprzyjają

uprawie pszenicy, buraków cukrowych, ziemniaków i warzyw. Stwarzają dobre możliwości do chowu inwentarza gospodarskiego.

Działalnością doradczą na terenie województwa zajmuje się wiele podmiotów, jednakże zasadniczy trzon stanowią służby terenowe Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (WODR) we Wrocławiu. Ich praca ukierunkowana jest na zaspokajanie potrzeb rolników i realizacji polityki ekonomicznej państwa wobec wsi i rolnictwa. Do głównych zadań służb należy: pomoc w modernizowaniu gospodarstw rolnych i rozwijanie dodatkowej działalności gospodarczej, wspomaganie samoorganizacji społeczności wiejskiej w tworzeniu struktur gospodarczych, edukacja rolników i członków ich rodzin, kreowanie liderów przedsiębiorczości, wspieranie zmian struktury agrarnej, wspieranie procesów rozwoju obszarów wiejskich, udział w tworzeniu programów przestrzennego zagospodarowania i rozwoju wsi, gmin, województwa i regionu.

Rodziny w badanych gospodarstwach mają charakter trójpokoleniowy. Średni wiek kierowników grup gospodarstw zasadniczych wynosi 37, a grupy kontrolnej 41 lat. Wiek nie stanowi elementu różnicującego. Są to ludzie ustabilizowani pod względem zawodowym i społecznym, zdolni do podejmowania zadań długofalowych. Ich kwalifikacje zawodowe mierzone metodą punktową wahają się od 1,88 do 1,97 jednostki kwalifikacyjnej. Średnia powierzchnia prowadzonych gospodarstw wynosi 13,8 ha UR, a obsada zwierząt gospodarskich 34,6 SD/100 ha UR. Intensywność pracy doradczej na gospodarstwo mierzone metodą punktową w pierwszym roku po podjęciu kredytu jest wyższa o 64%, a w drugim i trzecim roku o 15%, w zestawieniu z grupą kontrolną. Większa intensywność pracy doradczej w gospodarstwach grup zasadniczych świadczy o konieczności pomocy w adaptowaniu określonych nowości w gospodarstwach. Do najważniejszych motywów podjęcia kredytów należą: korzystne warunki kredytowania (56,6%), chęć powiększenia areалу gospodarstwa (46,0%), powiększenie dochodów (27,4%), ułatwienie i usprawnienie organizacji pracy (26,5%), modernizacja technologii (16,8%). Warto zauważyć, że powiększenie dochodów nie stanowi pierwszej lokaty, lecz chęć modernizowania gospodarstw.

Modernizowane gospodarstwa rolne pociągają znaczne nakłady finansowe. Ze względu na szczupłość własnych środków rolnicy pokrywają kredytami zakup ziemi i maszyn. Największe zadłużenie kredytem inwestycyjnym w zł/ha UR występowało u rolników, którzy uruchomili go w 1996 roku. Było ono wyższe o 8 do 14% niż w pozostałych analizowanych grupach. Przekraczało znacznie wysokość zadłużenia ogółu gospodarstw o powierzchni 10 do 15 ha w województwie wrocławskim wynoszącym 301 zł /ha UR. Ułatwieniem dla rozpoczynających zadłużenie w 1996 roku była roczna karencja w spłacie rat kredytowych. Ci z 1995 roku spłacali 1502 zł/gospodarstwo, natomiast z 1994 roku 1170 zł. Ewidენტną wartością kredytów był wzrost areалу UR w gospodarstwie, który dla kolejnych lat (1994, 1995, 1996) wynosił odpowiednio:

27,4, 37,3 i 20,4%. Na ciągniki i maszyny rolnicze w 1996 roku przeznaczono ogółem 39,2% kredytu. Rolnicy o stażu 3-letnim kredytowania przystąpili do budowy wiat i suszarni ziarna.

Powiększenie areалу użytkowanej ziemi oraz zwiększenie parku maszynowego wyzwoliło potrzeby przypomnienia, rozszerzenia i uzupełnienia wiedzy rolniczej dla skutecznego prowadzenia modernizacji gospodarstw. Wyzwalają się one stale, na co wskazuje grupa kontrolna. Jednakże nowa sytuacja powstała pod wpływem kredytów rozszerza zainteresowania rolników wobec zaistniałego zadłużenia. Potrzeby w zakresie wiedzy rolniczej dla tych w pierwszym roku po zaciągnięciu kredytu były wyższe o 25,5%, dla drugiego roku o 12,3%, a trzeciego roku o 5,9% w zestawieniu z grupą kontrolną.

Zapoczątkowany proces modernizacji gospodarstw przez powiększenie trwałych środków produkcji wyzwala też potrzeby wprowadzania względnie usprawniania procesów technologicznych. Wyrazem ich zaspokojenia są wprowadzone innowacje (tab. 3).

Struktura innowacji ogółem (%)

Tabela 3

Lp.	Zakres innowacji	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Produkcja roślinna	39,34	38,12	35,58	37,41	34,86
2.	Produkcja zwierzęca	7,06	9,22	10,35	9,12	6,48
3.	Mechanizacja	13,11	14,24	21,67	17,02	6,48
4.	Budownictwo	3,03	1,68	3,23	2,68	1,62
5.	Ekonomika i organizacja gospodarstw	35,81	38,54	42,38	39,83	30,28
6.	Gospodarstwo domowe	26,73	25,14	18,44	22,80	20,28
7.	Pozostałe innowacje	0,00	0,84	0,32	0,40	0,00
8.	Ogółem na 1 gospodarstwo	125,08	127,78	131,97	129,26	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Potrzebne nakłady materiałowo - pieniężne były realizowane ze środków własnych, podobnie jak w grupie kontrolnej. W zasadniczych grupach (z lat 1994, 1995, 1996) były wyższe o 25,0 , 27,8 i 29,3%. Świadczy to o dydaktycznym charakterze kredytu, który wyzwolił wprowadzenie innych elementów modernizacyjnych gospodarstw.

Dokonując przeglądu wybranych wyników produkcyjnych: zbóż, buraków, ziemniaków dostrzega się nieco wyższe wartości z uzyskanych plonów u rolników kredytobiorców w zestawieniu z grupą kontrolną (tab. 4).

Wybrane wyniki produkcyjne

Tabela 4

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Plon 4 zbóż (dt/ha)	49,71	49,42	49,33	49,45	46,95
2.	Plon 4 zbóż (%)	105,88	105,26	105,07	105,32	100,00
3.	Plon buraków cukrowych (dt/ha)	464,97	464,34	458,24	461,19	464,22
4.	Plon buraków cukrowych (%)	100,16	100,03	98,71	99,35	100,00
5.	Plon ziemniaków (dt/ha)	264,00	260,93	259,21	261,58	246,86
6.	Plon ziemniaków (%)	106,94	105,70	105,00	106,00	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Przedstawiając plony we wskaźnikach procentowych nie można mówić o wyraźnej różnicy na korzyść grup zasadniczych. Biorąc pod uwagę wzrost ich areału pod wpływem kredytu zwiększył się plon przedstawianych upraw, co mogło zmienić wyniki ekonomiczne gospodarowania. Jednakże i one nie różniły gospodarstw z grup zasadniczych z grupą kontrolną (tab. 5).

Wybrane wyniki ekonomiczne na 1 gospodarstwo,
w procentach

Tabela 5

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
1.	Dochód rolniczy brutto	101,40	100,60	100,55	100,79	100,00
2.	Dochód rolniczy netto	91,88	92,46	95,63	93,65	100,00
3.	Dochód osobisty	109,68	104,67	101,56	104,67	100,00
4.	Produkcja końcowa brutto	101,51	100,82	101,32	101,21	100,00
5.	Produkcja końcowa netto	102,06	100,39	101,34	101,24	100,00
6.	Produkcja towarowa brutto	101,45	100,48	101,18	100,93	100,00
7.	Towarowość	102,31	102,46	101,99	102,21	100,00

Źródło: Obliczenia własne.

Szukając wpływu podjętych kredytów inwestycyjnych na wyniki gospodarowania, sięgnięto po strukturę dochodu osobistego (tab. 6).

Istotną pozycję zajmuje część dochodu osobistego pochodząca z usług. Rolnicy nowo zakupionym rolniczym sprzętem wykonują usługi agrotechniczne i transportowe, które zwiększają ich dochód osobisty, jednakże przeznaczają go na spłatę rat kredytowych. Po ich zakończeniu, przy nie zmieniających się warunkowaniach, wpływ kredytów inwestycyjnych na wyniki gospodarowania kredytobiorców jest ewidentny.

Tabela 6

Struktura dochodu osobistego (%)

Lp.	Wyszczególnienie	Rok pobrania kredytu				Grupa kontrolna
		1994	1995	1996	średnia	
	Dochód osobisty w tym:	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
a.	- dochód rolniczy netto	57,17	60,28	64,26	61,06	68,24
b.	- dochody z usług	15,77	11,26	7,11	10,81	2,86
c.	- pozostałe dochody	27,06	28,46	28,63	28,13	28,90

Źródło: Obliczenia własne.

W celu określenia związku między podjętymi kredytami inwestycyjnymi a niektórymi cechami gospodarstw posłużono się rachunkiem korelacji. Tak więc wysokość kredytu a:

- umaszynowanie w gospodarstwie dało korelację istotną, dodatnią. Świadczy to o wykorzystaniu podjętych środków zgodnie z przeznaczeniem. Im wyższy kredyt tym nabywano ciągniki o wyższej mocy, równocześnie modernizowano pozostały park maszynowy. Wprowadzono bardziej wydajne maszyny, które miały większe zapotrzebowanie mocy. W efekcie rolnicy uzyskiwali odpowiednią terminowość i jakość zabiegów uprawowych, oszczędność kosztów eksploatacji.
- innowacje (korelacja dodatnia). Pozwoliły wprowadzić zmiany w gospodarstwach o charakterze modernizacyjnym w roku nabycia kredytu i latach następnych.
- intensywność pracy doradczej (korelacja dodatnia). Oddziaływania doradcze nasilone były w pierwszym roku pobierania kredytu i zawarte były już w biznes planach, czyli na etapie programowania działalności modernizacyjnych. Intensywność pracy doradczej była większa w pierwszym roku po podjęciu kredytu i malała u rolników z dwu i trzy letnim stażem kredytowania.
- zasoby siły roboczej (korelacja dodatnia). Rolnicy modernizując gospodarstwa z udziałem kredytów zamierzają efektywniej wykorzystać pozostającą do dyspozycji siłę roboczą.
- kwalifikacje zawodowe, intensywność organizacji gospodarstw, dochód rolniczy brutto (korelacja niska, dodatnia). Kredyt nie miał istotnego wpływu na te wielkości.
- obsada inwentarza żywego, poziom nawożenia mineralnego (związki nieistotne). Świadczą one o braku wpływu kredytu na wymienione zmienne w pierwszych latach po jego uruchomieniu.

Podsumowanie i wnioski

W obecnych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych proces modernizacji indywidualnych gospodarstw rolnych wynika z konieczności dostosowania się do zasad gospodarki rynkowej oraz zbliżenia do struktur Unii Europejskiej. W tym celu rolnicy zaciągają kredyty inwestycyjne. Pogląd o zmianach, jakie zaszły pod ich wpływem w gospodarstwach oraz roli, w tym doradztwa rolniczego, dostarczyły przeprowadzone badania. Zrealizowano je w jednolitych warunkach przyrodniczo-ekonomicznych, według wcześniej wyznaczonej metodyki.

Kredytobiorcami okazali się rolnicy o ukształtowanej pozycji społecznej. W pierwszej kolejności kredyty podejmowali bardziej odważni, podatni na innowacje. Po skorzystaniu z doświadczeń pierwszych sięgnęli po nie następni. Wszyscy rolnicy charakteryzowali się odpowiednim przygotowaniem zawodowym i zdolnością do podejmowania zadań długofalowych. Wykorzystując inwestycyjne kredyty preferencyjne powiększyli areał swoich gospodarstw średnio o 3 ha UR, a uzbrojenie techniczne mierzone umaszynowaniem wzrosło od 43 do 91 %, w zestawieniu z grupą kontrolną. W następstwie zaspokojenia potrzeb na środki trwale nastąpił wzrost średnio o 29% przyjętych innowacji ze środków własnych. Wprowadzone zmiany w gospodarstwach kredytobiorców przyczyniły się do zmiany struktury dochodu osobistego, co uwidacznia się w pozycji wpływu finansowego z usług. Przeprowadzone badania pozwalają sformułować następujące wnioski:

1. Pierwszymi rolnikami korzystającymi z kredytów inwestycyjnych okazali się ci, którzy posiadali:
 - ustabilizowaną pozycję rodzinno-zawodową,
 - kwalifikacje wyrażające się kompetencją zawodową,
 - chęć unowocześniania gospodarstw przez powiększanie ich areału i uzbrojenia technicznego.
2. Intensywność pracy doradczej w gospodarstwach kredytobiorców była wysoka w roku uruchomienia kredytu i zmniejszała się w latach następnych.
3. W wyniku podjętych kredytów nastąpiły korzystne zmiany polegające na:
 - powiększaniu się areału gospodarstw,
 - wzroście technicznego uzbrojenia,
 - podniesieniu się innowacyjności gospodarstw,
 - zwiększeniu się zapotrzebowania na wiedzę rolniczą.
4. Szukając logicznych związków i zależności w analizowanych parametrach gospodarstw rachunek korelacji prostej wykazał istotność między wysokością podjętego kredytu, a następującymi cechami:

- umaszynowaniem oraz wyposażeniem w siłę pociągową, jako oznaką wykorzystania kredytów zgodnie z przeznaczeniem,
- innowacjami, co wskazuje na ważną rolę kredytu w stymulowaniu innowacyjności w rolnictwie,
- intensywnością pracy doradczej, którą określał zakres przedsięwzięć inwestycyjnych prowadzonych w gospodarstwie,
- wyposażeniem w siłę roboczą, co świadczyło o zamiarach rolników wykorzystania jej zasobów w zmodernizowanych gospodarstwach.

LITERATURA

- [1] Duczowska-Małysz K.: Interwencjonizm państwowy a proces modernizacji wsi i rolnictwa. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 2, 1995, s. 5-17.
- [2] Herer W., Sadowski W.: Makroekonomiczne uwarunkowania modernizacji rolnictwa polskiego. Konferencja naukowa nt.: Polityka rolna - elementy polityki rozwoju gospodarczego Polski. PTE, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN, Warszawa 12 listopada 1996 r.
- [3] Jagieliński R.: Stabilizacja rynku jako warunek rozwoju i modernizacji polskiego rolnictwa. Stan i perspektywy rynku rolnego w Polsce i możliwości jego stabilizacji. MRiGŻ, IERiGŻ, Warszawa 1995 r.
- [4] Ostrowski L.: Korzystanie z kredytów bankowych przez rodziny chłopskie w latach 1992 - 1996. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego nr 4, 1997, s. 23-35.
- [5] Oszmiańska M., Nawrot H.: Funkcjonowanie gospodarstw indywidualnych w warunkach gospodarki rynkowej. Mat. Konf. Naukowej nt.: Zmiany w ekonomicznym otoczeniu rolnictwa. Siedlce 1996 r.

WŁADYSŁAW RĄCZY
*Akademia Rolnicza
w Krakowie*

PERSPEKTYWY ROZWOJU ROLNICTWA GRUPOWEGO W OBLCZU WEJŚCIA DO UNII EUROPEJSKIEJ

1. Wprowadzenie

Współpraca rolników na całym świecie ma długą tradycję. Dotyczy głównie działalności gospodarczej i często przyjmuje postać nieformalnego porozumienia dla realizacji wzajemnej pomocy bez zapłaty pieniężnej i opiera się głównie na wymianie usług o równorzędnej wartości. Dopiero gdy wspólna praca wymaga ściślej określonych zobowiązań dochodzi do formalnego porozumienia, zostaje założona formalna grupa producencka [1]. Grupy te przyjmują różne formy prawne: spółdzielni, zrzeszenia, stowarzyszenia. Współpraca rolników dotyczy głównie 4 obszarów działalności: dostarczania środków produkcji, produkcji, marketingu, wspólnego korzystania z maszyn, budynków obiektów. Współpraca ta przynosi korzyści w szerokim zakresie.

W Polsce w ostatnich latach obserwuje się wzrost zainteresowania zespołową formą gospodarowania rolników, wynikającą ze specyficznych uwarunkowań polskiego rolnictwa.

Stowarzyszenia, spółdzielnie, grupy marketingowe czy producenckie są tworzone w odpowiedzi na pewne ekonomiczne czy socjalne potrzeby. Powstają także, aby spełnić potrzebę usług handlowych, których nie było lub nie były świadczone w zadowalający sposób.

2. Cel i zakres badań

Celem pracy było zbadanie organizacji i działalności grup producencko-marketingowych oraz przedstawienie zespołowego działania jako jednej z szans rozwiązania problemów gospodarstw rolnych. W badaniach szczególną uwagę zwrócono na działalność grupy producentów zbóż gminy Białowa. Uwzględniono cele zespołowego działania rolników oraz przedstawiono ich poglądy.

Zakres badań dotyczył lat 1994-1997. Ankiety przeprowadzono wśród wszystkich 14 członków grupy producentów kwalifikowanego materiału siewnego.

3. Wyniki badań działalności grupy producenckiej na przykładzie gminy Błazowa

Gmina Błazowa składa z miasta Błazowa i 9 wsi. Zajmuje obszar o powierzchni 11.270 ha i posiada ok. 11.000 mieszkańców. Gęstość zaludnienia gminy ok. 97,5 osób na km², zawodowo czynni stanowią 60,2%, a stopa bezrobocia waha się w granicach 10,1%. Gmina posiada urozmaicony podgórski krajobraz. Jest to krajobraz rolniczy z dużą ilością lasów i zagajników. Użytki rolne stanowią 66%, a lasy 19% obszarów gminy. Wśród użytków rolnych grunty orne stanowią 80,4%, zaś łąki i pastwiska – 18,5%.

Największą grupą gospodarstw indywidualnych stanowią gospodarstwa o powierzchni od 2-5 ha (60,4%). W grupie obszarowej od 1-2 ha jest 17,2%, od 7-10 ha – 5,14% gospodarstw znajdujących się w gminie. Najmniejszy procent stanowią gospodarstwa o powierzchni powyżej 15 ha (0,015%).

3.1. Przedmiot i cele grupy producentów

Przedmiotem działania zespołu jest obrót kwalifikowanym materiałem siewnym. Grupa powstała 01.03.1994 roku i liczyła wówczas tylko 4 członków. Obecnie liczy 14 członków. Grupa jest zarejestrowana w Urzędzie Wojewódzkim i działa pod nazwą Zespołowa Produkcja i Obrót Materiałem Siewnym. Inicjatorem powstania grupy byli rolnicy i pracownicy ODR w Błazowej. Założyli oni potrzebę stworzenia na rynku lokalnym punktu zaopatrzenia rolników w nasiona podstawowych zbóż. Produkcja kwalifikowanego materiału siewnego ponosi za sobą wysokie koszty, dlatego też zawiązanie grupy producentów było dobrym krokiem w kierunku ich obniżenia. Rolnicy wchodzący w skład grupy mają gospodarstwa różnej wielkości. Ich powierzchnia waha się w granicach od 4 do 6 ha, 14 ha i 25-ha. Członkowie grupy to rolnicy w wieku od 35 do 55 lat. Najwięcej rolników młodych zainteresowanych jest nowymi formami produkcji rolniczej. Są bardziej otwarci na zmiany i wykazują inicjatywę. Rolnicy należący do grupy są bardzo dobrze wyposażeni w środki techniczne. Na początku swojej działalności zakupili wspólnie czyszczalnię do zboża „Petkus”. Posiadają ciągniki, opryskiwacze i kombajny do zbóż. Świadczą sobie nawzajem usługi i rozliczają się między sobą po kosztach własnych. Grupa jest również w posiadaniu powierzchni magazynowych, gdzie w odpowiednich warunkach gromadzony jest materiał siewny.

Motywy powstania grupy było podniesienie dochodów gospodarstw z prowadzonej działalności. Celem zaś jest produkcja kwalifikowanego materiału siewnego zbóż po maksymalnie niskich kosztach. Wpłynie to na wyższą opłacal-

ność produkcji. Sprzedaż zbóż jest prowadzona przez lidera grupy. Zespół posiada otwarty rachunek w BS w Błazowej. Rozliczenie między członkami grupy następuje w oparciu o listę materiału siewnego dostarczonego i sprzedanego rolnikom.

Rolnicy wspólnie poprzez swojego przedstawiciela zakupują nasiona, środki ochrony roślin i nawozy dolistne. Członkowie na tym zyskują ponieważ mają więcej czasu na inne czynności czy odpoczynek. Większość rolników oprócz prowadzenia gospodarstwa rolnego pracuje również poza rolnictwem. Dochody z gospodarstwa u niektórych stanowią główne, ale nie jedyne źródła dochodów. Wspólne zakupy są również wskazane ze względów ekonomicznych, koszty zakupów hurtowych są o wiele niższe. Odbywa się też wspólne kwalifikowanie materiału siewnego przy udziale pracowników inspekcji nasiennej. Lider grupy współpracując z ODR w Boguchwale i oddziałem w Błazowej organizuje szkolenia dla rolników. Uczestniczą w nim nie tylko producenci z grupy ale również zainteresowani z całej gminy. Omawiane tematy są selektywnie wybierane w celu przedstawienia najistotniejszych: należą do nich regulacje opryskiwaczy ciągnikowych, określenie progów szkodliwości zachwaszczenia w zbożach, agrotechnika uprawy zbóż i produkcja materiału siewnego, ekonomiczne aspekty zwalczania zachwaszczenia i nawożenia dolistnego na plantacjach zbóż.

Rolnicy zdobyte informacje i porady wykorzystują w swoich gospodarstwach. Do momentu zbytu określone partie materiału siewnego pozostają własnością poszczególnych członków i oni są odpowiedzialni za jakość dostarczonego materiału siewnego.

Lider grupy przy współpracy ODR w Błazowej zbiera zamówienia, negocjuje ceny, wyznacza terminy dostaw oraz czuwa nad rozliczeniami. W materiał siewny zaopatrywani są rolnicy z gminy Błazowa, grupa stara się jednak pozyskać coraz to nowe rynki zbytu.

Roczne obroty materiałem siewnym grupy wahają się w granicach od 40 do 50 t. Poszczególni członkowie produkują od 3 do 5 t, niektórzy nawet do 10 ton. Jest to uwarunkowane głównie wielkością gospodarstwa. Oczywiście nie cała produkcja zbóż jest przeznaczona na materiał siewny. Obecnie grupa zajmuje się produkcją aż 10 odmian pszenicy, która stanowi główny trzon produkcji nasion. Dążą jednak do ujednolicenia odmian i produkcji tylko tych najlepszych a zarazem najbardziej odpornych na choroby i szkodniki.

3.2. Opinie rolników dotyczące samoorganizowania się w gminie

Najsilniejszą stroną grupy w opinii jej członków jest dobrze układająca się współpraca z władzami gminy – ocena 4,8 (tab. 1), które interesują się i wspierają wszelką inicjatywę rolników. ODR jest również jednostką wspierającą rozwój grup producentów rolnych. Zaangażowanie władz lokalnych jest przejawem zainteresowania wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich. Za drugą moc-

ną stronę uznane zostały umiejętności kierownicze lidera grupy i osób mu pomagających – ocena 4,0. Jest to istotne, ponieważ to właśnie lider jest przedstawicielem grupy na zewnątrz i często musi podejmować ważne decyzje.

Tabela 1

Mocne strony grupy producentów

Wyszczególnienie	Średnia ocena
- współpraca z władzami gminy	4,8
- umiejętności kierowania grupą	4,0
- asortyment produkcji	3,5
- lokalizacja grupy	3,4
- odpowiedzialność członków grupy	3,3

Źródło: Wyniki badań ankietowych.

Lider z osobami pomagającymi opracowuje plany działania, organizuje zebrania, pisze sprawozdania z działalności grupy. Jest również odpowiedzialny za sprzedaż, kontrolę jakości i czuwa nad finansami grupy. Wysoka ocena lidera świadczy, że członkowie aprobuja jego działania.

Dobre notowania uzyskał asortyment produkcji – ocena 3,5. Rolnicy uważają, że materiał siewny jest wysokiej jakości, ceny zaś nie są wysokie. Za mocną stronę postrzegana jest również lokalizacja grupy – ocena 3,4. Są na rynku lokalnym monopolistami. Również warunki glebowo klimatyczne sprzyjające produkcji roślinnej wpływają na tę ocenę. Do mocnych stron rolnicy zaliczyli również odpowiedzialność członków za grupę – ocena 3,3. Lojalność członków jest ważnym warunkiem osiągnięcia sukcesu rynkowego, jest gwarancją wspólnego sprzedawania produktów.

Przeprowadzone badania objęły również słabe strony grupy producentów. Rolnicy na co dzień borykają się z problemami, których rozwiązanie wymaga od nich jeszcze wiele pracy (tab. 2).

Tabela 2

Słabe strony grupy producentów

Wyszczególnienie	Średnia ocena
- brak wyspecjalizowanego menadżera	2,0
- znajomość rynku	1,8
- współpraca z kontrahentami	1,5
- posiadany majątek własny	1,3
- współpraca z bankiem finansującym	1,1

Źródło: Jak tabela 1.

Najslabszą stroną grupy producentów w opinii członków jest brak podmiotu wykonującego funkcje marketingowe – ocena 2,0. Mają w planie kogoś takiego pozyskać do swojego zespołu. jako niedociągnięcie wewnętrzne członkowie uważają słabą znajomość rynku – ocena 1,8. Grupa nie posiada środków na badania rynkowe, dlatego też brak jest szczegółowych informacji na temat pośredników i konkurentów. Za słabą stronę członkowie uznali również kontakt z kontrahentami i partnerami – ocena 1,5. Do czynników negatywnych zaliczyli również brak własnego majątku trwałego – ocena 1,3, co ogranicza możliwość realizacji celów grupy. Słabą stroną to też współpraca z bankami – ocena 1,1. Przyczyną tej sytuacji jest niska wartość majątku grupy i w związku z tym brak możliwości udzielania gwarancji na zaciągnięcie kredytu.

Badaniami objęte zostały również szanse grupy producenckiej. Wskazano czynniki zewnętrzne pozytywne, które w największym stopniu wpływają na dobrą organizację i funkcjonowanie grupy. Rolnicy przedstawiają tym samym korzyści jakie osiągnąć mogą z realizacji przynależności do grupy (tab. 3).

Tabela 3

Szanse grupy producenckiej

Wyszczególnienie	Średnia ocena
- zwiększenie powierzchni gospodarstw	5,0
- większa dostępność rynku	4,7
- wspólna promocja, sprzedaż i dystrybucja produktów	4,6
- łatwiejszy dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania	4,4
- wprowadzenie nowoczesnych metod sprzedaży	4,2

Źródło: Jak tabela 1.

Za najważniejszą szansę rolnicy uznali zwiększenie powierzchni swoich gospodarstw – ocena 5. Druga szansa wynika z większej dostępności do rynku – ocena 4,7. Brane są pod uwagę możliwości przetargowo-negocjacyjne jakie ma grupa w porównaniu z pojedynczym rolnikiem. Jako szansę producenci postrzegają również możliwość wspólnego promowania oraz grupową dystrybucję i sprzedaż nasion – ocena 4,5. Skuteczna promocja i dystrybucja wymaga umiejętności i dużych nakładów finansowych, które przekraczają możliwości pojedynczego rolnika. Według rolników przynależność do grupy stwarza szansę łatwiejszego pozyskania środków finansowych – ocena 4,4. Szansą dla grupy są również wprowadzane nowoczesne metody sprzedaży – ocena 4,2 jako najkorzystniejszą metodę większość uznała giełdy towarowe, do których dostępność jest niestety ograniczona na skutek niedorozwoju infrastruktury rolniczej.

Wskazywane przez rolników czynniki zewnętrzne negatywne, które mają znaczący wpływ na grupę są ostrzeżeniem dla planujących taką zespołową działalność. Najistotniejsze z nich przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Zagrożenia (czynniki zewnętrzne negatywne) mające wpływ na grupę

Wyszczególnienie	Średnia ocena
- wysoka inflacja i niestabilność przepisów	4,2
- ograniczony popyt na produkty rolnicze	4,1
- trudność w dostępie do tanich kredytów	4,0
- polityka państwa wobec rolnictwa	3,6
- wzrost konkurencji na rynku	3,4

Źródło: Jak tabela 1.

Do poważnych zagrożeń producenci zaliczyli wysoką inflację i niestabilność przepisów – ocena 4,2, co powoduje, że nie czują się pewni w tym co robią. Zagrożeniem jest również ograniczony popyt na produkty rolnicze – ocena 4,1. Szczególnie jest groźne gdy sprowadzone są produkty z innych krajów po niższej cenie niż rolnik w Polsce zdoła wyprodukować. Trudność w dostępie do tanich kredytów – ocena 4,0, to zagrożona jest również polityka Państwa wobec rolnictwa – ocena 3,6. Rolnicy uważają, że trzeba ją zmienić. Wprowadzić bardziej stabilne przepisy aby rolnik wiedział co robić w przyszłości. Zagrożenie producenci widzą również we wzroście konkurencyjności na rynku – ocena 3,4.

Grupa producentów w Błazowej jest świadoma swoich mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń. Uważają jednak zgodnie, że przynależność do zespołu zapewni funkcjonowanie ich gospodarstw w warunkach gospodarki rynkowej.

4. Perspektywy rozwoju rolnictwa grupowego

Bodźcem motywującym do podejmowania grupowych form gospodarowania jest możliwość podniesienia efektywności ekonomicznej gospodarstw i zwiększenia dochodów. Można przypuszczać, że właśnie potrzeba wzrostu dochodowości gospodarstw będzie tym czynnikiem, który zdoinguje rolników do podjęcia grupowej formy gospodarowania. Taka forma dostarcza nie tylko korzyści ekonomicznych, ale polepsza także warunki socjalne. Daje możliwość wygospodarowania czasu wolnego, wzajemnego zastępowania się w przypadku choroby, oddzielenie gospodarstwa rolnego od domowego, jak również odciążenie kobiet wiejskich od uciążliwych prac w gospodarstwie.

Produkcja rolno oparta na grupowej formie gospodarowania jest trudniejsza, wymaga bowiem zmiany sposobu myślenia, większej społecznej dojrzałości i wiedzy rolników. Nie jest jednak środkiem uzdrowienia gospodarstw prowadzonych przez rolników biernych, nie wykazujących inicjatywy. Nie może być też szansą przeżycia gospodarstw zbyt małych. Forma grupowego gospodarowa-

nia może być interesującym rozwiązaniem dla młodych posiadających odpowiednią inicjatywę rolników.

Badania wskazują że gospodarstwa grupowe lepiej wykorzystują posiadany potencjał czynników wytwórczych i dzięki temu uzyskują leprze wyniki ekonomiczne [8]. Istotą gospodarstwa grupowego jest to, że następuje w nim połączenie się rolników, lecz nie gospodarstw. Członkowie gospodarstwa pozostają nadal właścicielami własnej części majątku i zachowują status gospodarza. Współpraca produkcyjna rolników w ramach wspólnego gospodarstwa pozwala z jednej strony na pogłębienie specjalizacji pracy, a z drugiej poprawia warunki pracy i życia.

Analizując doświadczenia zagranicznych i polskich rolników można stwierdzić, że grupy powstają i odnoszą sukcesy jeżeli:

- w danym rejonie występuje produkcja towarowa, a rolnicy odczuli niedo-
godności związane ze sprzedażą indywidualną,
- znajdują się liderzy, którzy podejmą trud tworzenia grupy i przewodzenia jej,
- działalność grupowa przynosi członkom wymierne korzyści.

Mówiąc o grupach producenckich rolników trzeba widzieć z jednej strony skalę trudności i zagrożeń, a z drugiej strony skalę szans i korzyści. W społeczeństwie wiejskim potrzebne są aktywne postawy. Nie będzie to łatwe, gdyż nasi rolnicy z reguły są indywidualistami, cenią sobie niezależność i samodzielność, cechuje ich niechęć podporządkowania się czemuśkolwiek, a nawet upór. Muszą sobie jednak uświadomić, że nikt za nich nie rozwiąże ich problemów [10].

Nie każdy rolnik ma predyspozycje czy uzdolnienia menedżerskie. To nie przeszkadza, ponieważ w grupowym działaniu występuje podział zadań. Wystarczy, że uzdolnienia będzie miał lider grupy i jego najbliższe otoczenie [3]. Liderzy opracowują zasady działania grupy, warunki zarządzania, dystrybucji, rozliczeń, podziału zysku i przedstawia do zaakceptowania pozostałym. W grupie obowiązuje dyscyplina i lojalność. Tylko wówczas może uzyskać silną pozycję na rynku i korzystnie sprzedawać towar, gdyż nawet dobry towar wyprodukowany, a nie sprzedany nie jest towarem.

Rolnicy jako grupa mogą racjonalnie opierać się na umowach kontrahenckich, planując co i ile produkować. Mogą wejść na rynki hurtowe i giełdy, wręcz muszą. Jeżeli nie wejdzie grupa, wejdą pośrednicy, którzy jak często się zdarza zarabiają lepiej niż producenci.

6. Wnioski

1. Jednym ze sposobów polepszenia efektywności działania w rolnictwie jest współpraca między producentami, którzy dzięki łączeniu swoich sił powiększają możliwości oddziaływania na rynku.

2. Celem działania grup marketingowych jest zabezpieczenie produkcji przed wahaniami cen i konkurencją.
3. Działanie grup producenckich i marketingowych w dużej mierze będzie zależało od polityki gospodarczej państwa, jak również od inicjatywy samych rolników, od ich zaradności i przygotowania fachowego.
4. Prowadzenie marketingu grupowego powoduje wzmocnienie pozycji rolników na rynku, przez ścisłe i rzetelne dopasowanie ich produkcji do potrzeb rynku.
5. Rolnicy widzą we wspólnym działaniu możliwość rozwiązania niektórych problemów swoich gospodarstw, do których zaliczamy brak rynków zbytu, wysokie koszty ponoszone przez indywidualnego producenta itd.
6. Z badań i obserwacji grupowych form gospodarowania wynika, że taka forma może przyczynić się do poprawy efektywności gospodarowania, a przez to wpłynąć na podniesienie konkurencyjności polskiego rolnictwa.

LITERATURA

1. Boguta W.: Marketing grupowy – wskazówki dla organizujących się producentów rolnych. Warszawa 1997.
2. Bosak S., Pieniążek K.: Organizacje producentów, ich rola oraz partnerzy w kształtowaniu rynku rolno-spożywczego. Instytucje rynkowe i ich role w polskim sektorze rolno-spożywczym. Mat. konf. pt.: „Okrągły stół rolniczy”, Poznań 1995.
3. Idziak M., Idziak W.: Przygotowanie do pełnienia roli lidera społeczności lokalnej. [w:] Kształtowanie liderów wiejskich. FAPA, Kraków 1996.
4. Jasina K.: Grupy marketingowe szansą rolników. Nowoczesne Rolnictwo nr 3, 1997.
5. Machowski E., Smoleń M.: Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania rozwoju agrobiznesu. [w:] Ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania produkcji rolniczej na obszarach południowo-wschodniej Polski. Międzynarodowe Sympozjum Zespołu Energotechnicznego Sesji Mechanizacji Rolnictwa, Komitetu Techniki Rolniczej PAN, Rzeszów–Jasło–Trzcina 1996.
6. Rak A.M.: Wybrane problemy samoorganizowania się rolników na przykładzie woj. siedleckiego. [w:] Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich. Międzynarodowa Konferencja Naukowa. Trzcina 1997.
7. Rączy W.: Uwarunkowania rozwoju gospodarki żywnościowej w regionie południowo-wschodniej Polski. [w:] Rozwój gospodarczy i zmiany strukturalne w ujęciu regionalnym. Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczny, Białystok 1997.

8. Woźniak M., Cach K., Góra R.: Rozwiązanie problemów gospodarstw rolnych przez współdziałanie (w opinii producentów rolnych). [w:] Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, Trzcinica 1997.
9. Vinogradnik K.: Organizowanie i koordynowanie działań różnych osób i grup w środowisku wiejskim. [w:] Kształtowanie liderów wiejskich, FAPA, Kraków 1996.
10. Zabierowski K.: Kierunki ożywienia działalności w południowo-wschodniej Polsce. [w:] Problemy rolnictwa regionu południowo-wschodniej Polski w procesie integracji z rolnictwem UE. AE Kraków, Filia w Rzeszowie, Rzeszów 1995.
11. Ziętara W.: Gospodarstwa grupowe jako szansa rozwoju rolnictwa w Polsce. Problemy integracji rolnictwa polskiego z UE. Fundacja Rozwój, SGGW, Warszawa 1994.

IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

KONTROLA JAKOŚCI ŻYWNOŚCI WEDŁUG SYSTEMU HACCP*

Podpisanie w dniu 19 grudnia 1991 roku Układu Europejskiego⁽¹⁾ przez polski rząd zapoczątkowało proces dążenia naszego kraju do integracji z Unią Europejską. Jednocześnie Polska zobowiązała się do harmonizacji prawa polegającej na stopniowym dostosowywaniu regulacji prawnych gospodarki narodowej do obowiązujących w państwach członkowskich UE. Regulacje te dotyczą wielu dziedzin, a w szczególności: prawa celnego, prawa o spółkach, prawa bankowego, prawa podatkowego, prawa żywnościowego, ochrony zdrowia i życia ludzi, ochrony sanitarnej zwierząt i roślin, środowiska naturalnego, przepisów technicznych i norm, transportu, zasad konkurencji. W art. 74 Układu Europejskiego, zatytułowanym „Przepisy i normy w dziedzinie przemysłu i rolnictwa oraz ocena ich zgodności”, Polska złożyła deklarację, że będzie dążyć do:

- stosowania przepisów technicznych i norm europejskich dotyczących jakości artykułów przemysłowych, rolnych i spożywczych;
- stosowania europejskich norm i procedur oceny zgodności;
- intensyfikacji pracy wyspecjalizowanych instytucji normalizacyjnych i certyfikacyjnych.

Dostosowywanie polskiego sektora rolno-spożywczego do zasad gospodarki rynkowej i wymagań zachodnioeuropejskich wiąże się z wprowadzaniem w życie licznych aktów prawnych UE obejmujących przepisy weterynaryjne, sanitarne, **bezpieczeństwa i kontroli żywności** oraz organizację rynku rolnego poprzez Wspólną Politykę Rolną.

* HACCP - ang. Hazard Analysis and Critical Control Points - Analiza Zagrożeń i Krytyczne Punkty Kontroli.

(1) Układ Europejski - umowa o stowarzyszeniu Polski ze Wspólnotami Europejskimi oraz ich państwami członkowskimi, wszedł w życie w całości 1 lutego 1994 roku.

Regulacje prawne dotyczące produkcji, przetwórstwa, magazynowania, transportu i dystrybucji żywności powinny uwzględniać dobro konsumenta zapewniając jej wysoką jakość i bezpieczeństwo zdrowotne oraz odpowiadać potrzebom konkurencji w handlu między-narodowym. Dlatego, w Polsce od kilku lat trwają prace nad nowelizacją aktów wykonawczych ustawy z dnia 25 listopada 1970 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia oraz nad przystosowaniem organów urzędowej kontroli żywności do zasad obowiązujących w UE. W ustawodawstwie Unii Europejskiej **urzędowa kontrola żywności** określona jest jako planowe działanie inspekcyjne, prowadzone przez odpowiednie władze oraz wprowadzanie dobrej praktyki rolnej (GAP), dobrej praktyki produkcyjnej (GMP), dobrej praktyki higienicznej (GHP), systemów zarządzania jakością, HACCP, nowoczesnych technologii produkcji, jak również zapewnienie ochrony zdrowia konsumenta i dostarczenie pełnej informacji o produkcie. *Dyrektywa Rady Unii Europejskiej nr 89/397/EEC* dotycząca urzędowej kontroli żywności wymaga, aby kontrola ta:⁽²⁾

- obejmowała produkty żywnościowe, dodatki do żywności⁽³⁾ oraz materiały mające kontakt z żywnością;
- uwzględniała produkty przeznaczone do obrotu na rynku krajowym i produkowane na eksport do krajów UE;
- miała na celu ochronę zdrowia i interesy konsumenta oraz zapewniała stosowanie rzetelnych i uczciwych praktyk handlowych;
- była przeprowadzana planowo w procesie produkcji, podczas transportu, przechowywania, i sprzedaży;
- mogła obejmować pobieranie próbek i przeprowadzanie analiz przez laboratoria urzędowe.⁽⁴⁾

Stosowanie w praktyce aktów prawnych dotyczących urzędowej kontroli żywności jest bardzo ważne z punktu widzenia możliwości zwiększenia udziału Polski w obrocie handlowym produktami rolno-spożywczymi na wspólnym rynku. Dlatego, polski producent żywności chcąc rozwijać się w istniejących obecnie warunkach wolnej konkurencji i pozyskiwać nowe rynki zbytu oraz utrzymać zdobyte musi nieustannie podnosić jakość i atrakcyjność swoich produktów. Jakość spełniająca wymagania i oczekiwania klienta jest jednym z najważniejszych czynników branych pod uwagę przy wyborze danego towaru. Z badań konsumenckich wynika, że klienci najchętniej kupują żywność dobrej marki

(2) M.Obiedziński: Urzędowa kontrola żywności w Unii Europejskiej. [w:] Przemysł Spożywczy nr 12/98, s. 38.

(3) Dyrektywy Rady nr 94/35/EEC, 94/36/EEC, 95/2/EEC nakładają obowiązek na państwa członkowskie UE monitorowania pobierania i stosowania dodatków do żywności.

(4) Wymagania w zakresie jakości standardów pracy laboratoriów urzędowej kontroli żywności zawarte są w Dyrektywie Rady nr 93/99/EEC.

i posiadającą znaki jakości w postaci atestów i certyfikatów, które potwierdzają jej wysoką wartość odżywczą i bezpieczeństwo zdrowotne.

Jakość żywności zależy od wielu czynników związanych z warunkami higieniczno-sanitarnymi i technicznymi podczas produkcji, transportu, magazynowania i dystrybucji.

Na jakość żywności wpływają:

- **cechy organoleptyczne**, tj.: smak, zapach, barwa, konsystencja, wygląd zewnętrzny;
- **bezpieczeństwo zdrowotne**, tj.: brak mikroorganizmów patogennych, zanieczyszczeń fizycznych i chemicznych;
- **wartość odżywcza**: zawartość witamin, mikro- i makroelementów;
- **dyspozycyjność**: trwałość, szybkość obróbki kulinarnej, rodzaj opakowania.

W celu zapewnienia najwyższej jakości produktów w zakładach przemysłu spożywczego wprowadza się skuteczne metody kontroli jakości polegające na identyfikacji potencjalnych zagrożeń w produkcji żywności oraz określeniu i monitorowaniu wszystkich punktów w procesie produkcji, w których może nastąpić jej skażenie. Tradycyjne metody opierają się głównie na kontroli produktu finalnego. Niestety, nie gwarantuje to jego wysokiej jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego. Natomiast, współczesne systemy kontroli polegają na stałym nadzorze nad całym procesem technologicznym i szybkim wykryciu przyczyn błędów oraz wprowadzeniu działań korygujących zanim nastąpi skażenie produktu, co w konsekwencji obniża koszty produkcji i zapewnia lepszą jakość produkowanej żywności.

Jednym z systemów zapewnienia jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego stosowanych w przemyśle spożywczym jest **System Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli - HACCP** (ang. Hazard Analysis and Critical Control Points) polegający na:

- szczegółowym przeanalizowaniu możliwości wystąpienia w całym cyklu produkcyjnym wszystkich potencjalnych zagrożeń biologicznych, chemicznych i fizycznych, które mogą spowodować skażenie żywności;
- oszacowaniu ryzyka wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa zdrowotnego żywności;
- identyfikacji i stałym nadzorze tzw. krytycznych punktów kontroli, w których zastosowane działania korygujące wyeliminują, zapobiegą lub zminimalizują zagrożenie.

System HACCP ze względu na zapewnienie jakości zdrowotnej żywności oparty jest na profilaktyce. Oznacza to, że kontrola nie ogranicza się do oceny produktu gotowego, lecz obejmuje wszystkie etapy procesu technologicznego - od pobrania surowców do miejsca spożycia, co pozwala zapobiec występowaniu

skażenia i gwarantuje wyprodukowanie żywności bezpiecznej dla zdrowia. Skuteczność działania tego systemu jest osiągana poprzez zastosowanie jego zasad w fazie projektowania nowego wyrobu oraz w całym łańcuchu żywnościowym uwzględniającym kontrolę:

- jakości surowców,
- procesów produkcyjnych,
- procesów pakowania,
- warunków przechowywania,
- dystrybucji,
- obrotu detalicznego.

Koncepcja Systemu Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli została opracowana na przełomie lat 60-70 w USA przez firmę Pillsbury Co., NASA (Państwową Agencję ds. Aeronautyki i Przestrzeni Kosmicznej) oraz Wojskowe Laboratorium Badawcze Natic w wyniku przygotowania żywności dla programu kosmicznego wg zasady „zero defects”. Celem wprowadzenia tej zasady miała być produkcja żywności całkowicie bezpiecznej dla zdrowia.⁽⁵⁾ W 1975 roku system HACCP uzyskał aprobatę ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), a w 1980 r. na konferencji w Genewie Międzynarodowa Komisja ds. Wymagań Mikrobiologicznych dla Żywności (International Commission on Microbiological Specifications for Foods - ICMSF) Światowej Organizacji Zdrowia przedstawiła ogólne zasady tego systemu. Pierwszy zbiór przepisów prawnych dotyczących systemu HACCP opracowano w 1985 roku na polecenie Państwowej Akademii Nauk (National Academy of Science - NAS),⁽⁶⁾ a w 1993 roku został wpisany do Kodeksu Żywnościowego (Codex Alimentarius).

Głównym aktem prawnym zawierającym ogólne zasady systemu HACCP jest *Dyrektywa Rady 93/43/EEC* z dnia 14 czerwca 1993 roku o higienie środków spożywczych (Council Directive 93/43 on the hygiene of foodstuffs. Art. 3, pkt. 2 tej dyrektywy zobowiązuje wszystkie zakłady branży spożywczej w państwach członkowskich Unii Europejskiej do posiadania sprawnie funkcjonującego systemu HACCP, który trzeba systematycznie aktualizować i weryfikować. Natomiast aneksy do ww. dyrektywy obejmują ogólne wytyczne dotyczące zasad Dobrej Praktyki Produkcyjnej (Good Manufacturing Practice - GMP) i Dobrej Praktyki Higienicznej (Good Hygienic Practice - GHP), a mianowicie: higieny budynków, pomieszczeń, sprzętu, transportu, higieny personelu, środków spożywczych, gospodarki odpadami, zaopatrzenia w wodę, szkoleń pracowników. Oprócz dyrektywy ramowej (93/43) prawo żywnościowe obowiązujące w UE zawiera 11 dyrektyw pionowych, które dotyczą wymagań higieniczno-sanitar-

(5) W.H.Sperber: The modern HACCP system. [w:] Food Technology. June 1991.

(6) J.M.Tisler: The Food and Drug Administrations perspective on HACCP. [w:] Food Technology. June 1991.

nych w sektorach niosących największe zagrożenie dla bezpieczeństwa zdrowotnego produkowanej żywności, tj. mięso, mleko, drób.⁽⁷⁾ Do najważniejszych z nich należą:

- Dyrektywa Rady 92/46/EEC z 16 lipca 1992 r. dotycząca wymagań dla produkcji i obrotu mlekiem i produktami mlecznymi,
- Dyrektywa Rady 91/493/EEC z 22 lipca 1991 r. dotycząca wymagań dla produkcji i obrotu produktami rybnymi,
- Dyrektywa Rady 91/497/EEC z 29 lipca 1991 r. dotycząca aspektów zdrowotnych podczas produkcji i marketingu świeżego mięsa,
- Dyrektywa Rady 92/5/EEC z 10 lutego 1992 r. dotycząca aspektów zdrowotnych podczas produkcji i marketingu produktów mięsnych,
- Dyrektywa Rady 88/657/EEC z 14 grudnia 1988 r. dotycząca wymagań podczas produkcji i obrotu mięsem mielonym i siekanym,
- Dyrektywa Rady 92/116/EEC z 17 grudnia 1992 r. dotycząca wymagań podczas produkcji i obrotu świeżym mięsem drobiowym,
- Dyrektywa Rady 89/437/EEC z 20 czerwca 1989 r. dotycząca wymagań podczas produkcji i obrotu produktami z jaj.

Z wyżej wymienionych aktów prawnych wynika, że przed wdrożeniem systemu HACCP zakład przemysłu spożywczego musi w pierwszej kolejności spełniać określone wymagania techniczne i sanitarno-higieniczne poprzez wprowadzenie zasad Dobrej Praktyki Produkcyjnej i Dobrej Praktyki Higienicznej GMP/GHP, które przede wszystkim odnoszą się do:

- budowy budynków, pomieszczeń,
- wyposażenia technicznego i technologicznego,
- jakości surowców, półproduktów, dodatków,
- technologii produkcji,
- warunków przechowywania i obrotu surowcami oraz produktami gotowymi,
- procesów mycia, dezynfekcji i konserwacji parku maszynowego i aparatury,
- szkoleń i higieny osobistej pracowników,
- metod kontroli jakości,
- stosowania zasad Dobrej Praktyki Laboratoryjnej (GLP - Good Laboratory Practice).

Wprowadzając system HACCP w przedsiębiorstwie, zgodnie z zaleceniami Kodeksu Żywnościowego, należy uwzględnić następujące etapy wstępne⁽⁸⁾:

(7) E.Nitecka: Bezpieczeństwo i jakość w polskim przetwórstwie żywności. [w:] Przemysł spożywczy 6/99, s. 16.

(8) Por. L.Szpandar, H.Turlejska, U.Pelzner: Co to jest system HACCP? Materiały instruktażowe dla fachowych pracowników zajmujących się produkcją i obrotem żywności. Warszawa 1998.

1. Utworzenie zespołu ds. HACCP

Aby system prawidłowo funkcjonował należy powołać zespół specjalistów z wielu dyscyplin, tj.: technologii, higieny produkcji, kontroli jakości, mikrobiologii, inżynierii itp. Można także przydzielić ekspertów z zewnątrz posiadających wiedzę na temat potencjalnych zagrożeń zdrowotnych żywności.

Do zadań zespołu należą następujące czynności:

- identyfikacja potencjalnych zagrożeń,
- określenie ryzyka zagrożeń,
- ustalenie kryteriów i procedur monitorowania,
- ustalenie odpowiednich działań korygujących i innych.

2. Opisanie produktu

Należy sporządzić pełen opis produktu uwzględniając jego skład surowcowy, strukturę fizyko-chemiczną, rodzaj zastosowanej technologii, rodzaj opakowania wyrobu gotowego, warunki przechowywania, sposób przygotowania do spożycia i metody dystrybucji wraz z dokładnym opisem warunków podczas transportu i magazynowania.

3. Identyfikacja docelowego sposobu wykorzystania produktu przez konsumenta

Należy określić docelowe wykorzystanie produktu przez konsumenta, wyszczególniając sposób postępowania z produktem podczas przechowywania i przygotowania do spożycia. Ponadto należy zidentyfikować, dla jakiej grupy konsumentów przeznaczony jest dany produkt

4. Opracowanie schematu procesu technologicznego

Schemat procesu technologicznego opracowany przez zespół ds. HACCP w formie diagramu powinien opisywać wszystkie surowce, poszczególne etapy produkcji oraz warunki składowania i dystrybucji. W opisie należy podać podstawowe parametry, tj.: temperatura i czas trwania obróbki termicznej, wilgotność produktu i otoczenia, pH produktu, miejsce kontroli jakości, sposoby monitorowania itp.

5. Weryfikacja schematu procesu technologicznego

Po opracowaniu schematu zespół powinien sprawdzić zgodność przebiegu procesu technologicznego z diagramem oraz systematycznie go uaktualniać.

System HACCP funkcjonuje w oparciu o siedem podstawowych zasad. Dlatego dalsze postępowanie przy jego wprowadzaniu odbywa się zgodnie z założeniami zawartymi w tych zasadach⁽⁹⁾:

(9) Na podstawie seminarium nt.: „Wdrażanie systemu HACCP w zakładach przemysłu spożywczego”. SGS Supervise Poland Sp. z o.o. 1998.

1. Analiza zagrożeń - ustalenie potencjalnego zagrożenia, ocena ryzyka wystąpienia zagrożenia i określenie środków zapobiegawczych.

Należy sporządzić listę zagrożeń, które mogą wystąpić na każdym etapie procesu produkcyjnego. Analiza musi uwzględniać wszystkie rodzaje zagrożeń, tj.:

- **biologiczne:** bakterie, wirusy, pasożyty;
- **chemiczne:** pestycydy, herbicydy, metale ciężkie, pozostałości środków myjących, antybiotyki, naturalne toksyny, związki chemiczne;
- **fizyczne:** ciało obce np.: szkło, metal, papier, drewno.

2. Określenie krytycznych punktów kontroli CCPs

Krytyczny punkt kontroli to surowiec, miejsce, proces lub operacja jednostkowa, które należy tak kontrolować, aby zapobiec, wyeliminować lub zminimalizować wcześniej zidentyfikowane zagrożenia zdrowotne żywności. Punkty krytyczne powinny być wyznaczone dla każdego czynnika zagrażającego, jak również dla każdego etapu procesu produkcyjnego.

3. Określenie limitów krytycznych

Limit krytyczny to kryterium ustalone dla każdego środka zapobiegawczego, związanego z danym krytycznym punktem kontroli. Należy określić granice wartości i dopuszczalne tolerancje dla poszczególnych parametrów procesu, tj. temperatura, czas, wilgotność, kwasowość itp. Spełnienie tych kryteriów gwarantuje odpowiednią jakość zdrowotną żywności.

4. Utworzenie systemu monitorowania

Każdy krytyczny punkt kontroli należy poddać stałej, dokładnej kontroli czyli monitorować takimi metodami, które jednoznacznie wskażą moment przekroczenia limitów krytycznych procesu technologicznego. Wyniki obserwacji i pomiarów należy zapisywać i uwzględniać przy regulacji procesów. Zastosowanie monitoringu pozwala na skuteczne zapobieganie zagrożeniom zdrowotnym żywności poprzez szybkie podjęcie działań korygujących

5. Określenie działań korygujących w przypadku, gdy monitorowane parametry nie mieszczą się w limitach krytycznych

Działania korygujące obejmują:

- korektę i eliminowanie odchyień oraz przywrócenie kontroli procesu w punktach krytycznych,
- identyfikację produktu wytworzonego podczas wymknięcia się procesu spod kontroli,
- określenie sposobu postępowania z tym produktem w zależności od jego bezpieczeństwa zdrowotnego. W przypadku, gdy produkt nie stanowi zagrożenia dla zdrowia, może być dalej przetworzony lub sprzedany. Nato-

miast jeśli stwierdzono, że stanowi potencjalne zagrożenie, to należy określić czy można przywrócić jego przydatność do spożycia i w jaki sposób.

6. Opracowanie procedur weryfikacji

Celem przeprowadzania weryfikacji jest sprawdzenie skuteczności działania systemu HACCP.

Elementami weryfikacji są:

- *walidacja* czyli przegląd planu HACCP,
- *weryfikacja krytycznych punktów kontroli* (CCPs),
- *weryfikacja systemu HACCP*,
- *kontrola niezależna*.

Walidację przeprowadza się w celu sprawdzenia, czy plan HACCP jest prawidłowy i czy wymaga modyfikacji. Zespół ds. HACCP (lub osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje) dokonuje walidacji głównie w przypadku:

- zmiany technologii produkcji,
- zmiany surowców,
- auditu,
- powtarzających się odchyień,
- nowego sposobu dystrybucji itp.

Weryfikacja CCPs obejmuje m.in.:

- przegląd zapisów dotyczących monitorowania i działań korygujących,
- celowe próbobranie i testowanie,
- kalibrację i przegląd zapisów dotyczących kalibracji.

Weryfikacji systemu HACCP zwykle dokonuje się raz w roku poprzez:

- audyty dotyczące prawidłowości funkcjonowania systemu HACCP oraz przeglądu zapisów,
- przeprowadzenie testów mikrobiologicznych produktu końcowego.

Kontrola niezależna obejmuje:

- przegląd planu HACCP i jego modyfikacji,
- przegląd zapisów dotyczących monitorowania, działań korygujących, weryfikacji,
- kontrolę wizualną procesu technologicznego,
- próbobranie i analizy.

7. Prowadzenie dokumentacji systemu

Podstawowa dokumentacja systemu HACCP składa się z:

- *planu HACCP i dokumentów wspomagających*, obejmujących m.in.: tabelę analizy zagrożeń, listę członków zespołu ds. HACCP;

- **raportów monitorowania punktów krytycznych** zawierających: tytuł, nazwę zakładu, datę i czas, rodzaj produktu, opakowania, aktualne obserwacje i pomiary, limity krytyczne, podpisy osób odpowiedzialnych, datę zatwierdzenia;
- **raportów działań korygujących** zawierających: identyfikację produktu, opis odchylenia od limitów krytycznych, opis podjętych działań korygujących, nazwisko osoby odpowiedzialnej za podjęcie tych działań;
- **zapisów dotyczących weryfikacji systemu**, tj.: wyników inspekcji pomieszczeń produkcyjnych i terenu zakładu, testów sprawdzających aparaturę, testów mikrobiologicznych i fizykochemicznych wyrobu końcowego i półproduktów, zapisów auditu weryfikujący zgodność dostawy z wymaganiami zakładu i innych.

Wszystkie procedury HACCP powinny być bardzo dokładnie udokumentowane i odpowiednio przechowywane.

Postępowanie zgodnie z wytycznymi zawartymi w ww. zasadach oraz przestrzeganie dobrej praktyki produkcyjnej i higienicznej, a także odpowiednie przeszkolenie i całkowite zaangażowanie wszystkich pracowników gwarantuje wysoką jakość żywności z punktu widzenia bezpieczeństwa zdrowotnego. Jednak, ze względu na wysoką specyficzność, plan działań systemu HACCP musi być opracowany dla każdego zakładu przemysłu spożywczego oddzielnie i wymaga prowadzenia systematycznej aktualizacji i weryfikacji szczególnie przy zmianie surowców, technologii produkcji, czy też maszyn i urządzeń.

W warunkach gospodarki wolnorynkowej o wytworzenie żywności całkowicie bezpiecznej dla zdrowia zabiegają nie tylko konsumenci mający coraz większe wymagania odnośnie jakości spożywanej żywności, ale także producenci, dla których zła jakość często oznacza poważne straty finansowe i powoduje długotrwałe negatywny image firmy oraz rządy i organizacje międzynarodowe traktujące zdrowie i bezpieczeństwo konsumenta jako dobro nadrzędne.

Polska jako państwo zabiegające o włączenie w struktury Unii Europejskiej rozpoczęła już proces stopniowego dostosowywania gospodarki żywnościowej do wymagań unijnych. Dotychczas w polskim ustawodawstwie nie ma jednoznacznych przepisów nakazujących wdrażanie systemu kontroli jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego opartego na zasadach HACCP w całym przemyśle spożywczym. Jedynie zakłady produkujące dietetyczne środki spożywcze, na mocy Rozporządzenia MZiOŚ z dnia 22 sierpnia 1996 roku, zobowiązane są do wprowadzenia kontroli wewnętrznej produkcji na podstawie Systemu Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli.⁽¹⁰⁾

Członkostwo Polski w UE pozwoli na zniesienie barier handlowych i przyczyni się do zwiększenia eksportu produktów rolno-spożywczych na rynek unij-

(10) S.Ziajka, W.Dzwołak: Wdrażanie systemu HACCP w produkcji bezpiecznej żywności w Polsce. [w:] Przemysł spożywczy 6/98, s. 20.

ny. Integracja Polski z UE stawia wysokie wymagania jakościowe producentom żywności. Produkty żywnościowe muszą być konkurencyjne, odpowiadać normom europejskim i posiadać certyfikaty uznawane we wszystkich państwach członkowskich UE.

Z tego powodu, wielu polskich producentów eksportujących żywność na rynek unijny wprowadziło już system HACCP. Są to głównie zakłady przemysłu mięsnego, drobiarskiego i mleczarskiego. Szacuje się, że obecnie w ponad 30% przedsiębiorstw produkujących żywność trwają prace wdrożeniowe, a ich liczba ciągle wzrasta.

System HACCP jako narzędzie zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego żywności wymaga stosowania takich maszyn i urządzeń, które nie powodują powstawania zagrożeń mikrobiologicznych, chemicznych ani fizycznych. Dlatego, w wielu zakładach przemysłu spożywczego konieczna jest ich modernizacja bądź zakup nowych. Niestety dla większości małych i średnich przetwórci wprowadzenie systemu HACCP będzie niemożliwe bez pomocy finansowej z zewnątrz z powodu ogromnych nakładów inwestycyjnych. Wtedy jedyną szansą na przetrwanie ich działalności będzie produkcja na rynek lokalny, z zachowaniem dobrej praktyki produkcyjnej i higienicznej.

Podsumowując, system HACCP obowiązujący w UE, USA, Kanadzie, Australii, Nowej Zelandii i Japonii oraz zatwierdzony przez WHO i Kodeks Żywnościowy, określany jest jako jedno z najbardziej skutecznych i ekonomicznych narzędzi zapewnienia wysokiej jakości i bezpieczeństwa zdrowotnego żywności, ponieważ:

- może być zastosowany do każdego rodzaju żywności i wprowadzony do każdego zakładu branży spożywczej;
- jest uniwersalny i można go dostosować do charakteru i specyfiki produkcji;
- opiera się na profilaktyce, obniżając koszty produkcji;
- **pozwała na wyprodukowanie żywności o gwarantowanej jakości zdrowotnej.**

Z PRACY DORADCZEJ

ZENON SZEPYTOWSKI

Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Modliszewicach

PRZYGOTOWANIE KADRY MENEDŻERSKIEJ DLA NOWOPOWSTAJĄCYCH ORGANIZACJI ROLNICZYCH W WOJEWÓDZTWIE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Pojęcie *menedżer i marketing* jeszcze do niedawna było mało znane, szczególnie w środowisku wiejskim.

Według Petera Druckera *marketing* posiada tak fundamentalne znaczenie, że nie może być rozpatrywany jako oddzielna funkcja. Jest to cały biznes widziany z punktu widzenia jego ostatecznego wyniku, to jest z punktu widzenia klienta. Z kolei Ray Corey twierdzi, że na *marketing* składają się wszystkie te działania, za pomocą których przedsiębiorstwo przystosowuje się do swego otoczenia – w sposób twórczy i zyskowny. Zadaniem marketingu jest przekształcenie potrzeb społecznych w możliwości osiągnięcia zysku.

Słowo menadżer oznacza dyrektora, administratora, kierownika, zarządzającego, przełożonego. Jego rola sprowadza się do spowodowania osiągnięcia przez zespół założonych celów.

Jeszcze do niedawna w środowisku wiejskim nieznane były również pojęcie *agrobiznesu*, dotyczące zorganizowania podmiotów gospodarczych w szeroko rozumianym obszarze gospodarki żywnościowej, *poprawy jakości*, wykorzystujących istniejące możliwości działania i dostosowania się do nich.

Zakładając, że zysk w gospodarstwie rolniczym powstaje w 1/3 z pracy, w 1/3 z marketingu produktów rolniczych i w 1/3 z umiejętnego zarządzania finansami, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu przeprowadziła badania, których celem było określenie, w jakim stopniu te trzy czynniki wykorzystywane

były przez rolników w badanych gospodarstwach. Wyniki badań były bardzo wymowne, bowiem jak stwierdzono:

- zasoby pracy wykorzystywane są w 70%;
- marketing w 20%;
- zarządzanie finansami w 15%.

Poziom wykorzystania potencjalnych możliwości tych trzech czynników ekonomicznych jest zbieżny z poziomem wykształcenia rolników, rozdrobnieniem gospodarstw, relatywnie niską produktywnością ziemi, szczególnie w Polsce południowo-wschodniej, w tym i w województwie świętokrzyskim.

Jakie zatem kierunki pracy doradczej wśród rolników województwa świętokrzyskiego przyjęło kierownictwo Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Modliszewicach?

Jednym ze sposobów obrony pozycji producentów jest zmiana sposobów uczestnictwa na rynku. Rolnik musi stać się aktywnym uczestnikiem tego rynku, a jednym ze sposobów jest powołanie przez producentów własnych organizacji pełniących rolę integratora rozproszonych, pojedynczych, często drobnych producentów.

Zbliżające się wejście Polski do Unii Europejskiej wymaga przygotowania się gospodarki żywnościowej do skutecznego konkutowania polskiej żywności z produktami zagranicznymi. Podstawą takiego działania, tworzącego warunki do skutecznego konkutowania jest budowa i dostosowanie struktur marketingowych producentów rolnych, handlowców i przetwórców, stymulowanie systemów podnoszenia jakości surowców rolnych i ich wykorzystania przez krajowy przemysł przetwórczy.

Sposobem rozwiązywania tego problemu w warunkach rozdrobnionego rolnictwa może być organizowanie się rolników w rolnicze grupy producenckie i profesjonalne nimi zarządzanie.

W województwie świętokrzyskim rolnicy zorganizowali, przy wydatnej pomocy służb doradczych WODR, 57 grup producenckich, które są zarejestrowane i w zdecydowanej większości podjęły już działalność gospodarczą.

W ostatnim czasie systematycznie wzrasta zainteresowanie rolników organizacją grup producenckich, o czym świadczy liczba zgłoszonych wniosków do rejestracji w sądach, ale nie rozwiązany jest problem kadry menedżerskiej dla tych grup. Z dotychczasowego doświadczenia wynika, że członkami grup producenckich są rolnicy, którzy zdecydowaną większość wytworzonej produkcji przeznaczają na sprzedaż. Jeżeli średnia powierzchnia gospodarstwa w województwie świętokrzyskim wynosi 5.4 ha, to średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolników będących członkami grup producenckich przekracza 14 ha. Producenci ci coraz więcej czasu poświęcają technologii i wzrostowi produkcji w swoim gospodarstwie, nie mają czasu na poszukiwanie rynku zbytu.

Zarządy już istniejących grup producenckich wyrażają chęć zatrudnienia osoby posiadającej przynajmniej podstawową wiedzę w zakresie organizacji i zarządzania przedsiębiorstwem rolniczym.

Przygotowując kadre dla potrzeb zarządzania przedsiębiorstwem rolniczym, w tym i grupami producenckimi, należy w szerszym stopniu niż dotychczas uwzględnić jej przygotowanie w zakresie organizacji marketingu z małych obszarowo gospodarstw i przetwórstwa produktów rolnych, a także dla tych potrzeb kształcenie ekonomistów agrobiznesu. Obecnie na średnim poziomie kształcenia, ekonomii rolnictwa można uczyć się w zawodzie technik ekonomista – specjalność rynek i rachunkowość rolna. Jest to nie wystarczające, bo zawód ten przygotowuje kadre głównie dla potrzeb rachunkowości.

Z danych GUS wynika, że w rolnictwie województwa świętokrzyskiego rolnicy posiadający wyższe wykształcenie stanowią zaledwie 1,95%, wskaźnik ten dla kobiet wynosi 2,24%, a dla mężczyzn 1,81%. Wykształcenie średnie rolnicze posiada zaledwie 2,7%, wskaźnik ten dla kobiet wynosi 2,51%, a dla mężczyzn 2,73%. Istnieje zatem pilna potrzeba możliwie szybkiego podniesienia poziomu wykształcenia rolników.

Nieco lepiej przedstawia się sytuacja w pionie spółdzielczym i przedsiębiorstwach zajmujących się przetwórstwem rolnym oraz zaopatrzeniem w środki produkcji. Stwierdzono, że w stu losowo wybranych firmach na terenie województwa świętokrzyskiego tylko 11% kierowników posiada wyższe wykształcenie, ale najczęściej kierunkowo nie związane z wykonywanym zawodem. Nie było natomiast ani jednej osoby na stanowisku kierowniczym posiadającej wykształcenie o specjalności zarządzania w agrobiznesie.

W związku z tym, istnieje potrzeba przygotowania ludzi do zawodu uwzględniającego wszystkie zagadnienia ekonomiczne w powiązaniu ze specyfiką agrobiznesu. Chodzi przede wszystkim o umieszczenie w programie nauczania zagadnień ekonomiki produkcji, metod analizy ekonomicznej, rachunku ekonomicznego, badań rynku, zasad negocjacji, planowania produkcji, zarządzania i organizacji w gospodarstwie i przedsiębiorstwie rolniczym, marketingu rynku rolnego, podejmowania decyzji, etyki. Nauczanie tych zagadnień powinno przygotować specjalistów, którzy mogliby pracować w otoczeniu rolnictwa, organizując produkcję rolniczą, kierując zakładami przetwarzania produktów rolniczych, w tym i w rolniczych grupach producenckich.

Wychodząc naprzeciw tym potrzebom w Wojewódzkim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Modliszewicach opracowano projekt pt.: „Przygotowanie absolwentów szkół średnich zamieszkałych w środowisku wiejskim do pełnienia funkcji menedżera w nowo powstałych przedsiębiorstwach gospodarczych rolników”.

Zasadniczym celem projektu było: po prawidłowym doborze kandydatów do udziału w szkoleniu, przekazanie im podstaw fachowej wiedzy ekonomicznej i umiejętności zarządzania, niezbędnych do prowadzenia działalności gospodar-

czej w warunkach wolnego rynku. Założone, że osoby, które ukończą kurs będą inicjatorami i inspiratorami w podejmowaniu działań gospodarczych na terenach wiejskich. Powinny posiadać niezbędną wiedzę potrzebną do aktywnego włączania się do łańcucha marketingowego żywności, wykraczającego poza ogniwo produkcji. W szkoleniu uczestniczyć mieli młodzi mieszkańcy wsi, absolwenci szkół średnich, aktualnie prowadzący bądź planujący w przyszłości zorganizowanie grupowej działalności gospodarczej, a następnie kierowanie nią. Ofertę szkoleniową zaadresowano do ludzi w wieku 25 – 35 lat, z byłego województwa kieleckiego. W celu dotarcia do jak najszerzego grona zainteresowanych informacje na temat kursu rozesłane zostały do Rejonowych Urzędów Pracy i Urzędów Gmin. Były również publikowane w lokalnej prasie i radiu.

Zgodnie z założeniami projektu, w szkoleniu winno uczestniczyć 40 osób. Natomiast liczba zgłoszeń, jakie otrzymano od kandydatów zainteresowanych uczestnictwem w szkoleniu, przekroczyła najśmielsze nawet oczekiwania. Chęć uczestnictwa w kursie zgłosiło 379 osób. W wyniku przeprowadzonych rozmów kwalifikacyjnych warunki uczestnictwa spełniało 287 osób. Spośród tej grupy zakwalifikowano na pierwszą turę 42 osoby. W sumie w szkoleniu uczestniczyły 44 osoby po 22 w grupie.

Program szkoleniowy składał się z dwu części, pierwsza obejmowała 160 godzin wykładów. Typowy dzień szkolenia składał się z 8 godzin zajęć z przerwą na kawę i obiad.

W drugiej części, 40 godzinnej wszyscy, uczestnicy wyjechali do Austrii w celu praktycznego zapoznania się z organizacją marketingu rolniczego.

W czasie pobytu w Austrii uczestnicy byli podejmowani przez Kierownictwo Giełdy Rolnej w Wiedniu, spotkali się z Zarządem Izby Rolniczej w Dolnej Austrii, zwiedzili gospodarstwa rolne sprzedające produkty dzięki przynależności do Spółdzielni. Zapoznali się z praktyczną organizacją pracy spółdzielni rolniczych w Dolnej Austrii.

Program szkoleniowy obejmował takie bloki tematyczne jak:

1. Wielofunkcyjny rozwój wsi	19 godzin
2. Organizacje zarządzane, finansowane i kontrolowane przez rolników	58 godzin
3. Rynek i gospodarka rynkowa a grupowa działalność gospodarcza	10 godzin
4. Podstawy marketingu	20 godzin
5. Organizacja i zarządzanie rolniczą grupą marketingową	6 godzin
6. Zarządzanie i negocjacje handlowe	6 godzin
7. Zasady naliczania świadczeń podatkowych	6 godzin
8. Wybrane zagadnienia z uczestnictwa w działalności gospodarczej	8 godzin

9. Sporządzanie i weryfikacja planów przedsięwzięć w celu uzyskania kredytu preferencyjnego	27 godzin
10. Wyjazd szkoleniowy do organizacji zarządzanych, finansowanych i kontrolowanych przez rolników jednego z krajów Unii Europejskiej	40 godzin

Zgodnie z opracowanym harmonogramem kurs zakończono 15 września 1998 roku. Nasuwa się pytanie, jakie wymierne efekty uzyskano do chwili obecnej (30 kwietnia 1999 roku). Spośród 44 grupy uczestników szkolenia 6 osób podjęło pracę w firmach nie związanych bezpośrednio z rolnictwem, 11 osób zatrudnionych zostało przez zarządy rolniczych grup producenckich, 4 osoby podjęły działalność gospodarczą na własną rękę, 12 osób czynnie uczestniczy w organizacji grupy producenckiej, najczęściej w miejscu zamieszkania. Pozostałe osoby do chwili obecnej nie wykazują zainteresowania podjęciem pracy z przyczyn obiektywnych, często rodzinnych.

Należy zaznaczyć, że ta forma szkolenia w chwili obecnej wychodzi naprzeciw potrzebom rolników, nie jest ona jednak kluczem do rozwiązania problemu przygotowania kadr menedżerskich.

Dokonując analizy poziomu wykształcenia rolników oraz tych, którzy pracują w usługach na rzecz rolnictwa stwierdzić trzeba, że poziom wykształcenia w tej grupie społecznej znacznie odbiega od średniej krajowej i każda inicjatywa szkoleniowa w tym zakresie wydaje się pożyteczną. Wiodącą rolę w przygotowaniu kadry menedżerskiej w naszym kraju odgrywać będą Szkoły Wyższe, ale rola Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego wydaje się być istotną, bowiem wiele Ośrodków posiada kadrę bardziej profesjonalną w tym zakresie niż większość średnich szkół rolniczych.

Wydaje się zatem koniecznością aby Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego organizowały kursy menedżerskie dla młodzieży pozostającej na wsi, która będzie skłonna podjąć pracę w organizacjach rolniczych. Biorąc jednak pod uwagę nasze doświadczenie w tym zakresie proponujemy, aby dla tego typu kursów opracować program szkoleniowy. Jeżeli propozycja taka byłaby przyjęta, deklarujemy swój udział w zespole roboczym. Ze względu na wysokie koszty finansowe związane z organizacją i przebiegiem tego typu szkolenia istotnym jest właściwy dobór uczestników. Na tym odcinku mamy również pewne spostrzeżenia, które chętnie przekazemy zainteresowanym jednostkom organizacyjnym.

TADEUSZ SZALCZYK
*Ośrodek Doradztwa Rolniczego
Sielinko*

WIELKOPOLSCY ROLNICY OTWIERAJĄ ZAGRODY*

W Polsce rolnictwo odgrywa nadal dużą rolę ekonomiczną i społeczną. Jest miejscem pracy dla 1/4, źródłem utrzymania dla 1/3, miejscem zamieszkania dla 1/2 ludności Polski. Rolnictwo w Wielkopolsce stanowi także znaczący dział gospodarki narodowej. Ludność związana z rolnictwem w Wielkopolsce liczy 960 tys. osób, tj. 29% ogółu ludności tego regionu. Powszechnie wiadomo, że na wsi, w rolnictwie żyje się biednie. Dochody rolników w stosunku do dochodów zatrudnionych w innych działach gospodarki są bardzo niskie, obrót kapitału bardzo wolny, na zainwestowane środki trzeba czekać rok, a nieraz i dłużej.

Badania IERiGŻ oraz analizy ODR-ów wykazują stale pogarszającą się opłacalność produkcji rolniczej. W 1998 r. relacje przeciętnego dochodu rolniczego do przeciętnego wynagrodzenia netto poza rolnictwem są najmniej korzystne dla rolnictwa od wielu lat. Wynagrodzenie rolników (przeciętny dochód rolniczy netto) stanowiło 40 proc. przeciętnego wynagrodzenia osób zatrudnionych poza rolnictwem. Ze względu na bardzo niską opłacalność produkcji rolniczej duże problemy ekonomiczne mają także nowoczesne, duże gospodarstwa rolne. Teraz bardziej niż kiedykolwiek wcześniej rolnicy muszą starać się o zbyt i jak najlepszą cenę swoich produktów, muszą poszukiwać nowych sposobów zarobkowania i nowych działań na rynku. Rolnicy oczekują także pomocy z zewnątrz.

Jedną spośród nielicznych organizacji mogących pomóc wsi i rolnictwu są ośrodki doradztwa rolniczego. Na terenie województwa wielkopolskiego działa 5 takich ośrodków. Najstarszym, o największych tradycjach i największym zasięgu (13 powiatów) jest Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Sielinku, działający głównie na terenie byłego województwa poznańskiego. Jednym z podstawowych zadań ODR-u jest doradztwo socjolno-bytowe, które adresowane jest do rodzin rolniczych i pośrednio do wszystkich mieszkańców wsi.

Przykładem działań Ośrodka może być rozwijająca się bardzo dynamicznie agroturystyka. W wielu rejonach Wielkopolski rolnicy, wykorzystując walory

* Artykuł złożono do druku przed zmianami reorganizacyjnymi instytucji doradztwa rolniczego na terenie województwa wielkopolskiego (Redakcja).

przyrodnicze krajobrazu, tradycje ludowe, pamiątki historyczne stwarzają w swoich gospodarstwach warunki pozwalające przyjąć turystów z miasta lub innych rejonów kraju, a także z zagranicy. Oferty spędzenia wolnego czasu na wsi, w zagrodzie rolnika są bardzo zróżnicowane, a zyski z tej działalności w niektórych przypadkach stanowią nawet 50% dochodów gospodarstw domowych.

W poszukiwaniu nowych form promocji wielkopolskiego rolnictwa i rozbudzenia ducha przedsiębiorczości, wśród rolników w ODR Sielinko zaplanowaliśmy i przeprowadziliśmy specjalną kampanię promocyjną, której nadaliśmy nazwę „Otwarta zagroda - wieś wielkopolska zaprasza”. Projekt kampanii został opracowany przez dyrektora ODR Sielinko i wdrożony przez liczne grono instytucji i osób. Celem nadrzędnym całego przedsięwzięcia była promocja wielkopolskiego rolnictwa - pokazanie mieszkańcom miast, jak pracują i żyją rolnicy. Stworzono szczególną szansę zwiedzenia gospodarstw rolnych miejskim rodzinom, które nie mają możliwości poznania warsztatu pracy w rolnictwie. Drugim celem przedsięwzięcia było zachęcenie rolników do pozyskiwania dodatkowych dochodów z wykorzystaniem zasobów gospodarstwa rolnego.

Dyrektor ODR wystąpił do wybranych rolników, w tym do wszystkich właścicieli gospodarstw agroturystycznych, z propozycją aby „otworzyli” swoje zagrody dla mieszkańców miast w ostatni weekend maja, tj. 29 i 30 maja br. Propozycję przyjęło 190 rolników i jedno duże gospodarstwo rolne (stadnina koni).

Rolnicy przygotowali bardzo zróżnicowane oferty od: nieodpłatnego oprowadzania gości po własnym gospodarstwie do bardzo wyspecjalizowanych usług rekreacyjnych i handlowych.

W ofertach gospodarstw „otwartych zagród” znalazły się propozycje: noclegów w domach i na polach namiotowych, poczęstunek kawą, herbatą, a nawet obiadem, sprzedaż różnych produktów rolniczych i innych wyrobów, pieczenie ziemniaków, ogniska, przejażdżki konne lub powózką, wycieczki rowerowe, wypożyczenie sprzętu wodnego, place zabaw dla dzieci.

Wszyscy rolnicy uczestniczący w programie posiadają telefony, stąd też wizyty w ich gospodarstwach były zapowiedziane wcześniej telefonicznie.

Kampanię promującą „Otwartą zagrodę” rozpoczęto na 6 tygodni przed jej terminem. Wszystkie oferty rolników zebrano w specjalnym katalogu. Ośrodek uzyskał patronat medialny środków masowego przekazu: Telewizji Poznańskiej, Radia Merkury i Gazety Poznańskiej. Gazeta Poznańska systematycznie, co tydzień publikowała informacje o zbliżającej się „Otwartej zagrodzie”, jako wyjątkowej majówki. Opublikowano oferty wszystkich 190 gospodarstw. Radio Merkury także systematycznie zachęcało mieszkańców miast do wizytowania „otwartych zagród”. Telewizja Poznańska opracowała specjalny program promocyjny, który wielokrotnie emitowano, każdego dnia przez 7 dni przed imprezą.

ODR Sielinko wydał specjalny informator o „Otwartej zagrodzie” w nakładzie 1 000 egzemplarzy, który rozpowszechniono w największych zakładach

pracy w Poznaniu (np. Zakłady H.Cegielskiego, Polfa, Amino itp.). Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne w Poznaniu umieszcilo specjalnie plakaty w autobusach i tramwajach.

Informacje o imprezie umieszczono na stronie internetowej ODR Sielinko. Wiele gazet lokalnych także uczestniczyło w promocji przedsięwzięcia. Niektórzy rolnicy dodatkowo indywidualnie reklamowali się w sklepach, prasie i zakładach pracy.

Przebieg imprezy był relacjonowany na żywo przez Telewizję Poznańską i Radio Merkury. Należy podkreślić wyjątkowo duży udział dziennikarzy w promowaniu przedsięwzięcia.

Szacuje się, że „otwarte zagrody” odwiedziło 3-4 tysiące osób (nie prowadzono specjalnej ewidencji zwiedzających). Stopień zainteresowania poszczególnymi gospodarstwami był bardzo różny. Rodziny miejskie chętniej odwiedzały gospodarstwa ulokowane przy dogodnych szlakach komunikacyjnych, w których było dużo różnych gatunków zwierząt, a zwłaszcza gdzie były konie lub możliwość wędkowania. Jedno z gospodarstw, aż przez około 200 osób. Wiele rodzin miejskich znalazło źródło tańszego zaopatrzenia się w podstawowe surowce rolne. Gospodarstwa agroturystyczne pozyskały wielu klientów na cały sezon.

Część rolników zachowała jednak bierną postawę, tzn. nie zrobiono nic więcej niż zgłoszenie uczestnictwa do udziału w imprezie. Odwiedziny gości w tych gospodarstwach przekonały właścicieli, że w przyszłości należy jednak przygotować specjalną ofertę handlową.

Sądzymy, że po raz pierwszy zorganizowana na taką skalę impreza promująca rolników zakończyła się sukcesem.

Wydatki związane z przygotowaniem przedsięwzięcia (wydawnictwa, plakaty, koszty organizacyjne) sfinansowano ze środków pozabudżetowych, dzięki życzliwości sponsorów.

Uważamy, że było to bardzo trafne przedsięwzięcie i że tą drogą wywołaliśmy u wielu mieszkańców miast zainteresowanie rekreacją na wsi i zakupami bezpośrednio w gospodarstwach rolnych. Daliśmy rolnikom przykład, że jest popyt na usługi agroturystyczne i że można dodatkowo zarobić na nietypowej sprzedaży produktów rolnych bezpośrednio w gospodarstwie. Ponadto wyrażamy przekonanie, że pobyt wielu rodzin miejskich w gospodarstwach rolnych pomoże stworzyć trwałe związki między rodzinami z miast i ze wsi i umożliwi poznawanie problemów wsi i jej mieszkańców.

Nawiązaliśmy także kontakt z organizatorami podobnej akcji w Niemczech w Brandenburgii. Wspólnie już przygotowujemy następną edycję imprezy w czerwcu 2000 roku. Planujemy jednocześnie w Brandenburgii, Wielkopolsce i na Ziemi Lubuskiej otwarte dni w gospodarstwach rolnych. Informacje o ofertach rolników uczestniczących w tym przedsięwzięciu będziemy upowszechniać jednocześnie w Polsce i w Brandenburgii. Mamy nadzieję, że tą drogą wzbudzimy u sąsiadów z Zachodu zainteresowanie ofertami polskich rolników.

ROMAN LUSAWA

*Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Poświętne
w Płońsku*

PAMIĘTAJCIE O OGRODACH, CZYLI SZKOŁA W GOSPODARSTWIE ROLNYM

Coraz większy niepokój zachodnich socjologów budzi fakt, że obywatele zjednoczonej Europy coraz częściej zadają sobie pytania następującej treści: „skąd się bierze mleko?”, „Czy krowa zawsze daje mleko?”, „Czym się karmi świnie?”, „Dlaczego gnojowica tak śmierdzi?”. Zadają je już nie tylko dzieci, ale i wielu dorosłych. Podobne zjawisko zaobserwować można już i w naszym kraju. Odwiedzający skansen w Sierpcu uczniowie podstawówki, z dwudziestotysięcznego miasta, „odkryli” w tamtejszej karczmie (znanej z filmu „Pan Tadeusz”) chleb ze smalcem. Okazało się, że w blisko czterdziestoosobowej grupie nikt wcześniej „takiej potrawy” nie spożywał. Żadne z dzieci w wieku ok. 10 lat nie jechało też wcześniej pociągiem(!). Konstatując bez specjalnego entuzjazmu fakt, że przynajmniej nasza młodzież nie odstaje od obowiązujących w świecie standardów zastanówmy się dlaczego tak się dzieje?

Tak powszechne w przeszłości kontakty społeczeństwa ze wsią zostały zerwane całkowicie lub przynajmniej są w znacznej mierze ograniczone. Praca rolnika i jego świat są dla wielu ludzi czymś obcym. Wiedza o zależnościach zachodzących w przyrodzie oraz o pochodzeniu i sposobach wytwarzania żywności poszła w zapomnienie.

Jest rzeczą ważną by rozwijać w społeczeństwie zrozumienie dla problemów rolnictwa i kształtować świadome postawy konsumenckie. Służy temu projekt „Szkoła w gospodarstwie rolnym – Nauczyć się - Przeżyć- Zrozumieć”⁽¹⁾. W kilku regionach Austrii w ramach tej inicjatywy funkcjonuje szereg modelowych przykładów, które rozwinęto na bazie indywidualnych przedsięwzięć.

Założenia projektu

„Szkoła w gospodarstwie rolnym” oferuje młodym ludziom wartościowe doświadczenia, które pozwalają zrozumieć procesy zachodzące w przyrodzie,

(1) Pichler G.: Schule auf dem Bauernhof. Lernen-Erfahren- Begreifen. Foerderungsdienst –Spezial zum folge 3/99.

w poszczególnych porach roku i podporządkowane im elementy tradycyjnego życia rodzin rolniczych.

„Szkoła w gospodarstwie rolnym” ma na celu przybliżenie austriackim dzieciom i młodzieży znaczenia rolnictwa, nauczanie obcowania z przyrodą, dostrzegania tworów natury jakie przetrwały w krajobrazie.

„Szkoła w gospodarstwie rolnym” powinna umożliwiać lepsze porozumienie pomiędzy rolnikami, uczniami i nauczycielami. Bezpośrednie efekty dydaktyczne, pobudzanie fantazji i kreatywność staną się osiągalne dzięki stosowaniu zasady „Działać, patrzeć, słuchać i odkrywać”.

Członkowie rodzin rolniczych posiadają wiedzę i wiele umiejętności, mają ogromne doświadczenie we współżyciu z przyrodą, które mogą w łatwo przyswajalnej formie przekazać młodym ludziom. Mogą w ten sposób zapracować na poprawę swojego image. Rodziny rolnicze dowiadują się od młodych ludzi, ich wychowawców i rodziców o ich przemyśleniach i wątpliwościach jakie nasuwają się im w związku z działalnością rolniczą.

Jednym z najważniejszych zadań szkoły jest wychowanie młodzieży na odpowiedzialnych, świadomych, krytycznych obywateli, którym nieobce są problemy ochrony przyrody, prawidłowego żywienia, a co za tym idzie produkcji żywności. Prowadzenie zajęć w gospodarstwie rolnym daje szerokie możliwości. Motto „Szkoły w gospodarstwie rolnym” należy rozumieć w następujący sposób: „Jesteśmy szkołą, która nie jest szkołą jaką znacie. Budynkiem szkolnym jest przyroda, klasą pole, łąka, las i obora. Naszymi nauczycielami są rośliny, zwierzęta i ludzie żyjący w gospodarstwie”. Jednak korzyści niematerialne nie powinny być jedynymi jakie osiąga rodzina rolnicza. Jej zaangażowanie powinno być przynajmniej w części opłacone. Jednak sposoby finansowania powinny uwzględniać specyfikę wiejską. Konkretnie rozwiązania są w trakcie opracowywania. W celu rozwijania tej koncepcji powołano w ramach ministerstwa rolnictwa specjalną grupę roboczą w celu opracowania następujących zagadnień:

1. Opracowanie przewodnika „Szkoły w gospodarstwie rolnym”

Przewodnik ten powinien dostarczyć wszelkich niezbędnych informacji tym rolnikom, którzy są zainteresowani udziałem w tej inicjatywie. Jest on przeznaczony także dla wszystkich osób związanych z oświatą na terenach wiejskich, ochroną środowiska rozwojem rolnictwa na terenach górskich. Uczniowie i ich rodzice uzyskują możliwość zdobycia informacji na temat możliwości korzystania z takiej formy nauczania. Przewodnik zawiera:

- Definicję „Szkoły w gospodarstwie rolnym”;
- Cele i zadania stawiane uczniom, nauczycielom, rodzicom i rodzinom rolniczym;
- Wytyczne dotyczące jakości (wymagania i sposoby sprostania im);

- Przedstawienie różnych form organizacyjnych przedsięwzięcia wraz z przykładami;
- Tematy i wskazówki metodyczne zajęć prowadzonych w ramach „Szkoły w gospodarstwie rolnym”;
- Wykaz adresów kontaktowych;
- Wykaz gospodarstw agroturystycznych (opis gospodarstw, adresy, ceny);
- Wskazówki w zakresie finansowania;
- Problemy z zakresu ubezpieczeń;
- Wykaz mediów i pomocy dydaktycznych.

Istnieje również zamiar udostępnienia części informacji zawartych w przewodniku za pomocą Internetu.

Planowany informator powinien pomóc uczestniczącym w przedsięwzięciu nauczycielom i optymalnie wykorzystać wynikające z niej możliwości. Jednak zawarte w nim propozycje powinny być możliwie elastyczne, dostosowane do możliwości uczniów, nauczycieli i rolników, ponieważ przedsięwzięcia podejmowane w ramach inicjatywy powinny pozwalać na realizację celów wychowawczych i dydaktycznych określonych w „wymaganiach jakościowych”.

2. Opracowanie wymagań jakościowych dla inicjatyw podejmowanych w ramach „szkoły w gospodarstwie rolnym”

Wymagania te powinny gwarantować realizację następujących postulatów:

- zajęcia przeprowadzane w gospodarstwie rolnym muszą tematycznie odpowiadać szkolnemu programowi, być przygotowywane i prowadzone wspólnie przez nauczycieli i członków rodziny rolnika;
- zajęcia „szkoły” muszą być wkomponowane w program nauczania;
- „szkoła w gospodarstwie” powinna realizować wszystkie kierunki pracy z uczniem, które wykorzystują i pobudzają jego inwencję;
- samodzielna praca uczniów powinna być priorytetem;
- zakres tematyczny zajęć powinien odpowiadać profilowi szkoły i wiekowi uczniów;
- w procesie dydaktycznym powinna zostać wykorzystana specyfika każdego z gospodarstw;
- współpraca pomiędzy szkołą i gospodarstwem rolnym powinna gwarantować żywą naukę powiązaną z problemami rolnictwa;
- rolnicy zaangażowani w projekcie powinni przejść szkolenie wstępne, a następnie podlegać ustawicznemu doszkądcaniu;
- nauczyciele uczestniczący w projekcie muszą zostać przeszkoleni na seminariach organizowanych w ramach projektu.

Dotychczasowe doświadczenia Austrii w prowadzeniu projektu

W ciągu kilkuletnich prac nad wdrożeniem programu zebrano bogate doświadczenia. Wypróbowano między innymi różne formy organizacji zajęć dydaktycznych, dostosowane do potrzeb oświaty i możliwości gospodarstw.

1. Odwiedziny w gospodarstwie – wycieczki – wywiady

Ten rodzaj zajęć prowadzony może być we wszystkich typach szkół i dla młodzieży w każdym wieku. Mogą to być zajęcia kilkugodzinne lub całodniowe. Istotne jest to, że dają się dobrze wkomponować w roczny i dzienny rytm pracy rolnika. Szczególnie przydatne do prowadzenia zajęć tego typu są gospodarstwa położone w pobliżu miejsca nauki ewentualnie takie, do których łatwo jest dojechać korzystając ze środków publicznej komunikacji. Godne polecenia jest powtarzanie wyjazdów tych samych klas do tych samych gospodarstw. Pozwala to młodzieży prześledzić sezonowość pracy w rolnictwie, obserwować zmiany zachodzące w przyrodzie, zrozumieć ciągłość zachodzących procesów. Nie oznacza to oczywiście, że w przypadku pojedynczych wyjazdów nie można pomyśleć o realizowaniu celów dydaktycznych.

Zajęcia tego typu muszą jednak zostać wcześniej dobrze przygotowane zarówno przez nauczyciela, jak i kierownika gospodarstwa. Konieczne jest także późniejsze omówienie wyjazdu w ramach lekcji prowadzonych w szkole. W innym przypadku nie uda się uzyskać odpowiednich efektów dydaktycznych.

W Austrii zrealizowano szereg projektów, które dostarczyły szereg interesujących impulsów. Wymienić wśród nich można projekt „Szkoła i Rolnictwo” realizowany w Tyrolu, w połowie lat dziewięćdziesiątych. Chodziło w nim o stworzenie sieci gospodarstw świadczących usługi edukacyjne. Inicjatywa okazała się trwała. W chwili obecnej trwają przygotowania do utworzenia stowarzyszenia skupiającego osoby zaangażowane przy realizacji projektu.

Główny nacisk przy realizacji tego projektu położono na sprawy organizacyjne, obejmujące zarówno kontakty pomiędzy gospodarstwami i szkołami, zabezpieczenie finansowe jak i opiekę dydaktyczną i metodyczną. Stwierdzono, że odwiedziny w gospodarstwie są doskonałym przygotowaniem do prowadzonych w szkołach podstawowych zajęć z tematów „Rolnictwo” oraz „Krowa i spółka”. Wartościowe materiały dydaktyczne przygotował Rolniczy Instytut Kształcenia Ustawicznego Styrii (LFI)⁽²⁾ Związek rolników Dolnej Austrii przedstawił katalog z adresami 30 gospodarstw prowadzących produkcję biologiczną i przygotowanych do podjęcia współpracy ze szkołami. W najbliższym czasie planuje się wydanie katalogu, w którym opisane zostaną wszystkie gospodarstwa uczestniczące w projekcie. Broszura ta będzie zawierać wszelkie informacje, które pozwolą nauczycielom dokonanie właściwego wyboru.

(2) Das Laendliche Fortbildungsinstitut der Steinmark.

2. Tydzień w gospodarstwie

Ten program umożliwia prowadzenie kilkudniowych (do jednego tygodnia) zajęć dydaktycznych. Ważne jest to, że gospodarstwo, nauczyciele i merytoryczni opiekunowie grup umożliwiają uczniom uczestnictwo w zajęciach, które zapewniają odpowiednie proporcje pomiędzy informacją, nauką własną i obserwacją. Całodzienny pobyt w gospodarstwie umożliwia poznanie życia rodziny wiejskiej, jej zadań i odpowiedzialności. Tygodniowy program umożliwia także poznanie otoczenia gospodarstwa, kultury, osobliwości przyrody itp. Jest on odpowiedni dla uczniów starszych (od 3 klasy szkoły podstawowej). Jeżeli pojedyncze gospodarstwo nie ma możliwości przyjęcia całej klasy projekt musi być realizowany w kilku położonych blisko siebie obiektach. Poszczególni rolnicy zapewniają kwatery i wyżywienie oraz organizację czasu na poszczególne dni pobytu. Do realizacji tego projektu najodpowiedniejsze są gospodarstwa agroturystyczne, które posiadają bazę noclegową, urządzenia sanitarne, miejsca do wypoczynku i są zainteresowane rozszerzeniem działalności po sezonie.

W Austrii stworzono do tej pory trzy bardzo dobre modele organizacyjne oparte na odmiennych koncepcjach. Dobre doświadczenia w realizacji programu zebrano w położonym w zachodniej części Styrii gospodarstwie Kinzerów. Gospodarstwo to nastawione było w przeszłości na agroturystykę realizowaną w ramach programu „Urlaub ma Bauerhof”⁽³⁾. Właściciele zdecydowali się na realizację poza sezonem projektu pod nazwą „Schullandwochen auf dem Bauerhof”⁽⁴⁾. W Projekcie uczestniczyli i nadzorowali prace eksperci z zakresu pedagogiki i dydaktyki. Kinzerowie otrzymali wsparcie ze strony przeszkolonych w tym zakresie rolników, gospodyń i przedstawicieli młodzieży wiejskiej.

Modele „Szkoła Alpejska” i „Szkoła Wizji i Odczuć” po długich i intensywnych przygotowaniach weszły w etap pilotażu w Austriackiej Szkole Alpejskiej⁽⁵⁾ w Westdorf (Tyrol). W celu utworzenia tej „Szkoły alpejskiej” powołano Stowarzyszenie Wspierania Rolnictwa i Oświaty⁽⁶⁾. Stawia sobie ono za cel prowadzenie działań na rzecz rolników działających na terenach górskich oraz na rzecz uczniów szczególnie mieszkających w miastach i centrach przemysłowych. Celem tych przedsięwzięć jest umożliwienie młodym ludziom poznania ukształtowanego siłami natury krajobrazu, odkrycia przyrody jako czynnika nadającego życiu sens, poznanie kultury miejscowej ludności.

(3) Urlop w gospodarstwie chłopskim.

(4) Tydzień szkoleniowy w gospodarstwie rolnym.

(5) Alpenschule in Oesterreich.

(6) Agrar und Schulbetreuungsverein.

3. Praktyki rolnicze

Praktyki rolnicze w programie nauki posiadają jak dotychczas jedynie Szkoły typu „Walddorf”⁽⁷⁾. Program tego typu szkół przewiduje wielotygodniową praktykę w gospodarstwie rolnym, podczas której młody człowiek zapoznaje się ze wszystkimi pracami, jakie wykonuje rodzina rolnicza w określonej porze roku, przejmuje na siebie część odpowiedzialności uczestniczy w życiu rodziny wiejskiej, poznaje jej etos i kulturę. Wymaga to od niego umiejętności współżycia z obcymi ludźmi. Od rodziny rolnika wymaga się natomiast zrozumienia, gotowości do zajęcia się praktykantem i udzielania mu wszechstronnej pomocy. Ze względu na to, że w jednym gospodarstwie może przebywać tylko jeden praktykant, zasięg tej formy jest siłą rzeczy mocno ograniczony.

W najbliższej przyszłości w Austrii zostaną wyszukane gospodarstwa spełniające wymagania określone w projekcie i są zainteresowane w tego typu działaniach. Dla wyłonionej grupy zorganizowane będą szkolenia w zakresie realizacji projektu. Zostanie wyznaczona instytucja koordynująca działania w ramach projektu, która byłaby partnerem do rozmów, zarówno dla szkół jak i gospodarstw rolniczych.

Do realizacji projektu zostaną włączone lokalne władze oświatowe, co zapewni, iż szkoły otrzymają informację o projekcie, a nauczyciele zainteresowani jego realizacją otrzymają wsparcie. Konieczne jest znalezienie sponsorów, którzy wesprą projekt finansowo. W celu inauguracji programu w roku szkolnym 1999/2000 zwołana zostanie konferencja prasowa pod auspicjami Federalnego Ministra Rolnictwa i Leśnictwa, Federalnego Ministra do Spraw Oświaty i Kultury oraz Federalnego Ministra ds. Środowiska Naturalnego.

Możliwość adaptacji do polskich warunków i korzyści z ewentualnego podjęcia inicjatywy w naszym kraju

Wydaje się, że inicjatywa nazwana przez Austriaków „Szkołą w gospodarstwie rolnym” może być łatwo adaptowana do polskich warunków i przynieść korzyści rolnikom i społeczności wiejskiej. Do najważniejszych zaliczyć można:

1. Zapewnienie dodatkowych dochodów przez stworzenie stabilnego popytu na usługi edukacyjne.
2. Integracja społeczności lokalnej (rolników, nauczycieli wiejskich, przedstawicieli samorządu terytorialnego) wokół programów przynoszących wymierne korzyści ekonomiczne.

(7) Typ niemieckich szkół prywatnych znany jest z oryginalności, przekazywanych treści i sposobów nauczania. Twórcą, opartej na wartościach chrześcijańskich, filozofii idealistycznej i zrozumieniu przyrody, idei szkół typu „Walddorf” był w roku 1912 Rudolf Steiner.

3. Podniesienie poziomu edukacyjnego wsi poprzez prowadzenie szkoleń dla uczestników programu oraz bezpośrednie kontakty pomiędzy rolnikami, nauczycielami, rodzicami i młodzieżą z miast i wsi.
4. Wzrost liczby gospodarstw zaangażowanych w świadczenie usług turystycznych, ze względu na to, że pojedyncze obiekty mogące przyjmować jednorazowo do 20 osób, przy obecnej liczebności klas, nie są w stanie zagwarantować odpowiednich warunków do realizacji programu.

Wydaje się, że realizacja projektu nie powinna nastęrczyć zbyt wielu problemów. Nie powinna też łączyć się z większymi wydatkami. Za takim twierdzeniem przemawia fakt, że już w chwili obecnej posiadamy wiele atutów, które łatwo, a przede wszystkim bez większych nakładów finansowych można wykorzystać. Można nawet zaryzykować postawienie tezy, że część pracy przygotowanej została już wykonana:

1. Wyższe uczelnie rolnicze posiadają duże, bo kilkunastoletnie doświadczenie w organizowaniu praktyk w gospodarstwach rolników. Autor artykułu jako student Wydziału Ekonomiczno – Rolniczego SGGW-AR uczestniczył w roku akademickim 1981/82 w sześciomiesięcznych praktykach zorganizowanych w gospodarstwie Stanisława Łyczyńskiego, we wsi Domanice, w gminie Mosina. Praktyki tego typu organizowane są w dalszym ciągu między innymi na terenie województwa byłego ciechanowskiego.
2. Ośrodki Doradztwa Rolniczego i jednostki organizacyjne Krajowego Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich posiadają duże doświadczenie w organizowaniu turystyki na terenach wiejskich⁽⁸⁾.
3. Istnieje duża liczba obiektów agroturystycznych, które od lat świadczą usługi, a ich właściciele posiadają już znaczne doświadczenie w tej dziedzinie. Liczbę takich obiektów szacuje się na około 2.500, w tym blisko 2.000 współpracujących z ODR. W tej liczbie znajdują się obiekty dysponujące dostateczną ilością miejsc noclegowych by móc przyjmować klasy na dłuższy pobyt.
4. W latach ubiegłych zgromadzono wiele doświadczeń we współpracy z jednostkami wspierającymi rozwój agroturystyki za granicą, w tym w Niemczech i Austrii⁽⁹⁾, co może być atutem, gdyby podjęto próbę adaptacji na polski grunt programu „Schule im Bauerhoff”.

Gdyby zaprezentowana w niniejszym opracowaniu idea wykorzystania austriackich doświadczeń znalazła uznanie być może warto byłoby zatytułować ją słowami zaczerpniętymi ze znanego utworu Jonasza Kofty: „Pamiętajcie o ogrodach”.

(8) E.Kmita (redakcja): Raport o stanie wiejskiej bazy noclegowej opracowany w ramach projektu PL 9310-02-02 Turystyka wiejska: Rozwój Wiejskiej Bazy Noclegowej program PHARE TOURIN II. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie. Kraków, grudzień 1997 r.

(9) E.Kmita: Polsko-Niemiecka współpraca w dziedzinie agroturystyki w latach 1992-1998. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1/99.

INFORMACJE

ANNA PABICH

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

OPINIA DORADCÓW ODR O TEMATACH BADAŃ NAUKOWYCH PRZEZNACZONYCH DO UPOWSZECHNIANIA W 1999 ROKU

Stałą, przyjętą przez doradztwo formą upowszechniania wyników badań, a także efektem współpracy Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich z jednostkami badawczo-rozwojowymi resortu rolnictwa i uczelniami rolniczymi jest wydawany co roku „Informator o wynikach badań naukowych przeznaczonych do upowszechniania”. Celem tej współpracy jest popularyzacja wyników najnowszych, zakończonych prac badawczych, które w uznaniu przekazujących je autorów mogą znaleźć zastosowanie w praktyce rolniczej. Informator zawiera krótkie opisy tematów, a także istotne informacje dotyczące efektów ekonomicznych możliwych do osiągnięcia w wyniku stosowania innowacji. Podane nazwiska i adresy autorów tematów umożliwiają natomiast bezpośredni kontakt z zainteresowanym.

W tegorocznym (7) wydaniu Informatora zebrano 257 tematów z następujących instytucji:

- **jednostki badawczo-rozwojowe resortu rolnictwa (175 tematów)**
 - Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego 9
 - Instytut Bud. Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa 13
 - Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin 16
 - Instytut Melioracji i Użytków Zielonych 16
 - Instytut Przemysłu Mięsnego i Tłuszczowego 7
 - Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich 2
 - Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa 65

– Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa	13
– Instytut Warzywnictwa	18
– Instytut Zootechniki	6
– Instytut Maszyn Spożywczych	3
– Centralne Laboratorium Przemysłu Paszowego	4
– Centralne Lab. Technologii Przetw. i Przechow. Zbóż	3
● pozostałe instytuty, uczelnie rolnicze (82 tematy)	
– Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN	3
– Instytut Ochrony Środowiska	2
– Instytut Mleczarstwa	1
– Instytut Nawozów Sztucznych	3
– Instytut Włókien Naturalnych	2
– Akademia Rolnicza – Kraków	1
– Akademia Rolnicza - Poznań	5
– Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna - Siedlce	2
– Akademia Rolnicza - Szczecin	20
– Akademia Rolnicza – Wrocław	43

Tematy w Informatorze pogrupowano w 4 niezależnych działach problemowych, zawierających:

– produkcja roślinna	85 tematów,
– produkcja zwierzęca	45 tematów,
– ogrodnictwo	92 tematy,
– przetwórstwo, ochrona środowiska, rozwój terenów wiejskich	35 tematów.

W roku 1999 liczba zgłoszonych tematów (257) jest nieco większa, niż w latach ubiegłych (203 w 1998 roku, 200 w 1997 roku). Wynika ona z większej aktywności uczelni rolniczych, szczególnie AR w Szczecinie i Wrocławiu, które poza Instytutem Sadownictwa i Kwiaciarstwa (65) zamieściły w Informatorze, najwięcej tematów przeznaczonych do upowszechniania.

Podobnie jak w poprzednich latach, w każdej części Informatora zamieszczono ankietę, z wyszczególnionymi tematami prac badawczych przeznaczonymi do upowszechniania. Skierowano ją do doradców ODR z prośbą o wyrażenie opinii, które z tematów mogą być przydatne w ich pracy doradczej lub którymi zainteresowany może być rolnik (producent). Stopień zainteresowania wyrażano w 5 punktowej skali.

Na ankietę pełnej odpowiedzi udzieliło 27 Ośrodków Doradztwa Rolniczego, na 49 wg ubiegłorocznej organizacji doradztwa. Analizując wyniki ankiet trudno jednoznacznie zinterpretować stopień zainteresowania tematami zamieszczonymi w Informatorze wśród kadry doradczej. Na 257 tematów upowszechnienio-

wych 40% określono stopniem zainteresowania 3.0 i większym, a 19% poniżej 2.0, w 5-cio punktowej skali (tabela 1).

Tabela 1

Procentowy udział tematów w działach wg stopnia zainteresowania

Dział tematyczny	Liczba tematów ogółem	Procentowy udział tematów ze średnią	
		3.0 i większą	poniżej 2.0
produkcja roślinna	85	57	7
produkcja zwierzęca	45	33	27
ogrodnictwo	92	37	17
przetwórstwo, ochrona środowiska, rozwój terenów wiejskich	35	17	40

Źródło: Wyniki badań ankietowych KCDRRiOW.

Najwięcej tematów upowszechnieniowych, którymi doradcy ODR zainteresowani są w największym stopniu dotyczy produkcji roślinnej. Tematyka tego działu, obok produkcji zwierzęcej, w całości mieści się w obszarze działań doradców tych specjalności. Mimo tego, wiele tematów z produkcji zwierzęcej (27%) jest przedmiotem słabego zainteresowania doradców ODR. Są to tematy dotyczące specyfiki produkcji takich grup zwierząt jak: owce, kozy, lisy itp. lub tematy związane z lecnictwem zwierząt, którym doradcy nie zajmują się. Słabe zainteresowanie wyrazili doradcy tematami dotyczącymi przetwórstwa spożywczego, głównie chyba dlatego, że dotyczą one produkcji przemysłowej, wysoko specjalistycznej lub badań wymagających sprzętu pomiarowego, nie mającego zastosowania w produkcji rolniczej.

Sumując liczbę punktów wszystkich otrzymanych odpowiedzi z ODR uszeregowano tematy o największym zainteresowaniu w opinii doradców (tabela 2). W celu porównań tematów między działami posłużono się średnią arytmetyczną punktów, uzależnioną od liczby otrzymanych ankiet w dziale.

Tabela 2

Tematy o największym zainteresowaniu w opinii doradców ODR wg „Informatora o tematach prac badawczych przeznaczonych do upowszechniania '99”

Lp.	Temat	średnio pkt. (max 5)
1.	Sterowanie jakością ziarna zbóż poprzez technologie produkcji <i>Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa</i>	4.5
2.	Reakcja pszenicy ozimej (chlebowej) na termin i gęstość siewu <i>Akademia Rolnicza Wrocław</i>	4.4
3.	Aktywizacja gospodarcza terenów wiejskich <i>Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN</i>	4.4
4.	Upowszechnianie integrowanych metod w zwalczaniu chorób truskawki <i>Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa</i>	4.2

Lp.	Temat	średnio pkt. (max 5)
5.	Kompleksowa ochrona cebuli przed chorobami grzybowymi i alternariozą <i>Instytut Warzywnictwa</i>	4.2
6.	Nowa wersja komputerowego doradztwa technologii produkcji zbóż <i>Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa</i>	4.2
7.	Upowszechnianie zastosowania nowych fungicydów w zwalczaniu parcha i mączniaka jabłoni <i>Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa</i>	4.1
8.	Kompleksowa ochrona pomidora w uprawie gruntowej przed chorobami grzybowymi i bakteryjnymi <i>Instytut Warzywnictwa</i>	4.1
9.	Oszczędne energetycznie systemy uprawy roli w zmianowaniu <i>Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa</i>	4.1
10.	Charakterystyka techniczno-ekonomiczna zagrodowych oczyszczalni ścieków <i>Instytut Melioracji i Użytków Zielonych</i>	4.1
11.	Uprawa owsa nagiego na glebie lekkiej <i>Akademia Rolnicza Wrocław</i> <i>Instytut Melioracji i Użytków Zielonych</i>	4.0
12.	Przedzbiórcza ochrona kapusty głowiastej przed chorobami okresu przechowywania <i>Instytut Warzywnictwa</i>	4.0
13.	Gospodarowanie w polu i zagrodzie ograniczające zanieczyszczenia wody i atmosfery <i>Instytut Melioracji i Użytków Zielonych</i>	4.0
14.	Chwasty stanowiące największe zagrożenie dla pszenicy ozimej i jarej <i>Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna Siedlce</i>	3.9
15.	Decistab w ochronie kapusty późnej przed gąsienicami <i>Instytut Warzywnictwa</i>	3.8
16.	Uprawa i użytkowanie kukurydzy na kiszonkę z całych roślin <i>Instytut Zootechniki</i>	3.8
17.	Ocena wpływu na środowisko wodne obiektów rolniczego wykorzystania ścieków i gnojowicy oraz inwestycji związanych z hodowlą zwierząt <i>Instytut Ochrony Środowiska</i>	3.8
18.	Technologiczne uwarunkowania produktywności roślin strączkowych i ich mieszanek ze zbożami <i>Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa</i>	3.7
19.	Uprawa mieszanek strączkowo-zbożowych i wykorzystanie ich w żywieniu zwierząt <i>Instytut Zootechniki</i>	3.7
20.	Upowszechnianie urządzeń do chemicznego zwalczania chwastów w sadach obniżonymi dawkami herbicydów <i>Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa</i>	3.7

Tematyka upowszechnieniowa, wybrana przez doradców ODR spośród propozycji jednostek badawczo-rozwojowych i uczelni rolniczych, zamieszczonych w Informatorze '99, wydaje się dokładnie odzwierciedlać problemy naszego rolnictwa, bowiem tematy o największym stopniu zainteresowania dotyczą tematyki:

- jakości produkcji zbóż,
- rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich,
- kompleksowych (integrowanych) metod ochrony roślin w sadownictwie i warzywnictwie, oszczędnego (energetycznie) gospodarowania,

- ochrony środowiska wiejskiego,
- uprawy kukurydzy, roślin strączkowych i mieszanek na pasze.

Wśród 20 podstawowych tematów upowszechnieniowych Informatora '99 o najwyższym stopniu zainteresowania kadry doradczej ODR, brak tematów dotyczących produkcji zwierzęcej. Mniejsze jest również zainteresowanie tematami związanymi tylko z charakterystyką nowych odmian.

Jednocześnie, zgodnie z sugestią o uzupełnienie tematów do upowszechniania, przedstawionych w Informatorze '99, doradcy proponowali następujące zagadnienia przydatne w ich pracy doradczej:

- system kontroli produktów roślinnych przeznaczonych do sprzedaży w stanie nieprzetworzonym,
- standaryzacja i konfekcjonowanie owoców i warzyw,
- integrowane (proekologiczne) metody produkcji roślin,
- łączne stosowanie agrochemikaliów,
- zwalczanie chorób grzybowych zbóż,
- nowa norma na mleko, czynniki wpływające na zawartość komórek somatycznych w mleku,
- produkcja kiszonek – wymogi ekologiczne,
- zagrodowe oczyszczalnie ścieków,
- projekty obiektów inwentarskich uwzględniające normy ochrony środowiska, technologie produkcji.

Poza pierwszym zagadnieniem pozostałe prezentowane były w Informatorach w poprzednich latach. Mimo wielu organizowanych w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego szkoleń i publikacji w zakresie łącznego stosowania agrochemikaliów czy jakości mleka, nadal te zagadnienia wymagają popularyzacji. Wymienione wyżej tematy pojawiły się w ankiecie jednostkowo nie należy więc tych potrzeb uogólniać na całość doradztwa.

Analiza wyników ankietowych wskazuje nadal na duże zainteresowanie doradców zagadnieniami aktywizacji społeczności wiejskiej. Doradcy zainteresowani są głównie wiedzą i umiejętnościami potrzebnymi do rozwiązywania konkretnych problemów mieszkańców wsi, szczególnie technologicznych, ale pod kątem ochrony środowiska i norm prawnych obowiązujących w państwach Unii Europejskiej.

Szczegółowe wyniki ankiet odnośnie potrzeb doradztwa, propozycji zawartych w Informatorze o tematach prac badawczych przeznaczonych do upowszechniania '99, przekazane zostaną jednostkom badawczo-rozwojowym i uczelniom rolniczym.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

DORADZTWO ROLNICZE W OKRESIE PRZYGOTOWAWCZYM DO INTEGRACJI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Konferencja na temat „*Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską*”, odbyła się w dniach 11 - 13.10.1999 r. w Poświętnem. Organizatorem Konferencji było Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu i uczestniczyło w niej ponad 100 osób z:

- Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich,
- uczelni rolniczych (głównie Katedr Doradztwa),
- instytutów naukowo-badawczych resortu rolnictwa,
- urzędów administracji państwowej.

Celem Konferencji była próba określenia roli doradztwa rolniczego w kontekście integracji polskiego rolnictwa z rolnictwem Unii Europejskiej. Konferencja miała też stać się polem wymiany doświadczeń i poglądów dotyczących następujących zagadnień szczegółowych:

1. Doradztwo rolnicze wobec problemu restrukturyzacji gospodarstw.
2. Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu aktywności gospodarczej rolników.
3. Oczekiwania społeczności wiejskich wobec doradztwa rolniczego.

W trakcie Konferencji:

- zaprezentowane zostały wyniki badań prowadzonych wśród rolników i mieszkańców wsi, dotyczące m. in. potrzeb doradczych, oczekiwań w stosunku do instytucji doradztwa rolniczego, nastawienia do integracji z Unią Europejską, czynników sprzyjających oraz barier rozwoju przedsiębiorczości wśród rolników;

- przedstawiono doświadczenia Ośrodków Doradztwa Rolniczego w realizacji różnych przedsięwzięć związanych z dostosowywaniem rolnictwa i rolników do integracji z Unią Europejską;
- wskazano uwarunkowania i bariery skutecznej realizacji zadań doradczych;
- zaprezentowano propozycje, możliwości i uwarunkowania współpracy doradztwa z nauką;
- podjęto dyskusje i opracowano wnioski dotyczące priorytetowych kierunków pracy Ośrodków Doradztwa Rolniczego, współpracy i współdziałania Ośrodków Doradztwa Rolniczego z Krajowym Centrum Doradztwa, zmian w doradztwie likwidujących dotychczasowe ograniczenia w ich skutecznym działaniu.

Uczestnicy Konferencji wymieniali poglądy i doświadczenia w trzech zespołach tematycznych.

Prezentacja prac zespołów tematycznych

Zespół I Dyskusję kierował i wnioski zebrał mgr inż. Antoni Hajdaczuk z Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Starym Polu.

Zespół ten dyskutował nad zagadnieniem: „*Doradztwo rolnicze wobec problemu restrukturyzacji gospodarstw*”. Punktem wyjścia do dyskusji było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakiego rodzaju trudności należy pokonać w związku z pożądaną restrukturyzacją gospodarstw rolnych?
2. Jakie są oczekiwania rolników wobec doradztwa rolniczego w rozwiązywaniu problemów związanych z restrukturyzacją gospodarstw?

W dyskusji podkreślano, że trudności związane z restrukturyzacją gospodarstw rolnych wynikają głównie z osobowości rolnika oraz specyfiki jego gospodarstwa.

Rolnicy o wyższym poziomie wykształcenia zawodowego czy ogólnego wykazują większą aktywność i zainteresowanie zmianami we własnym gospodarstwie. A zatem w interesie całego kraju konieczne jest tworzenie warunków sprzyjających podnoszeniu niskiego poziomu wykształcenia naszych rolników. W tworzeniu tych warunków winno brać także aktywny udział doradztwo rolnicze (w ramach prowadzonych działań oświatowych).

Odpowiednie kwalifikacje zawodowe rolników są warunkiem koniecznym lecz niedostatecznym do wywołania pożądaných zmian strukturalnych w obszarze gospodarstw rolnych. Niezbędna jest tu również odpowiednia motywacja rolników do aktywnego udziału w restrukturyzacji gospodarstw. Jednym z czyn-

ników mogących wzmocnić motywację rolników jest stawianie celów rozwojowych gospodarstw w oparciu o znajomość zasad Wspólnej Polityki Rolnej.

Rolą doradztwa jest więc przekazywanie rolnikom rzetelnej informacji o warunkach gospodarowania w Unii Europejskiej, tak by zdążyli jeszcze przed przystąpieniem naszego kraju do Unii podjąć i zrealizować decyzje, które pozwolą im na harmonijną integrację.

Decyzje te, budowane na rzetelnej znajomości warunków panujących w Unii Europejskiej i własnych możliwości, mogą być następujące:

- umacnianie swej pozycji w produkcji rolnej,
- przechodzenie do innej aktywności zawodowej,
- skorzystanie po akcesie z dobrodziejstw pakietu socjalnego obowiązującego w Unii Europejskiej (np. przejście na wcześniejszą emeryturę rolniczą).

Dla rolników chcących umacniać swoją pozycję w produkcji rolnej zasadnym jest pytanie o model, a raczej modele gospodarstw jakie będą najbardziej efektywne w zderzeniu z rolnictwem Unii Europejskiej.

Podczas dyskusji stwierdzono, że ważnym jest aby gospodarstwa związane z rynkiem zwiększyły skalę i jakość produkcji po to, by z jednej strony optymalnie wykorzystać istniejące czynniki produkcji, a z drugiej osiągnąć taki poziom produkcji, który zapewni im konkurencyjność i perspektywę sprawnego funkcjonowania w Unii Europejskiej. Restrukturyzacja gospodarstw najsilniej związanych z rynkiem będzie przebiegała w kierunku uproszczenia, a w końcu specjalizacji produkcji (gdy zaistnieją stabilne relacje opłacalności głównych kierunków produkcji oraz regulowane warunki zbytu, jak np. kwoty produkcyjne).

Dyskutujący zwrócili uwagę na to, że restrukturyzacja gospodarstw w warunkach polskiego rolnictwa będzie miała charakter regionalny. Inaczej winna przebiegać w regionach o przeważającej liczbie gospodarstw drobnych, gdzie priorytetowymi zadaniami będą: scalanie gruntów, przechodzenie na bardziej intensywne kierunki produkcji, tworzenie dużej liczby grup producenckich, oraz pozyskiwanie dodatkowych, a zwłaszcza alternatywnych źródeł dochodu. Inaczej zaś winna ona przebiegać w regionach o przeważającej liczbie gospodarstw średnich i dużych, gdzie priorytetowymi zadaniami będą: organizacja rynku zbytu towarów masowych (zboża, rzepak, buraki), tworzenie warunków kredytowych do inwestowania w park maszynowy i bazę inwentarską oraz budowa właściwego rynku usług na rzecz wysokoprodukcyjnych gospodarstw.

W dyskusji podkreślano też, że restrukturyzacja gospodarstw to proces długofalowy, a jego tempo zależeć będzie między innymi od rozwoju innych sektorów gospodarki (które w sprzyjających warunkach mogą generować nowe miejsca pracy, również dla odpowiednio przekwalifikowanych rolników), uruchomienia odpowiednich funduszy socjalnych dla rolników i wielkości środków na wsparcie rozwoju infrastruktury wiejskiej.

Co do oczekiwań rolników wobec doradztwa rolniczego w rozwiązywaniu problemów związanych z restrukturyzacją gospodarstw stwierdzono, że:

- Doradztwo musi być w pełni profesjonalne. Takie doradztwo może zapewnić dobrze przygotowany i dobrze wynagradzany doradca – specjalista. Wiedza doradcy powinna być doskonała na dwóch poziomach, tj. metodycznym i merytorycznym.
- Doradztwo musi być rzetelne i w sposób obiektywny przedstawiać warunki jakie czekają polskiego rolnika w Unii Europejskiej. Musi ono pokazywać szanse i zagrożenia jakie wiążą się z integracją z UE dla rolnika i dla pozostałych mieszkańców wsi. Zakładając nieuchronność procesów integracyjnych musi ono wskazywać na te czynniki, od których zależy jak najlepsza pozycja naszego rolnictwa w trakcie przystępowania do UE.
- Doradztwo musi wypracowywać skuteczne sposoby edukacyjnego oraz informacyjnego wspierania rolników i pozostałych mieszkańców wsi w zachodzących tam procesach restrukturyzacyjnych. Innego podejścia i innej usługi wymagać będą rolnicy prowadzący wysokotowarowe gospodarstwa rolne, a innych rolnicy dwuzawodowi, rolnicy „socjalni” i przedsiębiorcy wiejscy.

Zespół II Dyskusją kierowała i wnioski zebrała mgr inż. Maria Suszko z Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Olecku.

Zespół ten dyskutował nad problemem: *„Doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu aktywności gospodarczej rolników”*. Punktem wyjścia do dyskusji było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy aktywność własna rolników powinna być podstawowym motorem rozwoju ich warsztatów pracy?
2. Czy doradca zatrudniony w państwowej instytucji doradczej jest przygotowany do sprawnego wdrożenia rolników do zachowań przedsiębiorczych?
3. Czy przedsiębiorczość pozarolnicza jako dodatkowe źródło dochodu może być docelowym rozwiązaniem dla rodzin rolniczych o niedostatecznym potencjale rozwojowym?
4. Czy działalność informacyjna państwowej instytucji doradczej powinna być skomercjalizowana?
5. W jaki sposób i w jakim zakresie doradztwo rolnicze powinno stymulować i wspierać rolników w podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć gospodarczych?

Osoby biorące udział w dyskusji wskazywały, że państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna przede wszystkim wspierać tych rolników, którzy chcą rozwijać swoje gospodarstwa w oparciu o własną aktywność i stabilną politykę państwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz wynikające z niej odpowiednie programy wsparcia materialnego i środki na ich realizację. Dla wielu aktywnych rolników brak wymienionych działań ze strony państwa może być przyczyną zahamowania tempa rozwoju gospodarstw, a nawet ich upadku.

W dyskusji zwracano uwagę na to, że obecnie większość doradców zatrudnionych w państwowej instytucji doradczej została już lub właśnie jest odpowiednio przygotowywana do sprawnego wdrożenia rolników do zachowań przedsiębiorczych. Niezbędnym tu doksztalcaniem i doskonaleniem zawodowym doradców zajmują się głównie uczelnie rolnicze, instytuty naukowe, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, a także same ODR-y. Poważnym utrudnieniem w tej edukacji jest brak jednej ogólnej przyjętej metodyki doradztwa rolniczego, stanowiącej podstawę funkcjonowania państwowej, rolniczej instytucji doradczej oraz jednolitego systemu podnoszenia kwalifikacji zawodowych doradców i możliwości zdobywania stopni kwalifikacji zawodowej.

Przedsiębiorczość pozarolnicza jako dodatkowe źródło dochodu nie może być docelowym rozwiązaniem dla rodzin rolniczych o niedostatecznym potencjale rozwojowym, a jedynie rozwiązaniem przejściowym dającym czas na zmianę posiadanego potencjału, bądź preorientację zawodową. Rolnicy, którzy chcą, a także ze względu na istniejący rynek pracy mogą zrezygnować z dalszego prowadzenia swych gospodarstw rolnych, aby zdobyć podstawę do podjęcia nowej aktywności zawodowej powinni zostać objęci, zorganizowanym przez państwo bezpłatnym kształceniem zawodowym - szkolnym (stacjonarnym bądź korespondencyjnym) lub pozaszkolnym. Pozostali zaś winni profilować swoją produkcję i rozwijać ją zgodnie z potrzebami rynku oraz w oparciu o istniejące i dostępne instrumenty wsparcia ze strony państwa (pośredniego: doradztwo, oświata i bezpośredniego: subwencje, preferencyjne kredyty, itp.).

W aktualnej sytuacji, wynikającej zarówno z procesów dostosowawczych związanych z spodziewaną integracją naszego kraju z Unią Europejską jak i działań na rzecz przyspieszonego rozwoju obszarów wiejskich, nie jest wskazana komercjalizacja prowadzonej przez państwową instytucję doradczą działalności informacyjnej.

Państwowa instytucja doradcza, oprócz wdrażania rolników do samodzielnego identyfikowania i rozwiązywania własnych problemów, przysposabiania do przyswajania innowacji rolniczych oraz prowadzenia niezbędnego doksztalcania i doskonalenia zawodowego winna też - w odpowiedzi na zgłaszane zapotrzebowanie - wspierać ich stosownymi informacjami o różnym stopniu przetworzenia. W warunkach gospodarki rynkowej zapotrzebowanie na informacje jest szcze-

gólnie duże i dotyczy to ogółu rolników, bez względu na ich sytuację materialną. Dlatego komercjalizacja usług informacyjnych świadczonych przez państwową instytucję doradczą uniemożliwiłaby części gorzej sytuowanych rolników korzystania z nich, a przez to prowadziła do powiększania obszaru niepewności podczas podejmowania decyzji w zakresie życia i pracy w gospodarstwie rolnym.

Państwowa instytucja doradcza winna stymulować i wspierać rolników w podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć gospodarczych w oparciu o istniejące prawo, dostępne instrumenty wsparcia ze strony państwa oraz krajowe i regionalne programy rozwoju. Przedmiotowe stymulowanie i wspieranie rolników odbywa się głównie poprzez takie działania, jak:

- propagowanie istniejących przykładów wspólnych przedsięwzięć gospodarczych rolników,
- wskazywanie na korzyści i niedogodności będące efektem wspólnego działania,
- praca z grupami celowymi w ramach grupowej formy doradztwa rolniczego,
- kontaktowanie rolników z podmiotami gospodarczymi, które zorientowane są na klientów nabywających duże partie środków produkcji lub zbywających duże partie produktów rolniczych,
- pomoc w sprawdzeniu realności planowanego wspólnego przedsięwzięcia, sporządzeniu planu współdziałania gospodarczego, określeniu formy prawnej i opracowaniu projektu statutu grupy producenckiej,
- informowanie na temat możliwości pozyskiwania środków z funduszy przedakcesyjnych i funduszy strukturalnych, wyszukiwanie i edukowanie liderów społeczności wiejskiej, przede wszystkim spośród młodych rolników.

Zespół III Dyskusję kierował i wnioski zebrał dr inż. Roman Lusawa z Regionalnego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Poświętnem.

Zespół ten dyskutował nad problemem: „**Oczekiwania społeczności wiejskiej wobec doradztwa rolniczego**”. Punktem wyjścia do dyskusji było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Czy instytucje państwowe świadczące doradztwo znają potrzeby rolników w tym zakresie?
2. Czy społeczność wiejska zna kompetencje poszczególnych instytucji państwowych świadczących doradztwo rolnicze?
3. Jaka kategoria rolników powinna być uznana za priorytetowego klienta państwowej instytucji doradczej?

4. Czy potrafimy jednoznacznie scharakteryzować sylwetkę zawodową wiarygodnego i kompetentnego doradcy rolniczego?

W dyskusji stwierdzono, że państwowe, rolnicze organizacje doradcze mają bezpośredni kontakt z mieszkańcami wsi i odpowiednią kadre znającą potrzeby doradcze rolników i ich rodzin. Podkreślono, że nadal jednym z priorytetów pracy doradczej powinno pozostać doradztwo technologiczne. Za błąd uznano ograniczenie wielkości środków finansowych przeznaczonych na finansowanie związanych z nim zadań. Stwierdzono też, że w ostatnich latach wzrasta zapotrzebowanie na porady z zakresu: budownictwa, działalności kredytowej banków, prawa, oślon socjalnych oraz rozwoju regionalnego i lokalnego, a także na informacje o możliwościach uzyskania dostępu do środków przedakcesyjnych. Grono klientów państwowych, rolniczych organizacji doradczych zostało poszerzone obecnie o kierowników wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, organizatorów działań wspólnych rolników, przedstawicieli samorządu terytorialnego i zawodowego rolników. Potrzeby doradcze dotychczasowych i nowych klientów są zróżnicowane ze względu na rodzaj prowadzonej działalności i jej skalę, a także ich wiek, poziom wykształcenia, zakres pełnionych funkcji społecznych. Występuje tu również zróżnicowanie regionalne.

Z punktu widzenia instytucji państwowego doradztwa rolniczego istotny jest podział potencjalnych klientów na trzy grupy:

- osób aktywnych, samodzielnie poszukujących kontaktu z instytucjami doradztwa rolniczego,
- osób, które trzeba w tym kierunku pobudzać i inspirować,
- osób, które pomimo prób ze strony doradztwa pozostają nieaktywne.

Wśród dyskutujących panowało przekonanie, że w związku z szerokim wachlarzem zadań oraz ograniczonością środków, praca doradcza powinna być ukierunkowana na dwie pierwsze kategorie klientów. Zaakcentowano przy tym, że działalność państwowej organizacji doradczej nie może rodzić konfliktów kompetencyjnych z innymi podmiotami działającymi na rzecz rolnictwa (samorząd terytorialny i zawodowy rolników, administracja rządowa, oświata rolnicza, inne).

W związku z tym, że obserwuje się pewną dezorientację rolników, którzy nie zawsze wiedząc gdzie mogą uzyskać potrzebne im informacje, trafiają pod niewłaściwy adres, postulowano organizację systemu informacyjnego umożliwiającego instytucjom doradczym szybkie docieranie do właściwych informacji i udostępnianie ich rolnikom, a także wskazywanie innych źródeł ich pozyskiwania. W związku z zachodzącymi szybko zmianami organizacyjnymi i kompetencyjnymi w doradztwie system ten powinien być prowadzony centralnie i stale aktualizowany. Zasugerowano, że można by do jego budowy wykorzystać sieć internet.

Niepokój dyskutujących wzbudza fakt, że obecnie w Polsce nie istnieje jedna ogólnie przyjęta metodyka doradztwa rolniczego, stanowiąca podstawę funkcjonowania państwowej, rolniczej instytucji doradczej. Przyczynia się to znacznie do obniżenia sprawności działania jej służb, destabilizuje je i ogranicza w inicjatywach.

Charakteryzując sylwetkę zawodową pracownika państwowej instytucji doradczej uczestnicy dyskusji stwierdzili, że doradca powinien być wysoce kompetentny oraz wiarygodny w oczach swych klientów. Na kompetencje oraz wiarygodność doradcy składa się odpowiednia wiedza merytoryczna oraz wiedza i umiejętności metodyczne, a także pewne cechy osobiste warunkujące skuteczność jego oddziaływania. Kształtowaniu takiej sylwetki sprzyjałoby podjęcie przez państwo szeregu działań, wśród których wymieniono:

- prowadzenie stabilnej polityki na rzecz rozwoju rolnictwa, wsi i obszarów wiejskich;
- zabezpieczenie odpowiednich środków finansowych umożliwiających sprawne funkcjonowanie jednostek świadczących doradztwo. Uczestniczący w dyskusji przedstawiciele środowiska akademickiego i instytutów badawczych stwierdzili na przykład spadek liczby dokształcających się i doskonalących doradców, spowodowany głównie komercjalizacją usług edukacyjnych;
- doprowadzenie do pozytywnego końca ciągnących się od lat prac nad ustawą o państwowym doradztwie rolniczym;
- zainicjowanie i wspieranie wysiłków na rzecz opracowania i wdrożenia systemu podnoszenia kwalifikacji zawodowych kadry doradczej oraz zdobywania przez nią stopni kwalifikacji zawodowej.

Wnioski dla państwowej, rolniczej organizacji doradczej

Z prowadzonych dyskusji, w zespołach tematycznych oraz podczas sesji plenaryjnej Konferencji, wynikają następujące wnioski dla państwowej, rolniczej organizacji doradczej:

1. Państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna przede wszystkim wspierać tych rolników, którzy chcą rozwijać swoje gospodarstwa w oparciu o własną aktywność, stabilną politykę państwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz wynikające z niej odpowiednie programy wsparcia materialnego i środki zapewniające ich realizację.
2. Istotnym elementem pracy doradczej jest i powinno być nadal doradztwo produkcyjne (wspieranie rolników w identyfikowaniu i rozwiązywaniu problemów związanych z produkcją i jej urynkowieniem). Ważne jest bowiem, aby grupa gospodarstw związanych z rynkiem zwiększyła skalę i jakość produkcji, po to, by z jednej strony optymalnie wykorzystać

istniejące czynniki produkcji, a z drugiej osiągnąć taki poziom produkcji, który zapewni im konkurencyjność i perspektywę sprawnego funkcjonowania w Unii Europejskiej. Państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna więc skutecznie przeciwdziałać wszelkim próbom ograniczania wielkości środków finansowych kierowanych na finansowanie zadań w zakresie doradztwa produkcyjnego.

3. Szczególnie szkodliwym dla funkcjonowania państwowej, rolniczej organizacji doradczej jest brak jednej ogólnie przyjętej metodyki doradztwa rolniczego. Sytuacja ta przyczynia się do obniżenia sprawności działania kadry doradczej, destabilizuje ją i ogranicza w inicjatywach. Instytucja doradcza winna zatem przy użyciu wszelkich możliwych sposobów i środków dążyć do jak najszybszej zmiany tego stanu.
4. Negatywnym elementem rzeczywistości doradczej jest też brak ustawy o państwowym doradztwie rolniczym. Instytucja doradcza winna więc skuteczniej niż dotąd zabiegać o uchwalenie tej ustawy.
5. Inną konsekwencją braku ogólnie przyjętej metodyki doradztwa rolniczego i ustawy o państwowym doradztwie rolniczym jest też niemożność opracowania i wdrożenia systemu podnoszenia kwalifikacji zawodowych kadry doradczej oraz zdobywania przez nią stopni kwalifikacji zawodowej. Dlatego państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna natychmiast po zaistnieniu wymaganych warunków zainicjować i aktywnie uczestniczyć w pracach nad opracowaniem i wdrożeniem takiego systemu.
6. Państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna brać aktywny udział w tworzeniu warunków sprzyjających podnoszeniu niskiego poziomu wykształcenia naszych rolników oraz przekazywać rolnikom rzetelną informację o warunkach gospodarowania występujących w Unii Europejskiej.
7. Dokonana reforma administracyjna naszego kraju wymusza proces świadomego, celowego dostosowywania istniejących struktur edukacyjnego i informacyjnego wspierania rolników do nowej sytuacji. Wszystkie działające na tym polu instytucje - w tym państwowa, rolnicza organizacja doradcza - winny aktywnie uczestniczyć w tym procesie.
8. Państwowa, rolnicza organizacja doradcza winna doskonalić dotychczasowe i poszukiwać nowych form współpracy pomiędzy wszystkimi organizacjami działającymi na rzecz edukacyjnego i informacyjnego wspierania rolników.

DANUTA PRUSS GŁOWACKA
*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa
i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu*

DORADZTWO ROLNICZE NA MTRP POLAGRA'99

Jedna z największych i najpoważniejszych imprez w europejskim kalendarzu wystawienniczym targów rolniczych – Międzynarodowe Targi Rolno-Przemysłowe POLAGRA – odbyła się na terenach Międzynarodowych Targów Poznańskich w dniach od 30 września do 5 października 1999 r. Była to także najbardziej znacząca promocja polskiego rolnictwa, całego przemysłu rolno-spożywczego.

Międzynarodowe Targi Rolno-Przemysłowe POLAGRA zakresem tematycznym obejmują niemal wszystko co związane jest z rolnictwem, zarówno wytwarzane przez przemysł na rzecz rolnictwa środki produkcji, a więc maszyny i urządzenia do uprawy i hodowli, maszyny i urządzenia dla przemysłu przetwórczego, środki chemiczne dla rolnictwa i przetwórstwa, jak też produkty rolno-spozywczego.

Targom Polagra towarzyszy zawsze Krajowa Wystawa Ogrodnicza.

W roku 1999 w targach uczestniczyło 2.022 wystawców (w tym: 1470 krajowych i 552 zagranicznych) z 32 państw. Najliczniej reprezentowani byli wystawcy z Niemiec, Włoch, Holandii, Francji, Czech, Belgii, a także Grecji. Ranga i charakter POLAGRY sprawiają, że targi te są wyjątkowo licznie odwiedzane, w tym roku POLAGRE zwiedziło 124.906 osób.

Najszerzej prezentowanymi branżami były artykuły spożywcze, maszyny i urządzenia rolnicze, oraz dla przemysłu rolno-spożywczego. Szeroko pokazane zostały maszyny i urządzenia dla gastronomii, maszyny i urządzenia do hodowli zwierzęcej, ogrodnictwo i gospodarka leśna, przemysłowe urządzenia chłodnicze, pasze i dodatki paszowe oraz chemia dla rolnictwa. Uzupełnieniem targowej ekspozycji była szeroko prowadzona działalność informacyjno-konsultacyjna obejmująca promocję, doradztwo, ofertę jednostek naukowo-badawczych, fachową prasę oraz sympozja naukowo-techniczne i konferencje prasowe.

Targi POLAGRA organizowane są pod patronatem ministra rolnictwa i gospodarki żywnościowej. W ramach patronatu, MRIGŻ przygotowało i zrealizowało szeroki program informacji zarówno poprzez obecność przedstawicieli re-

sortu, jak i licznych instytucji związanych z rolnictwem, doradztwa rolniczego oraz pracujących na rzecz rolnictwa jednostek naukowo-badawczych. W programie targów odbyły się 24 konferencje i seminaria, forum rolnicze, a także 15 konferencji prasowych.

Kilkadziesiąt tysięcy osób odwiedziło stoisko DORADZTWA ROLNICZEGO zorganizowane przez Ośrodki Doradztwa Rolniczego oraz Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich i Regionalne Centra Doradztwa Rolniczego Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. W odrębnych tematycznych działach, związanych z najistotniejszymi problemami naszego rolnictwa, takimi jak: produkcja, ekonomika i organizacja gospodarstw, rozwój obszarów wiejskich, integracja z Unią Europejską, ekologia i ochrona środowiska, oświata rolnicza przedstawiono bogatą ofertę doradztwa w postaci publikacji i wydawnictw (blisko 1100 tytułów), prasy – wydawnictw periodycznych KCDRRiOW, RCRRiOW, ośrodków doradztwa rolniczego (45 tytułów), programów komputerowych wykorzystywanych w rolnictwie (7 propozycji), filmów video dla potrzeb rolnictwa, doradztwa rolniczego i oświaty rolniczej (50 tytułów).

Ekspozycję wzbogacano przedstawionymi na planszach informacjami o obecnym zakresie merytorycznym działalności państwowego doradztwa rolniczego - KCDRRiOW i ośrodków doradztwa rolniczego - nowej strukturze organizacyjnej państwowych instytucji doradztwa. Przedstawiono także podstawowe problemy przed jakimi stoi obecnie doradztwo i jakimi będzie się zajmowało w najbliższych latach, między innymi z zakresu rozwoju obszarów wiejskich i integracji z Unią Europejską.

Zainteresowanie ekspozycją doradztwa rolniczego było bardzo duże i odzwierciedlało obecne oczekiwania i potrzeby naszego rolnictwa wobec doradztwa. Największym zainteresowaniem cieszyły się opracowania z zakresu ekonomiki i organizacji produkcji – kalkulacje kosztów, opłacalność, rentowność poszczególnych działów produkcji, nowoczesne i uproszczone technologie produkcji (między innymi: nowe odmiany zbóż, zboża wysokoglutenu), racjonalne nawożenie, kompleksowe, zintegrowane metody ochrony roślin, rasy mięsne trzody chlewnej, poprawa jakości mleka, normy jakościowe w produkcji, krajowe, ale także Unii Europejskiej, generalnie opracowania, które zawierały informacje nie tylko jak produkować najefektywniej, najekonomiczniej, jak obniżyć koszty produkcji, ale jak produkować na rynek.

Coraz więcej producentów zainteresowanych jest poprawą jakości produkcji, systemami kontroli produktów przeznaczonych do sprzedaży, standaryzacją i konfekcjonowaniem produkcji, normami jakości dla produktów rolnych obowiązującymi w UE.

W zakresie tematyki związanej z wielofunkcyjnym rozwojem wsi i rolnictwa dużym zainteresowaniem cieszyły się opracowania dotyczące rozwijania przedsiębiorczości, dodatkowych źródeł dochodu, agroturystyki, ale także opracowa-

nia metodyczne dotyczące strategii rozwoju obszarów wiejskich, aktywizacji społeczności wiejskich – tworzenia grup producentów rolnych, a także ekologii i kompleksowej ochrony środowiska terenów wiejskich.

Wiele osób odwiedzający stoisko jak zwykle zainteresowanych było broszurami z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego: racjonalnym żywieniem rodziny, ochroną zdrowia, estetyką zagrody wiejskiej.

Bogata i najnowsza oferta Doradztwa Rolniczego została przedstawiona w opracowaniu: „Informator o materiałach informacyjno-szkoleniowych dla doradztwa rolniczego” pełniącym, w czasie trwania targów rolę katalogu.

Stoisko DORADZTWA ROLNICZEGO było stale oblegane przez zwiedzających, którzy mieli także możliwość bezpośredniej rozmowy na temat interesujących ich kwestii z doradcami, specjalistami branżowymi z Krajowego i Rejonowych Centrów Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich oraz ODR. Było tłumnie odwiedzane przez producentów, doradców, przedstawicieli nauki, praktyki gospodarczej, przemysłu rolno-spożywczego, banków, przedstawicieli administracji państwowej i samorządowej, uczniów i studentów szkół rolniczych, a także zagraniczne instytucje rolnicze i doradcze. Pierwsze dwa dni trwania targów, dni dla profesjonalistów, zamknięte dla szerszej publiczności są coraz częściej wykorzystywane przez rolników poszukujących nowych rozwiązań produkcyjnych i organizacyjnych w swoich gospodarstwach.

Stoisko DORADZTWA ROLNICZEGO pełni w czasie POLAGRY ważną rolę integrując całe doradztwo rolnicze nie tylko poprzez wspólne przygotowanie ekspozycji, dyżury w stoisku doradców z całej Polski, ale jest to także miejsce corocznych spotkań wszystkich zainteresowanych doradztwem.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską. Materiały konferencyjne. Poświętne 11-13 października 1999 r. Wyd.: KCDRRiOW Oddział w Poznaniu, Poznań 1999, ss. 391.

Obszerna publikacja zawiera 34 opracowania związane z konferencją jaka miała miejsce w RCDRRiOW Poświętne, na temat „Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską”. Opracowania zebrano w trzech działach problemowych: doradztwo rolnicze wobec problemu restrukturyzacji gospodarstw (10); doradztwo rolnicze w stymulowaniu i wspieraniu aktywności gospodarczej rolników (13); oczekiwania społeczności wiejskich wobec doradztwa rolniczego (11). Autorami opracowań są osoby zajmujące się powyższą problematyką w uczelniach rolniczych, instytutach naukowo-badawczych resortu rolnictwa, urzędach administracji państwowej, Ośrodkach Doradztwa Rolniczego oraz w Krajowym Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

Szczegółowe informacje o konferencji, pracach poszczególnych zespołów problemowych, a także wnioski podano w artykule sekretarza konferencji p. Wenencjusza Kujawińskiego w niniejszym numerze Zagadnień Doradztwa Rolniczego.

Informator o materiałach informacyjno-szkoleniowych dla doradztwa rolniczego 1999 r. Wyd. KCDRRiOW Oddział w Poznaniu, Poznań 1999, ss. 180.

Kolejny informator o materiałach informacyjno-szkoleniowych dla doradztwa rolniczego '99 zawiera najnowszą ofertę doradztwa rolniczego, z przełomu 1998/99 roku, złożoną z wydawnictw, materiałów dydaktyczno-szkoleniowych, programów komputerowych i filmów video, regionalnych periodyków dla potrzeb rolnictwa, doradztwa rolniczego i oświaty rolniczej. Informator obejmuje ponad 1100 tytułów wydawnictw, wydanych przez ośrodki doradztwa rolniczego, jednostki badawczo-rozwojowe resortu rolnictwa, Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa, Fundusz Współpracy, Centrum Informacji Europejskiej UKIE.

W publikacji propozycje doradztwa rolniczego podano w dwojaki sposób - w układzie tematycznym poszczególnych działów całego rolnictwa, a także wg wydawców, co pozwoli dotrzeć do wybranych wydawców/autorów materiałów informacyjnych, szkoleniowych, programów komputerowych czy filmów video.

Publikacja ta umożliwi zorientowanie się jakie zagadnienia są aktualnie priorytetowe w doradztwie rolniczym, w działalności informacyjnej, szkoleniowej, upowszechnieniowej i oświatowej. Opracowanie zawiera także wykaz adresowy wydawców.

Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Wyd. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Warszawa, lipiec 1999, ss. 80.

Opracowanie jest dokumentem przyjętym przez Rząd, na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 13 lipca 1999 r. Omówiono w nim cele i założenia polityki państwa w dziedzinie rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w okresie najbliższych 7 lat. Wyraźne określenie celów i kierunków działania było niezbędne dla wprowadzania koniecznych, fundamentalnych zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Opracowanie to jest całościowym spojrzeniem na problematykę rozwoju obszarów wiejskich poprzez: charakterystykę obszarów wiejskich, charakterystykę sektora rolnego w gospodarce Polski, charakterystykę gospodarstw rolnych, zidentyfikowane problemy, cele i elementy strukturalnej polityki rozwoju obszarów wiejskich, założenia jej finansowania i określone ramy instytucjonalne, a także poprzez mechanizmy i wskaźniki monitorowania i oceny spójnej polityki rozwoju obszarów wiejskich.

Ministerstwo Rolnictwa ma nadzieję, że dokument ten będzie podstawą tworzenia dobrych programów dla wsi, pomoże w zrozumieniu związanych z tą kwestią problemów jak i w podejmowaniu skutecznych działań.

Bezrobocie na wsi i możliwości jego ograniczenia. Waldemar Michna. Studia i Monografie (92) IERiGŻ. Wyd. IERiGŻ, Warszawa 1999, ss. 76.

Głównym problemem w Polsce jest zapewnienie ludności w wieku produkcyjnym miejsca pracy, stanowiących główne lub wyłączne źródło utrzymania. Wobec narastającego bezrobocia na wsi i jego niszczących skutków niezbędna jest koncentracja sił na problemach stopniowego pomnażania pozarolniczych miejsc pracy dla ludności wiejskiej.

Prezentowane studium jest kontynuacją wcześniejszych badań prowadzonych w IERiGŻ nad bezrobociem na wsi w 1996 r. Główne cele studium jest wskazanie sposobów i dróg rozwiązania kwestii bezrobocia na wsi. Jest ono analizą i syntezą obecnego zatrudnienia i bezrobocia, a także możliwości wzrostu tego bezrobocia w świetle prognoz przyrostu naturalnego liczby ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym do 2010 r.

Publikacja przedstawia kolejno cztery zagadnienia:

- stan zatrudnienia i bezrobocia na wsi, oraz w tym zatrudnienie ludności w indywidualnych gospodarstwach rolnych oraz zatrudnienie pozostałej ludności wiejskiej;
- ilustrację procesu przesuwania się ciężaru bezrobocia z miasta na wieś;
- prognozę przyrostu ludności w wieku zdolności do pracy (tj. o ok. 18%) nie związanej z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi;
- a także główne kierunki działania, które decydować będą o powstawaniu nowych miejsc pracy w Polsce, a w tym na wsi.

Praca zawiera postulat do władz o podejmowanie działań, które umożliwiają tworzenie nowych miejsc pracy na wsi lub tworzenie szans znalezienia przez ludność wiejską innego zatrudnienia w perspektywie najbliższych 10-15 lat.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskiety z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przetłóżony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres:

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63,
 email: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”

